





નાખ્યું હતું. રસોડાની બીંતો ધુમાડાથી કાળી થઈ ગઈ હતી. એને ચૂનો દેવરાવવાની જરૂર હતી. અંદર પુષ્કળ માખીઓ ગથગથાટ કરતી હતી. સુઘતાને ડો. મેનાએ આ બધું બતાવ્યું.

“અરે ! મને તો શ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે રસોડું આવું બંદું હશે. રસોડાએ અને નોકરો પગાર ખાવ છે છતાં તદ્દન ખેદરહાર છે. નિમકહરામ ક્યાંના !”

“એમાં નોકરોનો વાંક કાઢવો નકામો છે. દરેક વસ્તુ ગૃહિણીની દેખરેખ માગી લે છે. ધણી વગરનાં દોર મૂતાં.”

“પણ પગાર મેના ખાવ છે ! એટલું કામ પણ એમનાથી ન થાય !”

“સુઘતા, તમે વધારે પડતી આચાર રાખો છો. દેખરેખ રાખવાનું કામ માલિકનું છે, નોકરનું નથી. માલિકે પોતાની ફરજ અદા કરવી જોઈએ.”

“મને એનો ખ્યાલ નહોતો. હવે તો દરરોજ રસોડામાં આટો દરદી.”

“આવો સુઘતા, તમારો બંડાર જોઈએ. ત્યાં પણ કંઈ ઉપયોગી ચિજો મળશે.”

“હું તો ત્યાં ઠાંઈ દિવસ જતી નથી, મારાં કપડાં મેલાં થાય.”

બંડારમાં તો બારે અબ્બરચા દતી. બીંતો અને હલના ખૂણાએ ઉપર કરોળિયાનાં જાગાં બાજપાં દતાં. મચ્છરો બહુમત્વાદી હતા. અંદર કંસારિયો સંતાકૂકીની રમન રમતી હતી. બંડારમાં પિત્તળની મોટી અનાજ રાખવાની ડોલીઓ જમાનાને લીધે તદ્દન ઠાંઈ પડી ગઈ હતી. કોળિયાની પાટળા કચરો પડ્યો હતો. તે દરથી પણ દખાં. હો.

“... નોકરોની જરૂર છે. મને ... ખ્યાલ નહોતો. ... ઉદાસ ...

... નોકરોની જરૂર છે. મને ... ખ્યાલ નહોતો. ... ઉદાસ ...



નોકરો પોતાનું કામ સરસ રીતે બજાવશે. તમારે આ નવી ટેલ (દેખરેખની) પાડવી જોઈએ. નહિ તો જીવડાંઓ સાથે અનાજ ફળાશે અને તમારે ખાવું પડશે.”

“ચાલો, હવે વાસણો જોઈએ. રસોડાની જોડેના નાના ખંડમાં અમરાઈઓ ઉપર વાસણો ગોઠવી મૂક્યાં હતાં. બહારથી સૌ ચળકતી હતાં. ડો. મેનાએ ખૂણામાંથી એક વાસણ ઉપાડીને સુક્ષ્મતા સાથે ધ્યુનું, ને ક્યું: “આના તળિયામાં ગોળ ફરતી આંગળી ફેરવેલ.”

સુક્ષ્મતાએ આંગળી ફેરવી, અંદર ચિકાસ જોવામાં આવી. આંગળી ચિકાસવાળી થઈ ગઈ. ખીજાં જોતજોત વાસણો પણ એ જ રીતે ઉપાડીને જોયાં. તેમાં પણ એવી જ હાલત જોવામાં આવી.

“સુક્ષ્મતા, મહિનામાં એક વખત જોતજોત મિનિટ જ નિરીક્ષણ માટે રાખો તો નોકરો તમને દરિયાહનું કારણ આપશે નહિ.”

હવે આપણે ખીજા ખંડો નહિ તપાસીએ. તમારે ત્યાં રસોઈપિા, ચાર નોકરો અને એ દારીઓ છે. એ તમારું સિન્ય છે અને યોગ્ય માર્ગે દોરવવાની બુદ્ધિરચના તો તમારે જ કરવાની છે. કામ નોકરોનું નથી.”

“વારુ, સુક્ષ્મતા! યાકે કપારે બજારમાંથી આવે છે, તે ફેટલા વજનનું, ફેટલી કિંમતનું છે અને કઈ જાતનું આવે છે તે તમે જોયું છે ?

“ના રે ના, વળી એ ઉપાધિ ક્યાં મારે ગળે વજનમાં ?”

“યાકને બરાબર સારા દરી છોડાં નીકળે છે કે નહિ, એ સ બરાબર ધ્યાનમાં છે કે નહિ, તે કપારે પણ જોયું છે ? વજારમાં ફેટ તેડ પડે છે, બરીમસાલા દેવા પડે છે તે અવલોક્યું છે ?”

“ના રે બાઈસાંજ, એવું એવું તો મને મૂઝે નહિ.”

“નુલિખીલી કમરે તો નુતની જ જોઈએ. તમારે હવે એ રીતે પાડવાની છે. આના ના ફેટલું નુકસાનના અને અપામના જાતું દોરવાથી વજનમાં ફેડવાનું પોતજી કરવાનું થશે. દેખાંજી

“એ રસોઈધાનું કામ છે. એ કિસાબ રાખે છે. રિસાલો પાસેથી પરભાઈ પૈસા લે છે.”

“કેટલી કિંમતના મસાલા આવતા હશે? તેનો ખર્ચ કેટલો પ્રમાણમાં થતો હશે?”

“મને એ વિષયમાં જરા પણ માહિતી નથી.”

“શુઓ મુલતાબડેન, તમે બધાંગણનાં છો. સંસ્કારી છો. સભાઓમાં સરસ વ્યાખ્યાનો આપો છો. સંગીતમાં અને ચિત્રકળામાં પ્રવીણ છો. સરસ રીતે અને મુંદર વ્યવસ્થાથી વસ્ત્રાલંકારો પહેરી ચો છો. તલ પણ કરી ચો છો—આટલી બધી ચતુરાઈ છતાં મૃદિણીની જે મુખ્ય દરજ્જા છે, તે તમે કેમ જૂઠી ગણો છો? આ લોકે મને આશ્ચર્ય થાય છે.”

“આ જાનની મારી દરજ્જા ક્યારે પણ લેવા તેનું મને જાન નહોતું. ખાવા, પીવા, શ્વા અને આરામ લેવા માટે યશ છે. અમારી શેવા માટે નોકરો છે. તેમને અમે પગારો આપીએ છીએ. એટલે તેમાં અમારી દરજ્જાની પૂર્ણાંકનિ થાય છે એમ હું આજ મુઠી માનતી હતી.”

“વારું મુલતા, અનાજ કોન લાવે છે?”

“પેડીનો મહેતાજી લાવે છે. એ કામ એનું છે.”

“અનાજની વરદી કોણ લાવે છે?”

“રમેશ્વરો લાવે છે. રમેશ્વરો દરરોજ ફુકાને જઈ રાત્રે ત્યાં વરદી લાવે લાવે છે.”

“અનાજ કેટલું વરતાવે છે? કેટલું બચાવે છે? કયારે ખરડાય છે?”

“હું તો એના વિષે કશું જાણું નથી. એનાં કામ એનાં હાથે છે. એનાં કામ એનાં હાથે છે.”

“જાણ, ખાંડ, ઘી, તેલની બાબતમાં પણ એમ જ ચાલતું હશે.”

“હા, હું કે ઘરનો બીજો કોઈ માણસ દેખરેખ રાખતાં નથી.”

“તમારે ત્યાં કેટલું ઘી દર માસે વપરાય છે?”

“તે હું જાણતી નથી. મેં પૂછપરછ કરી નથી.”

“કપડાંકાંડાંની બાબતમાં તમે કેમ કરો છો? એ કાલુ ખરીદી આવે છે?”

“મારાં કપડાં તો હું ખરીદું છું. બિલ પર સહી કરી આવું છું, તે પેટીએથી ચૂકવે છે. માણસો પોતાને માટે પોતે ખરીદે છે.”

“કેટલી ગાયો અને ભેંસો તમારે ત્યાં છે?”

“પાંચ ગાયો અને એ ભેંસો છે. દરેક વાહરડાંવાહરડીએ પણ હશે.”

“ગાયોને દોવરાવવી, એમને ખાવાનું આપવું, એમની સેવા કરવી એ કામ કોનું છે?”

“ખાસ નોકર એ કામ કરે છે. ફુકાનનો મહેતો અને સૌ લેછતી બીજો ખરીદ કરી આપે છે.”

“ગાયોને શું ખવરાવવામાં આવે છે? એમના માટે માસિક કેટલી અને કેવી વસ્તુઓ લેઈએ છે? કેટલી ગાયો દૂધ દે છે, કેટલી વચ્ચડી ગર્ભ છે, એ માટે દેખરેખ રાખો છો?”

“એ બધું ગાયોનો નોકર કરે છે. મેં કોઈને ૫ ક્યારે પણ પૂછ્યું નથી. એ તો બધું ચાલ્યું આવે છે. મેં કરી એમાં માણું મારવાની રસ નિમારી નથી.”

“ગાયો રોજ કેટલું દૂધ આપે છે? કતી સકશે?”

“નવનાએ કાને હાથ ત્રી મણ માણું પુખાવ્યું.”

“ફરતું નાં જનારીને નાખતું નીકળે છે? કેટલું ઘી રોજ ખાંડ?”

“નાખતું નાખતું નાં નીકળે છે ઘી કેટલું થાય છે તે તે જાણે ને ખાંડ હાંડે.”

“તમારે ત્યાં કેટલા ગાડીધોડા છે? કેટલી મોટરો છે?”

“એક ગાડીધોડો છે. ત્રણ મોટરો ચાલે છે. ત્રણ ફાર્થરો છે.”

“ધોડાને માટે ચંદી અને મોટરો માટે પેટ્રોલ—તેલનો હિસાબ કોણ જુએ છે?”

“ગાડીના કોચવાનને ધોડા સંબંધી વિગતોની ખબર હશે. મહેતાજી એને ઘાસ અને અનાજ વગેરે લઈ આગે છે. પેટ્રોલ માટેની જીમો તો અમારી પાસે રહે છે. અમે સહી કરી પેટ્રોલની કપનો આપીએ છીએ. એનો હિસાબ ફૂકાને ચૂકવે છે.”

“મોટરમાં કેટલું પેટ્રોલ વપરાય છે? કેટલા મેલન પેટ્રોલ વપરાયું તેનો હિસાબ તમે રાખો છો?”

“માણસોની મોટરોનો હિસાબ એમની પાસે રહેતો હશે. મારી મોટરના પેટ્રોલ માટે તો ત્યારે મોટર હાંકનાર સહીરાયું કપન માગે છે ત્યારે હું આપું છું. કેટલું પેટ્રોલ મારી મોટરમાં લોઈએ છે તે ખટપટમાં હું જાણી નથી.”

“જમીયાના માળી કેટલા છે?”

“બે માળી જમીયામાં કામ કરે છે.”

“જમીયામાં કેવાં ફૂલો વાવવાં, કેવાં શાકો વાવવાં, કેવાં રંગ દાડો વાવવાં, તે તમે જુએ છે?”

“મને જમીયાનો શોખ છે. ફૂલોનો પણ શોખ છે. પણ દેખ-રેખનો ખૂબ જ કંટારો છે. જમીયાનાં શું થાય છે, શું વાવે છે, તે હું કંઈ જાણતી નથી.”

“હવે તમે કંઈ કરવા જાઓ છો?”

“હવે મને કોઈ કામ નથી. હવે મને કોઈ કામ નથી. હવે મને કોઈ કામ નથી.”

“હવે તમે કંઈ કરવા જાઓ છો?”

“હવે મને કોઈ કામ નથી. હવે મને કોઈ કામ નથી. હવે મને કોઈ કામ નથી.”

“હવે તમે કંઈ કરવા જાઓ છો?”



“અનાજ સાફ કરતાં આવડે છે?”

“સૂપડાને હું કઢીયે બાકી નથી.”

“ઘરમાં ઝાડુ કાઢતાં અને કચરો કાઢતાં આવડે છે?”

“ઝાડુ હાથમાં ક્યારેય પકડ્યું નથી.”

“બહેન મુક્તા! તમારી આર્થિક સ્થિતિ સારી છે, તેની જ રહેા એવી ધરમાલમાં પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. પરંતુ જગતમાં મહાપુરુષોને પણ ચડતીપડતી આવી છે. રામ, કૃષ્ણ, પાંડવો અને બીજા કોઈ અવતારી પુરુષો અને સત્તારીઓ મુખકુખના અને ચડતીપડતીના પ્રવાહમાંથી મુક્ત થયાં નથી. માટે મારી તો એક જ બઝામણ છે કે કામ શીખવું નેહએ. પછી ન કરવાનો પ્રસંગ આવે એ જુદી વાત છે. પણ ધરકામ તમારે જાણવું નેહએ. ક્યારેક ખરાબ પ્રસંગ આવ્યે રોષને એસી રહેવું ન નેહએ. શુદ્ધકાર્ય એ આપણા ઓસમાજ માટે શ્રુપણરૂપ છે. એથી આપણું સ્વાસ્થ્ય સુધરે છે. આપણી આવડત વધે છે. હું ડોક્ટર, હું છતાં મેં મારું ધરકામ કરેલું છે. એટલે હું બધાં કાંગ કરી શકું છું. મને કોઈ કામ માટે નરીનતા લાગતી નથી. શરીરમાં શક્તિ, રૂઝિત અને મજબૂતી લાવતી હોય તો ધરકામ કરવું એવો મારો મત છે. સ્ત્રીઓને સીવતાં, પેનરતાં, અને બરતગૂંથણ કરતાં પણ આવડવું નેહએ. આપણે સંસાર સુધારવો હોય તો જાતે કામ કરનાં શીખવું નેહએ. પોતાના નિવૃત્તકર્મનો ત્યાગ કઢી પણ ન કરતા જગતના શ્રીકૃષ્ણનો પણ ગીતાગ્રંથમાં ઉપદેશ છે.”



પર કુદરત ત્રેર લે છે. જડ ધન તો તિબેટીમાં સંભાળાય પણ પત્નીને જડ વસ્તુ માનનારા પશુઓ વહેમથી ઘેરાઈ જાય છે અને પોતાનું સુખ કારણ વગર ખોઈ દે છે. દેહસીન્દર્યમાં ક્ષણિક સુખ શોધવું કે દોસ્તીમાં, સમન્વયમાં સ્ત્રીને જીવનસખી તરીકે ગણવી એ પુરુષના પોતાના હાથમાં છે.

ઉસ્તાદ તૂટેલા તાર સાંધીને કૂટેલા તંબૂરામાંથી સુસ્વર કાઢી શકે છે, ને મૂર્ખને સુંદર વાગ આપે તો પણ તાર તોડીને ખેસૂરું જ સંભળાવે છે.

એક જર્મન લેખકે (ઓટો વાઈનગેર) સ્ત્રીઓની માનસિક વૃત્તિની તપાસ કરતાં તેઓ માતૃત્વપ્રધાન અને ગણિકાત્વપ્રધાન એમ બે ભાગમાં વહેંચાય એમ કહ્યું છે તે બિલકુલ ખરોખર નથી. માચીન હિંદુસ્તાનમાં પત્નીની, રોહિણી, હસ્તિની, ચિત્રિણી એ ચાર ભાગમાં સ્ત્રીજાતિની ગણના કરતા તે પણ ખોટું લાગે છે (ત્રિવાય કે હમણું પશ્ચિમમાં ચાર જાતનાં કોડી નોંધાયાં છે, -પણ તે સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને માટે). પુરુષોમાં હલકામાં હલકાથી (તામસમાં તામસથી) જોયામાં જોયા (સાર્વિક) સ્વભાવના માણસો હોય છે. પુરુષો આવા છે ને તેવા છે, એમ એક શબ્દમાં, એક લાકડીએ કોઈ કહેવું નથી; તો સ્ત્રી બે જાતની કે ચાર જાતની હોય એમ કહેવું, એ પણ બિલકુલ વાજબી નથી. યુનેગરેને અને કેટીઓને પણ માણસાઈથી તેમની હલકી વૃત્તિમાંથી છોડાવીને સારે રસ્તે ચડાવાય એમ હોય તો સ્ત્રીઓને માટે સર્વસામાન્ય એક જુદું ધોરણ અને ટીકા શા માટે? શા માટે વ્યક્તિગત વ્યવસ્થા અને માર્ગદર્શક ભાવો ન બેઠે? નેમની ગાયે શા માટે કિચ્ચ ખમિકા કિપગ અને કિચ્ચ આશય-થી ન નર્તવિમા આગર કળકે ૧૮. કુલટાપણ અને આચરિત વર્તે કે. ૮ રાત્રી આંખ. ૫ દે. ૫ છે નામની, કબાલતી, સમાનતાની. ૧-૧-૧ની પણ અન્ય અન્ય અર્થિકે માર્ગ ન ગણ



(૩) જેની માસિક પેદાશ રૂ. ૭૫ થી રૂ. ૧૦૦ સુધી હોય એવો બાગ રૂ. ૬૦૦.

(૪) જેની રૂ. ૩૦ થી રૂ. ૭૦ સુધી હોય તેવો બાગ સુખ્યત્વે છે.

આ મધ્યમ પેદાશવાળા માણસો અતિથવ દુઃખી છે. એમનાં સંકટોનો પાર નથી. એમને સમાજમાં રહેવું છે. સમાજના કાલકાલનો અને વ્યવહારો પાળવાના છે. એમને લોકોમાં પોતાની સાથે આગર સાચવવાની છે. એમને દીકરાદીકરીઓને ઇંગવળી આપવાની છે. એમને વળાવણીપરખાવવાની છે. એમને જન્મથી મરણ સુધી આગર તંગી ભોગવવાની છે. એમને ચારીરિક રોગો મૂંઝે મોઢે સદન કરવાનાં છે. એમની પાસે રોગોને દૂર કરવાનાં સાધનો નથી. એમને પેતાનાં અને બાળકોનાં સરીરો માટે પૂરતા પોષણનો અભાવ રહે છે. એમને નાનાં પરોમાં અતિ સહાયથી રહેવું પડે છે. એમને દુઃખી પેદાશને કુટુંબનો મુખરો નથા પ્રતિષ્ઠા સાચવવાનાં છે. એમને અંધારા, કોચ વાળા અને મંદશીથી બરેલા લનાઓમાં વસવાનું છે. એમને ખાત્ર મંધાવતો અને પૂઠો રંધાવતો નદિ એવો બોરાક ખાવાનો છે. એમને રોગોનાં આક્રમકો મૂંઝે મોઢે સદન કરવાનાં છે. એમને મવારના વડેવા રીતિને રાત્રિ સુધી ધરતો દયરગી માંદા બાદાની રો ખેંચવાનો છે. એમને નાનાં બાળકોને પોતાનાં જૂથે પોરે લાગ્યે પાગરવાનાં છે. આપના મૂળગાનો મુશ્કેલીથી અતિથવ દુઃખી બનેલી અવસ્થામાં રહે છે. અને મવાને પાકે કરવાની રસમાં પોતાના બાળી કરવાનાં રિતો બેસે છે.

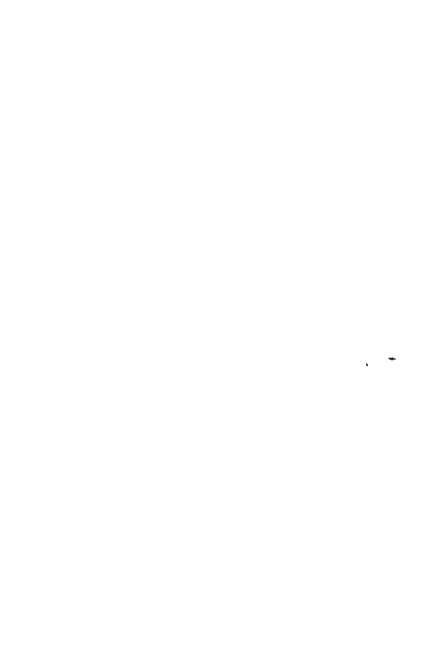
એ બેસેલા રિતોના પાન રોગને કુખ્યતા તાવમાં લવ વરેના હોય છે. એમનાં કલની કલિ નહીં ખીડીયા રહે છે. મિતેવની નીલેના રસનાં એમનાં ખાત્ર પ. એમનાં વાળાં બહાર બહારના રસનાં રોગો પેદા થાય છે. એમનાં પાન રોગને કુખ્યતા તાવમાં લવ વરેના હોય છે. એમનાં કલની કલિ નહીં ખીડીયા રહે છે. મિતેવની નીલેના રસનાં એમનાં ખાત્ર પ. એમનાં વાળાં બહાર બહારના રસનાં રોગો પેદા થાય છે.

પલીઓને સંસર્ગજન્ય ખરાબ રોગોની ભેટ પણ કોઈ દુષ્ટ આપે છે. મધ્યમવર્ગની સ્ત્રી માટે સંસાર એ તપોઝૂમિ છે. એમાં દુઃખ, દુઃખ અને દુઃખ જ દેવાયલાં છે. રોગ, શોક, ચિંતાઓ, આર્થિક સંકટામણી અને ઘણી વખતે જૂખમરો પણ પાતી સહન કરી લે છે.

ડૉ. મેનાને આ મધ્યમવર્ગની સ્ત્રીઓનો ઘણો અનુભવ થયો હતો. આવા વર્ગ પાસે એઓ કદી શી લેતાં નહિ. પોતે એમનાં સુખદુઃખ જાણતાં હતાં. તેમને માટે એમનું દવાશુ હલ્લ રડી બેસતું હતું. તે બની શકે તો એ દુઃખો દૂર કરવા પ્રયત્નો કરતાં. પરંતુ મધ્યમવર્ગના યોધા વિભાગમાં તો ધેરધેર એવાં દુઃખોના કુંગરો ખડકાવા હતા. આકાશ કાટે ત્યાં થીમડાં ફેટલાં દેવાય ? ડૉ. મેના પોતાના સ્ત્રીમંડળ દ્વારા બનતી સફાઈ અપાવતી હતી. ખૂબ સલામતી બનાવતી હતી. એવી સ્ત્રીઓને મક્કત ચિકિત્સા અને દવા અપાવતી હતી. ક્યારેકક્યારેક કપડાં અને ખોરાકો પણ અપાવતી હતી.

બહેન મુનંદા અમદાવાદની એક ગંદી પોળમાં સાંકડા ધરમાં રહેતી હતી. ડૉ. મેના પાસે એક વખત એ આવી હતી. એના મોઢા હિપરનાં તેજ, શક્તિ અને ઉત્સાહને કપરા સંભોગોએ મારી નાખી નિરાશા પ્રગટાવી દીધી હતી. એ સારા ધરની કન્યા હતી. એણે મૅટ્રિક પાસ કરી હતી. સારા ઘરે પરણી હતી. પરંતુ પતિ મોદનમાઈ સાધારણ લુહિના અને અંમેશ = ધારણ બંધેલા બાઈ હતા. પિતાના જીવનમાં જ નસીબપત્રે આઘો હતો. એમણે ધન વેપારમાં ખોપું. તે મેળવવા સદો આદર્યો. સદામાં કરજ થયું. કરજે જલને ઝડપી લીધા. ધર અને પ્રતિષ્ઠાએ પણ રવાનગી લીધી. ૨૦ વરસની મુનંદા અને બે બાળોને લઈ મોદનમાઈએ અમદાવાદનાં ઝાડવાં બેઠાં. પિતાના એક મિત્રની સામજીમાં સાઃ રૂપિયાના કલાકે ગળ્યા. એને પણ દસ વરસનાં વડાબા થાવા પણ પોતાનાના નાનકડાં રૂપિયા થતા નહિ. મેના પણ નબળાવાળા ખાતર એ પતિ - ના. ૧૧ દેવા દેવા

મોદનમા. નાં ૨૨ રૂપિયાના. પિતાના ખર્ચ દેવા એકદમ ખર્ચ પત્ર ના આંચ ૨૦ નાનકડાં રૂપિયા થતા નાનકડાં ના. ૧૧ દેવા દોરજની આ રૂપિયા. ૧૦૦ રૂપિયાના ૧૨૬ દેવા ના. ૧૨૬ દેવા ૮૦૦







ઘરમાં પતિ અને પત્ની ચારીરિક રીતે બંને ખડેરા છે. લહેરી બંદો છે, પણ અર્થ વગર એનું લહેરીપણું વર્થ છે. માત્ર જ મોટી દોકરી પરણાવી હતી. તેને માટે રૂ. ૫૦૦) ખર્ચ થયેલ સમાજમાં રહ્યા એટલે પોતાનું નાક તો સંભાળવું જોઈએ ને સુનંદાના સઘળા દાગીના વેચીને એણે પાંચસો રૂપિયા મેળવ્યા હતા. હવે બીજી છોકરી પણ ઉંમરલાવક થાય છે. માતાને ચિંતા વધી જ રહે છે. મોટા છોકરાનું વડીલે દેશમાં સગવડ હવું છે, એની વાતે દાગીના એડાવવાના છે. પણ સોનું લેવા પૈસા નથી. ઉધાર લેવા આપે તેવી આંદ નથી. બિચ્છમાં આમળ વધવાની તક નથી. દેશી વડીલ ખચી મંગાવે છે, પણ અગ્રી જ પેટપૂરવું નથી એટલે સં મોહને! સંસારમાં એકેય પ્રકારનું કિરણ દેખાતું નથી. પતિ ખીમર છે. પોતે ખીમર છે. છતાં નવી સૃષ્ટિ બનાવવાનો કાર્યક્રમ હજી માંડ છે. અહો! કેવો આ વિચિત્ર સંસાર છે!

બંદેન સુનંદા દાંતિપદસમાં પેટની દવા લેવા આતી હતી. કે મેનાએ એને એક સાંજના બોલાવીને પીમે પીમે દરીદ્રન પૂછી લીધી. છોકરની દિલસોજી પાસે સીરેલી હજી કિંપડી ખુટી થઈ. એને નિદાન કરી સારી દવા આપી. એની આંખોની માંખ દાગવા રીઝ આપ્યાં. પતિને બોલાવી મેડેરિયાનું કન્ઝેક્શન મારી આપ્યું. મ.ગે આપા મધ્યમવર્ગનાં કુટુંબની આશિષ, આશિષ અને ઉપાશિષ મેડે દવા દેવાની છે! જુદા બનવાન કહે છે. 'સમારે એટલે દુઃખ, દુઃખ અને બને દુઃખ. મુખ મુખ મુખેય છે. હા મેના દિલસોજી અને ૧૫ બે. ૧૫ મુખેય છે.'

એટલે કાશીખડેનના શરીર ઉપર અસર ક્યાં પછી એની માત્ર સ્મૃતિ રહી છે. તે પછી પણ તેને ત્યાં નવી ધાવણી છોકરી ઘોડિયામાં હીંચકે છે. માસિક પાંચ રૂપિયાના બાડાથી એક ગંદી અસ્વચ્છ પોળમાં એક ગંદું ઘર મળ્યું છે. માંકણ, માખીઓ અને મચ્છરની જાતના માણસોની સાથે આ સ્થાનમાં ચાલુ નિવાસ કરે છે. મેનેરિયાની પણ એઓ વારંવાર ભેટ રહેવાસીઓને આપે છે. માતા, અહબડા, ટાઇફોઇડ વગેરે દરો પણ આ પોળના રહેવાસીઓની સાથે દોસ્તીનો સંબંધ હોડતા નથી. પણ સાક્ષાત્ ગરીબાઈનો આશય કરનારાં કુટુંબોને આવી પોળો સિવાય બીજે ક્યાં આશય છે ?

કાશીખડેનની ચિંતાઓનો પાર નથી. છોકરાઓ કે પેને દૂધ, છી કે ખાંડ જેવા સાત્ત્વિક પદાર્થોનાં દર્શન તો વારતકેવારે કરી શકે છે. રોટલી, ખીચડી અને મોસમી શાક મળી રહે છે, એ માટે પણ સહભાગ્ય ગણે છે. ઘરમાં સર્વે દામનો દસરડો—કપડાં ધોવાં, રસોઈ કરવી, દળણું દળવું, વાસણો માંજવાં, અથડું ઉપાડવું, દીવાખત્તી કરવાં અને સૌથી મોટું અને નિત્યકામ આગળપાછળ ખીમારની સેવા કરવી, એ તો કાશીખડેનના નસીબમાં સમેજું છે. પરંતુ પાકોશી (દીક સ્થિતિવાળા) એનું દળણું પણ એ દળી આપે છે. કાશીખડેને સૂપડાં બનાવનાં, ગાદલાની બોળો સીરતાં, લીપતાં અને ધરનું દરેક કામ સારી રીતે આવડે છે. એ પકોશીઓને મદદ આપવા જાય છે. એમાંથી પણ એને કાંઈક મળે છે. વસ્ત્રારી કુટુંબમાં જે એ પૈસા કમાયા તે કામના જ છે. કાશીખડેન કામગરો છે. ઘરની તંબીને હાથે થવું જ પડે છે. સવારના પાંચ વગે જીડીને રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી કાશીખડેને ક્યાંય જવું મળતો નથી. પૈસાની તંબી હોય અને ઘરની ચિંતા હોય તો જવું ક્યાંથી મળે ? મધ્યમ સ્થિતિના ઘરનાં છોકરાંઓ નજારી સર્વ એકબીજાને સાચવી માતાની ચિંતા ઓછી કરે છે.

દુધ-પી તો નળતા જ નથી. મિઠાઈ તો આગખીતે પાળ માંને બધવા સાનિમાં જળવા અને જ્યાં મળ્યાનું મળે છે. નળાગીનું તેમ ઉપેક્ષામળા જરૂર લેવા છે. ખાવા-નળવા આગળ અને



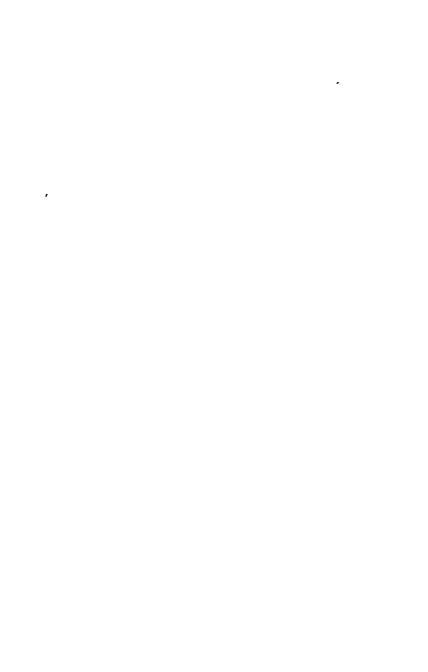
એની પડેરામણીઓ—ગાળો—એમને મળે છે. ઘંઘાવનને હીરા કદોઈ-  
ના ગાંધિયા ખૂંચ ભાવે છે. પણ કદોઈ હુચ્યો છે. ઉધાર વેચતો નથી  
એટલે ઘંઘાવન સાચાર બની રહે છે. મોટી છોકરીનાં લગન કરવાં  
પડશે. તેને માટે એમાંય સો રૂપિયા ક્યાંથી લાવવા? દાગીના તો  
કપારના ચતાર્ઠ ગયા છે. પરંતુ એ ચિંતા બાપને નથી. છોકરીઓની  
ચિંતા બાપા કપારે રાખે છે? ઘણું શ્રવે માનાઓ!

કાશીખડેનના સસરાને મરી ગયે દોઢ વરસ થયું. પાછળ  
જ્ઞાતિભોજન કયું નથી. નાતીસા મોઢે ચડીને સંભળાવે છે. ડોસો  
પણ સ્વર્ગનાં દ્વાર ઉઘડાવી ચકતો નહિ હોય ! દીકરાદીકરીઓ વરા-  
લ્યાં હોય તો નાનનું કરજ તો ભરપાઈ કરવું જ જોઈએ. પણ અહીં  
પેટનું નથી તો નાનનું લેણું ક્યાં ચૂકવીએ ? એવી કાશીખડેનની  
હરિયાદ નાતીસાઓ આગપંપાગ અને પ્રસાપ તરીકે મણી કાઢે છે.  
આજ એ માસ થયાં કાશીખડેન રસ્તામાં આવતાં હતાં. એઓ પગે  
કપાલે પણ મોઝડીઓ કે સપાટો આજ પંદર વરસો થયાં પહેરનાં જ  
નથી. રસ્તામાં કાચનો દુકડો ડાખા પગમાં ઘાગી ગયો તે પાક્યો છે.  
શેક એ ગરીબોનું ઉત્તમ ઔષધ છે. પરંતુ શેકથી પણ કાપડો થતો  
નથી. પગમાં પરુ થયું છે. પરથી આખી રાત્રી નિદ્રા આવતી નથી.  
હરિયાદ દોરિપટમાં ખોડાંમનાં ખોડાંમનાં કાશીખડેન જાય છે.  
ડો. મેનાની નજરે એમનું દયામયું મોઢું ચડે છે. પોતાને લાથે નસતર  
મુખને પરુ કાઢી તેના ઉપર કમ્પાઉન્ડર પાટો બાંધી દે છે. ત્યારથી  
ઓગખાજુ થાર છે. એવી જડેનોની કમંકયાઓમાં ડો. મેનાને રસ  
છે. એ જાયું જ પૂછી લે છે. પણ આપણા સમાજમાં એવી દાનદા  
કાશીખડેનો છે. એમના કાપડાનાં ચૂંચળાં સમગ્રપણે ઉત્તર દાનરો—  
અરે સાખો ડો. મેનાઓ જોઈએ.

[illegible]













ધનવાનો એમનાથી વધારે દોષપાત્ર છે. આપણા સમાજની સંસ્કૃતિ ને શક્તિ નહિ હોવા છતાં દેશનોના માર્ગે ચડી ગઇ છે.

મધ્યમવર્ગનાં કુટુંબોની સ્ત્રીઓની હાલત અને સ્વાસ્થ્ય સંબંધી ડૉ. મેનાને વ્યાપક અનુભવ હતો. તેમાંથી ઘોડાં કુટુંબના સ્ત્રી-વર્ગની તબિયત અને સ્વાસ્થ્ય સંબંધી માત્ર બેઝલ દર્શાવે માટેનાં ચિત્રો અહીં આલેખ્યાં છે.

જીવનસાથ એક અધિકારી હતા. એમને માસિક બસે રૂપિયા નો પગાર મળતો હતો. જીવનસાથ સંસ્કારી શુદ્ધ હતા. સાહિત્ય અને સંગીતના રસિયા હતા. પાસે પિસે નડોતો. સંમત કરવાની તૃપ્તિ ઓછી હતી. કરમ પણ નડોતું. ચુપી પર તરીકે આંગળી સીંધાવ એવું પર નાનમાં તો ગણાતું હતું. એમનાં પત્ની પાર્વતી-બાઈ ગુજરાતી ચારપાંગ ચોપડીઓ બધાં દતાં. એ જૂના વિચારનાં શુદ્ધિની દતાં. એમની ઉંમર ૪૦-૪૨ વરસની હતી. પાર્વતીબાઈને બે પુત્રીઓ હતી. મોટા પુત્રની વડું કુટુંબ ચાર વરસ થતાં સાસરે આવી હતી. પાર્વતીબાઈ જૂના જમાનાનાં સદેજ કાકા સ્વમાતાનાં અને આમણી સ્ત્રી છે. કુટુંબનાં આનાં ત્યારથી જ વરસાન નો વડુંને માથે નોડ એ પ્રમાણે માન્યતાનો અનુભવ થયો છે. પોતે પહેલેથી જ ગુજરાતીને માનનારાં દતાં. સંસ્કારોનાં જાગરન-રાનાણ મહત્ત્વ પામે સાંભળે છે એટલું માન હતું. એમને ત્યાં જોયે પોતાના જૂના જમાનાની સ્ત્રીઓની રસોઈ બેક મો છે. તેનાં કુપડી, કુટુંબ-મયોંઓ, પાસેનાં કુટુંબની વડુંઓની પાસે રહેલી મનન છે.

# પ્રતીઃ મધ્યમવર્ગનું સ્વાસ્થ્ય

ને એ હવેલીએ દર્શને પડેલો છે. મને કંઈ પચતું નથી, એ ફરિ-  
તો ચાલુ ન છે. ઘરમાં એક લોટો પાણી જોઈએ તો પણ વડુંને.  
થી આગા યાવ છે. પાર્વતીનાઈ ત્રકોનો દોષ કાઢીને શરીરમાં  
લેલું નથી એમ ફરિયાદ કરે છે. ક્યારેક બ્રાહ્મણ ન્યોતિપીઓ  
સે ત્રકોના મંત્રો પણ જપાવે છે, છતાં શરીરમાં લેલું મળતું  
નથી. કંઈ ભારે ચીજ ખાય છે તો પણ પચતી નથી, આમ ઘર્ષ  
આવે છે.

કુસુમવડું ગરીબ મામાપની દીકરી છે. ૨૩-૨૪ વરસની એની  
ઉંમર છે. સારા ઘરની પુત્રી છે. પરંતુ પિતાના મરણ પછી વિધવા  
માતાનો હાથ સાંકડમાં રહે છે. એટલે ત્યાંથી પણ કુસુમને કંઈ  
આશ્રય નથી. ઘરના કામનો દસરડો કુસુમવડુંને માથે છે. કુસુમની  
દેસોઈ કરતી, સૌનો સેવા કરતી એ તો કામ વડું ન કરે ને? ખીજું  
કેણ કરે? પરંતુ વડુંને ચાર માસ ઉપર સુવાસ ઘર્ષ હતી. એ દિવસ-  
ની અચક્ષિત એના શરીરમાંથી ગર્ભ નથી. એનું મોડું નિસ્તેજ છે.  
એની મામડી દિલ્હી પડી ગઈ છે. મોઢા ઉપર ચૂંટી ખણે તો પણ  
લાક્ષાણ આવે નહિ. કુસુમને આરામની જરૂર છે. એને બ્રહ્મચર્યની  
જરૂર છે. સામુજી આરામ આપે તેમ નથી. પુત્રાન કનકની પુવાની  
પત્ની તરફ માત્ર બેગદરિએ જ જુએ છે. વડુંનાં હિતેશુ સામુજીને  
તો માત્ર વડુંની કામ કરવાની ચક્ષિ ઉપર જ દષ્ટિ છે. એના દિલ્હા  
માતેાં, નિસ્તેજ આંખો, નિરાશામય મોડું, ચૂકું શરીર એ તો સામુને  
મને ટાંગ ન જાણ્યા હતા. આ વડું દરામખોર છે, પરંતુ કામ  
કરતી નથી એ એમની સનાતન ફરિયાદ હતી.

જીવનશાસને દવા આપતી, પણ બોલી ચકના નહિ. સિપાઈઓ  
એને પ્રતજનો ઉપર રેશ કરવા મારે જાણીતા જીવનશાસ પોતાની  
પત્ની પામે અક્ષર પણ બોલી ચકના નહિ. વડુંને યોગ્ય ઉપચારની  
જરૂર હતી એને શાંતિ અને આનંદ જોડ્યા હતાં. વડુંને માત્રને  
માતા અને પતિ ને. નહીં. પાર્વતીનાઈ પોતાને વડુંને એ  
જુલડી-જુલડી ના નો એ ૧૦૦ ના ૧૦૦ કુસુમ પાંચ અરેજ બધી  
કે પાંચવાળા ના. ૧૦૦ ૫

ધરમાં સ્વચ્છ અને પતિનાં પુસ્તકો પણ છે. દિવસે કામકાજમાં  
મળતો નથી. રાત્રે યાદી ને લોથ થઈ જતા છે. શરીરમાં પન  
છે. રસિયા પતિને પણ રસિકતા લેઈએ છે, એટલે  
વાનું મળતું નથી. અંધૂરામાં પૂરું કુમુદનને માલિકધન  
એ નથી. ફરી દગડા રહેવાનાં ચિહ્નો છે. એને કપારક તાર  
આવી ગય છે. સપના માર્ગે નાસ્ક ધીમે ધીમે જતું રોડ  
માં ચિહ્નો અનુભવીએને જાણે છે, પણ કોઈને આંખ નથી. કપા  
પના ખાતામાં જ કામ કરે છે. તે કલાક છે. માલિક પણ રસિયા  
ને મળે છે. એ મેન્યુએટ થયો છે. એમની ગાનિમાં ક-નાએની જ છે.

જીવનસાક્ષીની મોટી દોષી સુધીયા ત્રીસએકીત વરણી છે.  
સંદેશી કુટુંબમાં પરણી છે. એ સમસ્ત અને ડાની ખાગ છે.  
સાચરેથી સુવાસ માટે પિંચે આવી. સોમંગની એ સમ  
તી. આવીને પણ એનાં લેડાર્ક મર્ક. એને બાનીની તખિતની  
સાચ મળી નહિ. એજે માની પામે પાન કરી.

"જા, બાનીની તખિત ખરાબ નથી, રોજ પચાની જ છે."  
"જા જા પંચડી, એને તે કાંઈ નથી, જરા 'દિ' દેવ તે  
એન સામે."

"ના ના, તને પારને જુઓ, તને રિપોર્ટ થઈ ગયાં છે."  
"સુત્રી, તું ખરો જોઈ જાણે છે. કુનને કાંઈ નથી."  
"તને જાણે કોણ જા. તું ને જાણે ખાતરી કરો છે. બાણી  
કેસાઈને જાણીને તે વાત."

તે 1.1 બાણી નહિ જાણે. પણ જાણે. પણ જાણે.  
એ 1.1 બાણી નહિ જાણે. પણ જાણે. પણ જાણે.  
એ 1.1 બાણી નહિ જાણે. પણ જાણે. પણ જાણે.

# ગુજરાતી મધ્યમવર્ગનું સ્વાસ્થ્ય

“બા, તમને સમજાય નથી. બાબી જરૂર બીમાર છે.”

“લે, આ અંગૂઠા જેવડી છોકરીને સમજાય છે અને મને નથી.  
શો કળવુગ આવ્યો છે!”

“બહે બા, તમે પૈસા ન આપજો, હું આપીશ. પણ બાબીને  
ડોક્ટરને દેખાડવી તો છે.”

“હા હા, દેખાડોને, શા માટે હા-ના કરો છો? કંઈ નહિ હોય  
તો આપજો નિરાંત થશે. મનનો વડેમ સારો નહિ,” જીવનકાલે  
ધીમેથી કહ્યું.

“તમારે બધાંને મને પૈસા કંઈ દિસાવમાં નથી. આ સુધી  
પોતાની વાત મૂકે તેવી નથી. ઠીક કાલે ડૉ. મેનાને દેખાડી આવીશું.  
પછી કંઈ છે?”

ડૉ. મેનાએ પોતાના રૂમમાં કસ્ટમને તપાસી. એઓ આખી  
રિપતિ સમજી ગયાં.

“અરે! આને તો ચાર માસ પહેલાં કસ્ટમનું ચર્ચ હતી.  
મારી દવા લીધી હતી. મને જરાબર વાદ છે. ખરું ને?”

“હા ડોક્ટર, એ વાત સાચી છે.”

“પણ એને તો ફરી ગર્ભ રહ્યો છે. ત્રીજો માસ લાગે છે.”

“હા એમ છે ખરું.”

“તમે બધાં બેગાં મળીને વફૂને મારી નાખવા છજી છો?  
હ માત્ર તો આરામ આપવો હતો.”

“આરામ તો પડ્યો આવ્યો હતો.

“શુ આરામ આવ્યો હતો? એને કંઈ દવાની જરૂર નથી.  
ધોટો વખત પિપર મોકલે. બહે આ સુવાત્ત ત્યાં કરે. એને આરામ  
નને આપવાની જરૂર છે.”

“એની ના પછી મરીય છે. ત્યાં એની સંભાળ લેવાશે નહિ.”

“ના નમે તરી નજીવ દેત તો પણ દીકરીની સંભાળ  
જરૂર જોઈએ. તમે કંડુનને જરૂર મોકલો. સાંજે મારીફરી મારી પાસે

આવશો? કેટલીક વાતો કરવાની છે.”

સાંજે બંનેને પાસે બેસાડી ડૉ. મેનાએ કહ્યું કે, “વૈદ્યકીય દષ્ટિએ હું તમને આ બાબત સમજાવવા માગું છું. કુસુમને તમારે સંસારી રીતે પણ પતિ પાસે મોકલવી જોઈતી નહોતી. એને ધરના કામથી પણ આરામ આપવો જોઈતો હતો. અત્યારથી જ એને મજા રહ્યો છે તેથી એના સરીરના જનન અવયવો બહુ જ નમ્રતા બનવા સંભવ છે. હું ડોક્ટર તરીકે તમને ચેતવણી આપું છું. જો તમે પિપર નહિ મોકલો તો કુસુમને વગરસોએ દાવ લાગુ પડશે. એના પતિથી દૂર રાખવાની જરૂર છે.”

સુધીલાએ આમન કરી કુસુમને પિપર મોકલી. પિપાને કહીને તેને વાપરવા માટે એક સો રૂપિયા પણ આપ્યા. કુસુમને પિપર સારી સુવાસુ થવાના સમાચાર જાણવાજાને મળ્યા. કુસુમની ગેરહાજરીનાં રસોઈગો રાખી લેવો પડ્યો.

## ૧૪: મધ્યમ કુટુંબોનું સ્વાસ્થ્ય

વેલીલાસ દોડસો રૂપિયાના પગારે કોલેક્ટરની ઓફિસમાં હેડ-ક્લાર્કનું કામ સારંગને સંતોષ આપે એવી રીતે સંભાળી રહ્યા છે. એમની પત્ની સત્યભામા માયાળુ અને નિષ્પાદક છે. પુત્ર માધવ ખી. એ.માં શીખે છે. પુત્રી વિસાખા ત્રીજી વરસ સાસરે પરણીને ગઈ છે. માંદી વડુ ગયે વરસે પરણીને ઘેર આવી છે. સત્યભામા ધરનું બધું કામ કરે છે. વડુ ઉપર વધારે બોળે નાખતી નથી. વડુ ચરીરે બહુ મજબૂત નથી. કંઈક સુક્રમાર છે. સત્યભામા વધારે બહેલાં નથી. વડુ અને દીકરી બંને મેટ્રિક થયેલાં છે. બીજા બે પુત્રો સૂઝમાં બહેા છે. સાધારણ રીતે સુખી કુટુંબ ગણાય. સત્યભામા ૩૮-૪૦ વરસની ઉંમરનાં છે. એમનું સ્વાસ્થ્ય સારું રહેતું નથી. ખારું ખાડું ખાતાનો બહુ જ શોખ હતો. 'વા' જેવું જણાય છે. દવા કરે છે પણ ખાતાપીવાની દગ્ધ પણ ચરી નથી, એટલે વારંવાર ઝઘાઈ જાય છે. સત્યભામાનાઈને ઠેરીનું આધાર્ણ રોજ ખાવા એકએ છે. એમની છબ સ્વાદીયી છે, એમાં એમનો થો વાંકડો આંગણીનો ઉપયોગ પણ બેઝલમાં નો સ્વાદ લાવે છે, તે સત્યભામાનાઈ તો રસિયાં છે. એમને મિષ્ટાન્નનો શોખ નથી, છાસ પણ જરા ખારી દોષ તો જ સત્યભામાનાઈને સારી લાગે.

માદીને પણ રોગ છે. એ રોગને વાત કરતી નથી પણ એને નાસિરખમં વખત અનિન્નાત ચાર છે. એ ધુપાવે છે. અમેઈ બધી જ બધું નો જમાનાની ટેંગવડી લીધી છે, પરંતુ એનું માનસ જુના જમાનાનું છે. એ પોતાના રોગને જાતની નથી. એને કંઈક ચા





અને તે નાખૂદ થવો જોઈએ. જ્યારે દુશ્મનોની સ્ત્રીઓ લઈ વધુ પ્રભુ  
એટલે વધુ યોદ્ધાઓ અને મન્ત્રીઓ મેળવવાની લોકોને જરૂર હતી  
ત્યારે એક પુરુષ ઘણી સ્ત્રીઓ પરણતો એ વાત સમાજસંમત  
થઈ ગઈ. આજે યુરોપમાં ઘણા મુલકોમાં સ્ત્રીઓ સંખ્યામાં  
વિશેષ છે. અહીં પણ ઘણા ભાગમાં સ્ત્રીઓ વધુ છે અને તેમને  
પરણાયવાને માળાપોને મોટી વાતનો છે. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો  
મોટી વય સુધી અથવા બિલકુલ અવિવાહિત રહે, તે ઇચ્છવા  
જેવું જ નથી. આર્થિક જરૂરિયાત જેટલું સ્ત્રી મેળવે તે ઠીક છે, કે  
જેથી લગ્નમાં આર્થિક સગવડ અને જે ચાલુના કરતાં પ્રેમ અને  
ભાવના તત્વને વધુ સ્થાન અપાય. સ્ત્રી એ પુરુષની સહધર્મ-  
ચારિત્રી છે, અધુરું અંગ છે, એનો અર્થ ફરીથી યાદ કરવો  
જોઈએ. અન્યોન્યપણામાં અને પરસ્પરપણામાં જ આ ભાવના  
રહે છે. “સહ ના વવત્, -સહ નૌ ભુનક્તુ” “અમારું સાથે રક્ષણ  
કરજો, અમે સાથે મળીને ખાઈશું” — એ ઉપનિષદનો ભાવ  
જેતનામય, ભાવનામય માનવ સંબંધમાં જ રહી શકે.

પ્રક્રિયા લાભ લેવાની ઇચ્છા થઈ. આ તબીબની વેણીકાત્રને મથર પડતાં એણે એને અટકાવી દીધી. વિશાખા બ્યારે દિન્દીરિ-  
યાનું આક્રમણ આવતું ત્યારે યાદી જતી હતી. એનાં લક્ષણે પણ નવાં નવાં લગેશાં દેખાતાં હતાં. વડેમી માતાના હાથ નીચે ઊઠરી હોવાથી એના શરીરમાં અનેક પિત્તજો પણ આવતા હતા. શરીરમાં નવી નવી જાનની અસરો પેદા થતી હતી.

વેણીકાત્ર વધારે સમજી દતા. પત્નીના વડેમો બ્યાં મુધી નિહોંપ હોય ત્યાં મુધી આંખમાં ચામણાં કરતા હતા, પરંતુ વધારે આડે માર્ગે જો એ વડેમો જતા તો ધરના માત્રિકાની ઇચ્છા એ સૌને હમારી દેતી હતી. વેણીકાત્ર સામાજિક જાડે પ્રવૃત્તિઓમાં શરૂકાર આપતા હતા. એમને ડો. મેના સાથે ઓળખાણ હતી. એમણે પોતાની સ્ત્રીની નામરજી છતાં ડો. મેનાની સલાહ લેવાની વ્યવસ્થા કરી. ડો. મેનાને નહુંદ અને બાબી જનેને દેખાડવા લઈ ગયા. ડો. મેનાએ એમને પોતાની વાસ્તવિક રીતે તપાસી લીધી. બધી દફતર પણ પૂછી લીધી. પછી વેણીકાત્રને એકાંતમાં બોલાવીને પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો:

“મારી અને વિશાખા બંનેને માટે કંઈ દવાની જરૂર નથી. માત્રીના અવયવોને માત્ર આરામ જોઈએ છે. તમારો પુત્ર બી. એ. માં પાસ થયો છે. તેને એસ.એસ. બી. બહાવવાનો તમારો ઇરાદો છે. એટલે એને મુંઝવણી હો કોલેજમાં બહુવા મૂકવાની વ્યવસ્થા કરો. એના અનિસ્તાવ માટે એને તમારે સાત્વિક ખોરાક દેવો પડશે. ખુફી દવામાં કરે તેરી વ્યવસ્થા કરવી. દૂધ, ડાઘ, માખણ, રજા. શાક વગેરેનું મેવન કરાવવું. સવારમાં જ એ વખત રજા માગતરી. આ સિવાય જરૂર પડશે તો બીજી ચિકિત્સા કરીશું. પગ નાના પાના પ્રવાણે એના શરીરના વિદ્યાર્તને અવકાશ મળશે.”

પ્રાપ્ત એને પાસ છે તેનું દિન્દી-  
રિયાત નોંધવું જરૂર નથી.

બહુ બજિયાંની પ્લેટ અને કડક ચાના પ્યાલા પીળા પડી પડી  
સિનેમાના શોમાં પતિપત્ની દાખલ થાય. ગમન મોઢામાંથી પડકાર  
શો સિગારેટના ધુમાડા કાઢતો સારો પોતાનાથી સ્વર્ગને કોઈ  
વેળ છેડું બેનો. રાત્રે ઘેર મોડેથી પાછા ફરતાં દત્તા.

પુષ્પાને પણ ઘરમાં કામ રહેતું. ડેસીમા આખો દિવસ મહેન  
કરીને રાત્રે આંખને જાં પડ્યા દેરા જિજ્ઞાસામાં પડતાં કે ગમનની  
વડતું દારમોનિયમ વગાડવાનું સર થતું. દારમોનિયમને બદલે કારો  
ચૂરીરાગ (ફોનોગ્રાફ) ની ચૂરી પણ ચડતી હતી. સાડોરમાને આ  
અનુકૂળ નહોતું. પરંતુ સદી લેતાં. કારણ કે સરઆનમાં જ પુષ્પ-  
વડએ સાસુવડના કુસ્થોત્તમાં સાસુનો પરાગ્મ્ય કયો દત્તે. સારી  
સાડોરમા ગમ ખાતાં શીખી ગયાં દત્તા. ગમન કદી પણ ડોળને  
કચવારનો નહિ. પગારમાંથી નિરમિત રીતે સાડ રૂપિયા માના દત્તમાં  
મુકનો દત્તે. માતા પ્રત્યે પુષ્પા બહુ ધરાવતો દત્તે. પુષ્પાને દત્ત  
સીમંત આપ્યું નહોતું. આમ તો નંદુરસા સામતી હતી. પરંતુ એક  
પ્રજ્ઞાનના અવાચોમાં કાંઈકે વાંધો દત્તે. એટલે વંધ્યા રહી હતી.  
પુષ્પાના કેમનું ધ્યાન નહોતું ત્યજી બાગીચો દત્તા. એમની સંભાવ  
રાખવાનું કામ પુષ્પાને જઈ મમનું હતું. બાગીચોની ખરી માના એક  
હતી. નવરાત્ના, હાલકાત્ના, સારા વજાવંકારો પડેરાત્ના, એવને  
દત્તા તેડી લતાં એ ખામ કામ પુષ્પાએ ઉપાડી લીધું હતું. એકે  
પગમાં ભપ મારો દત્તે. ડોળામાંથી જ્યાં પગ ચિંતા પી ન મોડે  
કરી પડતી નહિ. પુષ્પા એવને માની ઉરે રાખતી હતી. બાગી-  
ચાને એકે કામ મળતું હતું.

પગમાં ભપ મારો દત્તે. ડોળામાંથી જ્યાં પગ ચિંતા પી ન મોડે  
કરી પડતી નહિ. પુષ્પા એવને માની ઉરે રાખતી હતી. બાગી-  
ચાને એકે કામ મળતું હતું.

હજી એમના રમતોના વિષય છે.

નંદીવડું પચ્ચીસ વરસની છે. એને બે છોકરા અને દીકરી છે. વળી પણ આશા જેવું છે. નાની દીકરી તો બારમાસની પણ નથી, છતાં નંદીવડુંને માસિકધર્મ આવ્યો નથી. ગાંધ સુવાવડ વખતે એને પૂરો આરામ મળ્યો નહોતો. ડોસીમા યાત્રાએ ગયાં એટલે નંદીવડુંને વડેલું ધરકામ ઉપાડી લેવું પડ્યું હતું. મોટા વસ્ત્રારી કુટુંબનું ધરકામ પણ વધારે પ્રમાણમાં હોય. ડોસીના નોકર રાખનાં નહોતાં. છૂટક કામ કરવા એક બાર્ડ આવતી હતી. પણ સાડકોરમા પોતે બે નોકરો જેટલું કામ કરનાં હતાં. નંદીને પૂરો આરામ મળ્યો નહિ. ડોસી યાત્રાએથી પાવન થઈ આવ્યાં. પરંતુ નંદીના શરીરમાં ઝીણા તાવે ધર કમું હતું. રાત્રે ઉંઘરસ પણ સનાવતી હતી. સાડકોરમાએ જન્મભરમાં મોઢામાં દવા નાખી નહોતી. એટલે વડુંને પણ દવાની જરૂર હોય એમ ધાગતું નહોતું. તે કહેતાં કે, 'એ તો એમ જ મટી જશે. જરા સવારના બિટીને તુલસીનું પાન અને દહીરજનું ચરણા-મૃત મોઢામાં લેજે, એટલે આરામ થઈ જશે.' ધરકામમાં નંદીવડું પણ ડોસીના કાથ નીચે પતોટાવતી છે.







બધી જુદા બેસી જતાડવાનો બેઠ પછી ઘસાર્ક ગયો.

વાડીજાણે પોતાના કુટુંબની સ્ત્રાઓને ડો. મેન્ડાને જતાવવાનું નક્કી કર્યું. એણે તેવી સગવડ કરી. ડો. મેના એ સૌની હાલત તપાસીને વાડીજાણને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું:

“જુઓ વાડીજાણ, તમારી પત્નીની તબિયત બરાબર નથી. એનું નાવ કાપના સરઆનના પાણીમાં દાખલ થઈ ચૂક્યું છે. પરંતુ હજી સુધરી શકે તેવી હાલત છે. હજી ફેફસાં બગડ્યાં નથી. તમે એને દવાઓ પિવડાવશો તેથી કાંઈ કાપડો થશે નહિ. તમારી વડુને કોઈ સુકા પ્રદેશમાં દવાફેર માટે મોકલો. ત્યાં લાંબો વખત આરામ અને શાંતિમાં રહેશે તો જીવનશક્તિ પોતે અનુકૂળ માર્ગે વહેશે. પરંતુ પત્નીને મદારોગથી જાગ્રતી હોય તો સુકા પ્રદેશમાં લઈ જાઓ. તે પછી તરત બ્યવસ્થા કરો.”

“મારાથી નીકળી શકાય તેમ નથી. માતૃશ્રી ઉપર તો ધરને આધાર છે. એમના વગર તો અમને રોટકો પછી ખાવાને મળે તેમ નથી.”

“તમારી વિધવા સાસુની વાત તમે અગાઉ કરતા હતા. એને સાથે મોકલો એટલે સગવડ થશે.”

“હા, એવી કોઈ સગવડ હિનારીયું. હું જરૂર મારી સ્ત્રીને દવાફેર માટે મોકલીશ. એમાં જરા પછી પછાત રહીશ નહિ.”

“તમારા બાઈની વડુ પુખ્તાનું ગર્ભાશય સ્થાનમુદ્ધ થઈ ગયેલું છે. એને માટે ઉપાયો અને પદ્ધતિ હું જાણીશ. તે તમારે વાપરવા માટે મોખજી કરી. એના અવયવો સારા છે એટલે એના ગર્ભાશયને પોતા સમયમાં જ વોજ રથજી લાવી શકાશે. એને મારે ઠેક-લીક સુચનાઓ આપવાની છે.”

“વાર. હું જુ પાસડેને મોકલું. તમે વોજ સુચના આપજો.”

“તમારા નીચી નાની વડુ મોનાની હું એજાણું છું. એને મેં નિવિનિત કરી. એના ગર્ભાશય સુચના આપી છે. એને અનિ-  
વિનિત કરી. એને હું પંડુ નિવિનિત. મારો સ્થાનિક



અવ્યકાતા હતા. માધવે સાવસ ખેડ્યું. તથા માસની મુદતે ગિરાવ  
ભાવે માત્ર મળતો હતો. એણે મોટા ઓડર આપ્યો એ સ્ત્રીમારણો  
એને હવે એ પેઢી સાથે વિશેષ ગાઢ વેપારી સંબંધ બંનેના તાલ  
વચ્ચે થયો. માધવદાસને સક્ષાધિપતિ નેમ્ડ એમની મોટરમાં કારકુનનાં  
દરરોજ દર્શન કરવા નર્થ પૌત્રને અન ચટાડ્યા પછી ડોરડીએ કોઈ  
રશ્નના લોક તરફ પ્રયાણ કર્યું. માધવદાસ માનું ભારે સન્માન  
રાખતો. જૂના જમાનાની એ ડોરડી પાછળ એવું, વાત્સલ્યની મોરાલીને  
મહાભોજનસમારંભ કરાવી ડોરડીને પરલોકનું વિમાન અપાડ્યું.

મહાભોજનસમારંભ કરાવી ડાસીન પરજાણુ પનાવે. જોમતીઆઈને જગત આપુ' સારાં પગસાંની ગણતું હતું. સાસુ પણ એને સારાં પગસાંની ગણી થકો આદર આપતાં હતાં. જોમતીઆઈ દશેરાં જમીનથી એક વેંત જિમાં માસતાં હતાં. એમની આંખો જાણે જ રહેતી. યા માટે ન રહેતી સહાધિપતિની ધણિયાની જે દીકરાની માતા અને સાથે યુવાની, ખૂબશુરતી અને અજાનમં જોમતી મલાસતી હતી. એનો સ્વભાવ અમલથી જ કડક હતો. જેમ ધન વધતું ગયું તેમ કડકાઈ સત્તાઈ થઈ પડેયો દીકરો આવતાં એનાં ખીળ ૨૫ ટકા વધ્યા અને બીજાં દીકરો આવતાં ૧૫૦ ટકા કાઠાં થઈ પડી નોકરોને તો ધમકાવે જ. એ તો સાંચાળીઓને રાત્રિનિદ હકક દોષ છે. પતિની આજ્ઞા અને રોડ જરાય મમે તોયો તોય પત્ની ધરતી ધણિયાની રાત્રી આંખના રોડ પામે માથાકાપને નમતું પડતું હતું. એટલે સાકપાજરી આંકાદે ન જાનાંમાની આંકી પેદ પડતી હતી. પેદીતા માણસો પણ જ મને પમ મળતા હતાવની આંક પડતી અનુભવતા હતા. મળતાં-માડવળા. તો કેળવના પ્રવાસ દરમિયાં દેવતા એમના જગ. મ.થી ન હતાં એવી મતે દરમિયાં દેવતા એમના જગ. મ.થી ન હતાં એવી મતે





આવકાર અને સત્કાર, ઉત્સાહી અને ચીવટભરી સંભાળ જેણે કોઈ વાર પણ અનુભવ્યાં હોય, તેણે કોઈ પુરુષ જાણીએઈને નારીઓને ઊતરતી ગણુવા તેમજ તેમને હખાયલી અને પછાત રાખવાની વાત કબૂલ કરશે નહિ. શૂરવીર પ્રજા અને વિશાળ પ્રતાપી રાષ્ટ્ર પોતાના જ જીવનસમયમાં રથપાય એવું ઇચ્છનાર સ્વદેશપ્રેમી તે સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિને જ મહામાર્ગ સમજીને ખનતી ત્વરાએ એ કાર્યની પાછળ લાગી જશે.

મુસ્લિમ કાયદો વારસાની વ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓ તરફ વધુ ઉદાર છે. તક્લાક એકતરફી છે તે બદલવાની કોશીશ થઈ રહી છે. પણ સમાજમાં, કુટુંબમાં, સગાંસંજાધીઓમાં સ્ત્રીના હરજીએ ઊંચો કરવાની જરૂર ત્યાં પણ એવી જ છે. આર્થિક રક્ષણ અને 'આધારગૃહો'ની મુસ્લિમ સ્ત્રીઓને એટલી જ, બધકે વધુ જરૂર છે.

સ્ત્રીઓના રોગો, તેમની તકલીફો અને તેમના આરોગ્ય તરફ જ્યાં વધુ ધ્યાન અપાવું એઈએ, ત્યાં ઘોડું પણ નથી અપાતું; એ વાત રાષ્ટ્રના ભાવિમાં મહાચિંતાકારક છે. સાઈ ડુ'ગરરી ધરમરી સંપટે આ સંસ્થાને આ પ્રમોને વાર્તાના રૂપમાં વણીને આ સુંદર પુસ્તક લખી આપ્યું છે, તે માટે તેમને અનેક ધન્યવાદ. 'કલ્યાણમયી' એટલે સ્ત્રીજાતિ. સુખ્યવરિયત ગ્રામારમાં સ્ત્રીઓ જ સુખ, આનંદ અને કલ્યાણ પ્રવર્તાવી શકે.

પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં પરિશિષ્ટરૂપે 'સ્ત્રીઓના રોગ' એ નામન ઘણું ઉપયોગી પ્રકરણ આ મંદિરાના 'આર્યભિવક' નામના ઉત્તમ સંપ્રદાયની આપેલું છે.

૧૫૫. } સનુ સહિત્ત મુદ્રા. ૧૯૬૮-૬૯ના દરમિયાન વધી  
૧. ૧-૧-૪૧ } મનુ મુબેદાર (પ્રમુખ)





આરામથી બોમવવાનો 'શાંતિ' એ જ એક રસ્તો લાગ્યો. તે પ્રમાણે એ વર્તતા હતા. સ્ત્રી પાસે એ નિઃશસ્ત્ર થયા.

ગોમતીશેઠાણીનો મોટો છોકરો વદન આકરા સ્વભાવનો હતો. પણ એની સ્ત્રી રાધા પણ પૈસાદાર પિતાને ત્યાંથી લડાવક માનસ લઈ આવી હતી. સાસુના રોષ સામે એને પણ ફૂંકાડો મારતા આવડતો હતો. સાસુની લાલ આંખનું તેજ ઝીલવાની એની માતાએ એને તાલીમ આપી હતી. સાસુ એટલે વડકણી વાધણ એવું પણ એના માનસનું વલણ હતું. પ્રથમ સાસુએ નવી આવેલી વડૂનાં પગલાં પૂજ્યા માંગ્યાં, વડૂના લાડકોડ પૂરા પાડ્યા માંગ્યા, પણ વડૂને શિંગડાં ભરાવવાની ટેવ હતી. વખત પસાર થતો ગયો. સાસુજીની રુદ્રની ત્રીજી આંખમાંથી ઝગમગતું બાળી નાખે તેવું તેજ નીકળ્યું. વડૂએ એ ઝીલી લીધું. વાગ્યુદ્ધણી બાથેનો વરસાદ વરસતો. હવે તો વારંવાર કુરુક્ષેત્ર મંગતાં હતાં. રાધા મેટ્રિક મુધી બણી હતી. ગરીબ ગાય નડોતી.

"વડૂ, પાણીનો લોટો ભરી આપ તો," સાસુજીની આજ્ઞા છૂટી.

"બાઈને કંકો, હું હમણાં ઠાર બરું છું."

"મોટી સાકેમળદી લાગે છે, જિડ, જલદી ભરી આવ."

સાસુજી તડૂક્યાં.

વડૂએ બાંને સાંભળતી જ ન હોય તેમ બાપોં કહ્યું. સાંમુજીના મિગમળનો પારો બાંને ચમ્મો.

"જિડ જિડ, મોટા બાપની દીકરી છે તે હું જાણું છું."

"મોટા બાપની દીકરી જરૂર છું. એમાં ખોટું શું છે?"

"એતારીની, આ તો શરી જ લાગે છે. ટાંટિયો બાંમી નાખું."

"ટાંટિયો બાંમવાચાળી દજી ફુનિયામાં જન્મશે. કેટલી વીસે નો થાપ છે તે હવે ખબર પડશે."

"સાંક બાંને બનતા જ સાંખનું છે. ફૂતગીઆને પેર ફૂતગી આ જ જન્મે." સાસુએ પડેનાબળીયાં સંકળાવ કરી.

"ખબરદાર" એ જ. સાંકે નાગ નહીં. ના. કેના ના ફૂતગી છે તે તો તમારા મી. વેજુ જ રહી જાય છે.

132  
 શેઠાણી તરફના માંડાં. વડું જરા પણ મનરાયા વગર અંત  
 માં અંત ઉરોરાયા વગર ફેંકતી હતી. નોકરોને દૂરથી નામ  
 જાણે અને હાથ મળ્યો એટલે એ કંઈ જૂલો ! એમને લાગ્યું કે રોડો  
 માથે જરાવર સવાશેર છે.

માથે ખરાખર સ્વાશેર છે.  
નહી જાનનામાંથી તકરારો થતી. તકરારોમાંથી અચાનક ડેચા  
થઈ અન્ધપ્રવાહો છૂટના, અન્ધપ્રવાહોમાંથી માનવજાતીની દર પર  
પડોંચવાના પ્રસંગો બનતા હતા. માધવજીય પરમાં નોંધ છતાં એ  
ચોક્કસોના પુદ્ગલી વચ્ચે પડતા નહિ. એમને ચોનાની નિર્જનતાનું  
જ્ઞાન હતું. ધીમે ધીમે વલનજાત પત્તુ ચોનાની પત્તીના સદાશરમાં પૂડે  
ગેલા રહેવાની તાલીમ લેવા લાગ્યો. માતાએ તો 'જાવજા, પડના  
ગુલામ!' એવા અન્ધોપી ન દીકરાને વધારી લીધો. છતાં એની સામે  
એ બગ બાળ્યાં હતાં. વડેને એ દીકરીઓ પત્તુ પછ લી. જોનવી-  
બા એ બાળની સામે થતાં હોંસી જતાં હતાં. તેનું હારે યાજીને પત્તી  
પામે દરિયાઈ કરી.

જા બે બાળની સાથે થતા હોય તો તેને બે બાળની સાથે  
પામે રિવાજ કરી.  
"આ મોટાની પક માથું લોડી ત્રીજા નાળી છે. એ મારો  
છે સેર." આ બાળની પક માથું લોડી ત્રીજા નાળી છે. એ મારો  
છે સેર.

"...  
"...  
"..."

"તો જુઓ આ નવું નાદી" માંથી ૧૧.  
 "ન નમે તો એ ૫૧ નાદી અને પોતા હો તમે મો  
 દાનનાં પત્રાની રાત્રી હો તો નાદી આજ કાલ દાન  
 પાત્ર ૫૧ નાદી હો અને પાત્ર ૫૧ હો" માંથી ૧૧.  
 ૧૧ માંથી ૧૧.

"I am, at present, [unclear] 31"

१॥ श्रीगणेशाय नमः ॥  
 २॥ अथ श्रीसूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 ३॥ प्रश्नः - सूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 ४॥ उत्तरः - सूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 ५॥ अथ श्रीसूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 ६॥ प्रश्नः - सूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 ७॥ उत्तरः - सूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 ८॥ अथ श्रीसूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 ९॥ प्रश्नः - सूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥  
 १०॥ उत्तरः - सूर्याष्टावक्रप्रश्नोत्तरम् ॥









અંદર જઈ બેઠિંગ કરવાનો ક્રમ ચાલુ થયો. હવે વધારે ફેર  
સોમલીઓની સાથે મૈત્રીસંબંધ બંધાયો. કલતોમાં જઈને યુ  
રમવા લાગ્યો. કોઈએ મારવાડી બગરનો નાદ પણ લગાવ્યો.  
મદિને એકેસો રૂપિયા પિનાછ આપે તે આવા કીમતી ધંધાઓ  
ક્યાંથી પૂરા થાતા એવું કરજ કપૂ, જોન ડિમાન્ડ નોટો વ  
આપો. તે બરી ઘકપો નહિ, એટલે ડિકીઓ રમોડ કોઝ કોઝ  
ધર્મ. માર્કેટકેમને કમી જેલમાં ડિકીઓના માલિકોએ મુશ્કેલી  
પિનાને ખગર પડી. આગ્રહાર બારે છાતાનાના રૂપિયા વન રખા  
બરીને દીકરાને હોમલ્યો. પિના એક અક્ષર બોલ્યા નહિ. માન્ય  
પનકાઓ પણ એ તો પામનો પોદ ઉપર પાત્રો હતું. મદનનારે ખા  
મરે નેચમની ચિઠીઓ પણ જુઠારીઓને સખી આપી હતો. તે પાને  
પીને પ્રકાશનાં આચરી હતો.

મદનનાચડી પાલી રીતી બધી હતો. કુસીન મરુતી પુરો હતો.  
બેઠિંગ કરી હતો. એ જાનખોવાગી ખાગા હતો. એવું નોંધવન. જ  
નાં કુમારી અરધાનાં કાન કપૂ હતું. દગ્ગ પણ જોમકગમાં એ  
સખ તરીકે હતો. પરંતુ પગરૂદનાં તે નીતિની આપી હતો એકો  
જોનકગમાં જવાનું બનતું નહોતું. એને અરધાપણ તેના ક ને  
સોંપી કરેલાં પણ આજારું હતું. એને મેનલી રીતી પ્રકાશ દા.  
કોઈક મેન એના કેલ વન મજાતી તિ. મદનનાચડા ગિલક  
પામનો રમજીયા નુકસાત અને મિલકતના એ મેનલી દાલો એક  
પામનો રમજીયા કુસીન. મદનનાચડાના મુશ્કેલીના આગળ  
જાવે જવાનું કોઈક એક ક. કેલ રમજીયાના આગળ

## ૧૬ : વીણા કુટુંબનું કોકડું ઉઠેલે છે

વીણા માવીતરથી એક સાંજે ડા. મેનાને મળી આવી. એણે પોતાના કુટુંબની કથા, સ્વભાવોની વિચિત્રતા અને પરસ્પરના સંબંધોની વાત ડા. મેનાને સંભળાવી દીધી. પોતાની આ સમૃદ્ધ ઘરમાં ઠેવી સ્થિતિ હતી તે બતાવ્યું. ધન છે, વૈભવ છે, વિદ્યા પથ છે; પરંતુ સંસ્કાર, ઉચ્ચ આદર્શ, પરસ્પર પ્રેમ, સંમતિ, હૃદયની વિદ્યાબળતા અને સારાં પુસ્તકોનો સહવાસ નથી. આથી કુટુંબના સૌ તંબૂરાઓના સ્વરો જુદીજુદી જાતના નીકળી તેમાં એકવાદ્યતા નથી. ડા. મેનાએ બધું સાંભળી લીધું.

“વીણા, હવે તારું કર્તવ્ય શું છે ?”

“મારું કર્તવ્ય તમારા શિશુઓને સારું બનાવવાનું છે. હું મારાથી બનતા પ્રયત્નો કરીશ.”

“પરંતુ વિધો આવીને તારી ક્ષોડી દરેકે તો ?”

“ક્ષોડીમાંથી અધિશુદ્ધ સરળતા મેળવવા મારા પ્રયત્નો રહેશે.”

“તારું અપમાન થશે તો ?”

“એ અપમાનોને હું મારા બધા સહે સમજીશ એમને વધારી લઉં.”

“પરંતુ વાત રાર નિષ્ફળતાઓ મળશે તો ?”

“નિષ્ફળતાઓથી બાંધી રહ્યા જુદા છે તે જાણ્યો. મને જુદા સુધારણાં મેળવવાનાં. અપમાન મેળવવાનાં તેજ સારવારો તક મળે. હું ત્યારે વિજય મેળવીશ.”

“કઈ સામગ્રીઓ આ મહાયુદ્ધને ગાટે તું રાખવા અને સમ-  
દવા માગે છે ?”

“ધીરજ, શાંતિ, સમજવટ અને પ્રેમ એ મારાં દરિયારો છે.  
ત્યાં નિષ્કળતા મળશે ત્યાં એ દરિયારોની શુશ્રૂષા મને ઘરા પૃથ-  
વ્યાપ્ત નદિ રહે, પરંતુ મારા પ્રયત્નોની અને દરિયારો વાપરવાની  
અભાવગતની જ મને સમજાવુ રહેશે. ખીજા પ્રયત્નમાં વધારે સારી  
રીતે એ દરિયારો વાપરવાની કોશિશ કરીશ. નેપોલિયનની પો કે  
નિષ્કળતામાં માનતી જ નથી.”

“પરંતુ આમાં તમે પોતાને શું લાભ મળશે ?”

“મારો સંસાર સુધરશે, એ લાભ મને મોટામાં મોટો લાગે  
કમળાં મારો સંસાર મારા પોતાનાં દિનેની વિરહ છે. એ સુધારાથી  
દરજ મારી છે. મારે મારો ઓરડો સાફ અને સ્વચ્છ રાખીને  
મેંદનો, ઘિયાવ એમાં મને ખીજો મોટો લાભ થશે. મારું પોતાં  
પડખર થશે. ધીરજ અને અન્નસીપ્તવાના પાકો સીખીશ. હું મારા  
અજ્ઞતાને ખીચતી ચરીશ.”

“આરો તારો નિમિષ તોડ તોડું તને વિચિત્ર હજારું મું, મોટા  
કરનાં પાછો જનસુધાનું અગ્નિ મુરોર છે. તારો નિમિષ યુગ કે  
‘રેવજના તમે એ યુગ સાર’ પાલ પાડવાની દક્ષિણ આરોહ તું  
કમળાનજ પહેલે કાલજ કે પંક્તિગતનાં જાણે પ્રમાણે કમળાનજ  
મોતી કુદરિ કાલે પત્તુ જતી નથી. તન તું તારું કાર્ય મારું  
મારું સદાસ તને મદદે તમે માયા આલે દેવ છે.”

# અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	બે સખીઓ	૬
૨	મેનાના સસરા	૧૭
૩	તપકતા	૨૪
૪	મેના જ્ઞાનમાર્ગે	૩૧
૫	લંડન તરફ	૪૬
૬	સ્વદેશમાં	૪૮
૭	હોસ્પિટલ	૫૫
૮	સ્ત્રીસમાજ	૬૨
૯	કુટુંબજનન	૭૧
૧૦	ધનવાન સ્ત્રીઓનાં દહીં	૮૧
૧૧	ધનવાનોનાં ઘરો	૯૦
૧૨	અગત્યના રોગો	૯૮
૧૩	ગુજરાતી મધ્યમવર્ગનું સ્વાસ્થ્ય	૧૦૮
૧૪	મધ્યમ કુટુંબોનું સ્વાસ્થ્ય	૧૧૭
૧૫	માધવજ્ઞાનની કુટુંબજનન	૧૨૭
૧૬	વીજ્ઞા કુટુંબનું કોષ્ટક ઉકેલે છે	૧૩૭
૧૭	વીજ્ઞા પતિને સુધારે છે	૧૪૬
૧૮	ફૂખી કુટુંબ	૧૫૭
	પરિશિષ્ટ	૧૭૦

કાંકરિયા તળાવ ઉપર લઈ ગય. ત્યાં થોડુંથોડું પગે ચાલવાનું રાખે. કોઈ નવી વાંચેલી વાન ગોમતીયા પાસે કરે, એટલે વાતના રસમાં ને રસમાં પગે ચાલવાનું કદ ગોમતીયાને હજવું લાગે. એમની પાસે રાત્રે બેસીને સારાં પુસ્તકો વાંચે. ધીમે ધીમે નૈસર્ગિક ચિકિત્સાને લગતાં પુસ્તકો વાંચવા માંડ્યાં. કુદરતી જીવન જેવી રીતે જિવાય, જેવી રીતે આહારવિહારને અનુકૂળ રહીને આરોગ્ય સુધારી શકાય તે વાંચી સંબળાવતી હતી. ગોમતીયાના સ્વભાવને અનુકૂળ રહીને બધું કરવાનું હતું. એને રિઝતીને કામ સદ્ગ કરવાનું હતું.

ગોમતીયા પણ દિક્ષનાં નિખાલસ હતાં. એમના હૃદયમાં પ્રેમની સામે પ્રેમની જિમિં ઉત્પન્ન થતી હતી. એમને વડુંની સેવા ગમી. વડું સામે જ્યાજ દેતી નથી. વાદ્યપ્રતિવાદ કરતી નથી. વડું ખોટો કપડો પણ સડન કરી લે છે. ગુસ્સાની સામે પણ હસી પડે છે. એના મોઢા ઉપર કંટાળો કે ગ્લાનિ નથી. એથી ગોમતીયાનું ચિત્ત પણ વડું તરફ આકર્ષાયું. વડું પોતાનું આદર્શ માન રાખે છે, તે વડુંનું માન પણ રાખવું જોઈએ, એ એમની શુદ્ધિમાં જિતરવા માંડ્યું. એમને વડુંની દરેક ક્રિયા પોતાના બધા માટે છે એમ લાગવા માંડ્યું. એઓનું હૃદય પણ સદાનુભૂતિનો જ્યાજ સદાનુભૂતિથી રેવા તૈયાર થયું. વડુંની દરેક ક્રિયા, દરેક સમગ્રણ, દરેક વિચાર સાંતિથી સંમળવાનું માનસ ધરાવા લાગ્યું. જેમ નામ મોરલીના તાને આદુપાદ પામે તેવી કંઈક રિથિતિ એમની થઈ.

કુદરતી જીવન જીવવાનાં પુસ્તકો વડું એમની પાસે વાંચતી હતી. પોને આ બેઠાકે અને આરામી જીવન ગાળે છે તે બરાબર નથી. એથી નબિયન બગડે છે, એમ ગોમતીયાને લાગ્યું. એમણે હવે બહાર જવાનું સવારસાંજ માથે સીકાયું. પડેલાં વડું સાથે આડનાં, પરંતુ પાછળથી વડુંને ધરના કામમાં દેખરેખ રાખવાની હોવાથી પોતે નવરો એમનાં કરવા જતાં. સાંજે વડું સાથે આવતી જતા જુવના દલા લેતા. પાંજા કહેવા એજાન મુવેજાન પણ કરતાં જતા આવતા. પણ એમને નિવરિતિ કદો વડું. થાળા ઉપર જતા જતા સવારે જાણુ રાખનાં નાંજુ માંડે ખાનુ ન નદિ







આપ્તા આપી. લોટમાંથી સત્તવાણું બૂસું ચાગી નાખીને બારે  
પાનગા ઝીણા લોટની રોટલીઓ બનાવતા હતા. વીજાના કોરી  
હવે એ સાત્તિક અને ચક્તિશાળી બૂસાને બદલ ચાગી મા  
નાખવાનું બંધ કરાવ્યું. બગિયાં, કચોરી, મીઠાઈ અને ખાણ  
સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો માત્ર વારનડેવારે જ તૈયાર કરવાની અને ખાણ  
સર્વેની સંમતિ મેળવી. એ વસ્તુઓનો દરરોજનો વપરાશ નો  
ક્યો. દરરોજ એ વખત સારો ખોરાક સૌને અનુકૂળ પડે તેમ તૈયાર  
કરવાનો પ્રયત્ન ક્યો.

ધરમાં સૌ ચા-કોરીના બફતો હતા. ત્રણચાર વખત માત્ર  
તૈયાર થતી હતી. કોરી પણ ખૂબ પિવાતી હતી. વીજાએ પીએ  
આ પીગૂનો પ્રચાર પટાડી નાખ્યો. એને બહારે દુધ અને હાથ મેલ  
ક્યો. તેમ ખાણ માટે ચાકમાં વપરાતું હતું. પરંતુ કાઠ તેમ  
વપારવાનું બંધ કરાવી દીધું. તેમ માત્ર ચરીર ઉપર માનિષ્ય મો  
વપરાશ એવી મોઢવણ કરી. મર્યાનો વપરાશ અમર્યાદિત હતો  
અર્યાદિત ક્યો. મરીમસાપાનો ઉપયોગ પણ બહુ જ યોગ્ય પ્રમાણ  
રખાવ્યો. રોટલી અને પૂરીઓ પણ પૂરી રીતે કાપીને અને જા  
પિરમાર એવી રમેઠપાને બતાવવા કરી. રમેઠપામાં રમેઠપો  
નાની આદિષ્ટ બનાવતો હતો. પરંતુ આંખપોના ઉપયોગથી રમેઠપો  
કાંચાનો પ્રકાર છે, આથી આંખપોના ઉપયોગ સારાતર બંધ કરો  
રમેઠપો અનિવાર્ય મેળવવો પડેમો હતો તેને આરુઠ અને દરેક  
પોતેનું વજન પડેમોના કચા પાડી. એને આંખપો પડેવાની નો  
કરી. અનિવાર્ય મર્યાદા બનાવતા આરુઠ ઉપર એવું આજીવન  
પાંખે પાંખે જાણી દીધું. અરુઠ જાત વડે. અનિવાર્ય મર્યાદા કરતા  
રમેઠપો નો જાણવો ઉપર મર્યાદા નો જાણવો હતો. પરંતુ ઉપર મર્યાદા  
અનિવાર્ય મર્યાદા નો જાણવો હતો.

“ધરખર્ચ મેં તપાસ્યું, અધીઅર્ધ ફેરફાર થઇ ગયો છે.”

“ફેરફાર થયો એટલે ધરખર્ચ ઘટ્યું કે વધ્યું છે?”  
પત્નીએ પૂછ્યું.

“ઘટ્યું છે. હું જોઈ છું કે નકામો ખર્ચ થતો અટક્યો છે.”

“એ તો આ વડેના પ્રતાપ છે. મારાં તો નસીબ મોટાં કે આરી સોના જેવી વડુ મને મળી છે. એણે તો મારું ઘડપણ સુધારી દીધું છે.”

“હું પણ જોઈ છું કે વડુ ડાહી, બણેલી, સમજી અને નમર-વાળો છે.”

“મને મોઢિ તો આ બધી આવડત લ નડેલી. વડુએ તો ધરતે અરીસા જેવું જનાવી દીધું છે.”

“વડુએ વાર્ષિક પાંચ ડગ્ગર રૂપિયાનો ખર્ચાવ દ્યો છે. તે રકમ હું એને બેઠ આપવા માગું છું.”

“ઘણી સારી વાત છે. મારી પણ ક્રમેતિ છે.”

વડુએ આ રૂપિયા લીધા નહિ, પરંતુ સસરાજી અને સાસુને સમજાવી કે. મેનાના સ્ત્રીમંડળમાં ગરીબ સ્ત્રીઓની સારી સુવાસ હરવાના ફંડમાં એ નાણાંનું દાન અપાયું.

१४४

૧૪૪

વેપારીની દુકાનેથી મંગાવી લેતી હતી. દરરોજનો હિસાબ જાતે લખતી હતી. શાકભાજી રસોડાઓ લાવતો. પરંતુ તેમાં ગોટાળા થતા. આથી શાકભાજીની સહકારી સંસ્થામાંથી દરરોજ શાક મંગાવી લેતી હતી. સર્વે ચીજો જાંચી અને સારી જાતની જ વાપરતી એ એનો સિદ્ધાંત હતો. નોકરોને ખાવાનું સારું અને ઓછું મજે તે ખાતા રાખતી હતી. એમને દર વરસે એક માસનો પગાર વધારતો આપતી હતી. આથી નોકરો પણ પ્રસન્ન રહેતા. જોગજનમાં કોઈ પણ જાતનો પક્ષિભેદ રહેવો ન જોઈએ. સૌને એક જ જાતનું જોગજન રહે એવું એનું વલણ હતું. જૂના નોકરોને સતોળી રાખવાથી એમો દુઃખી રહે છે, એમ એ માનતી હતી.

અવુ અનુ વેલણ હવુ. દૂરો દૂરો  
દહી રહે છે, એમ એ માનતી હતી.  
વીજાએ ગોશાળા તરફ નજર નાખી. પાંચ ગાયો હતી.  
એમનું દૂધ મળે તેમ આંધળી રીતે વપરાતું હતું. આટલું બધું દૂધ છતાં  
દૂધની તાજ રહેતી, કારણ કે વરમાં અવ્યવસ્થા હતી. વીજાએ આ  
અવ્યવસ્થા દૂર કરી. ગાયોની ગોશાળા બરાબર સાફ અને સુધા  
રહે તેવી દેખરેખ રાખી. ગાયોના છાતીનું ગળીયા મારે ખાતર મળતું  
વાતી વ્યવસ્થા કરી. દૂધ સીને જોઈએ તેટલું મહેલમાં ખૂન વહે  
પડતું, તેનું દહીં જમાવી ઇમ અને માખણ તૈયાર કરાવતું  
રોજબરોજ પોતાની અંગત દેખરેખ નીચે કરી. ગાયોની ગોશાળામાં પોતે  
જાતે ગાયોની સ્વચ્છતા ઉપર ધ્યાન રાખતી. એમને કેટલું બધું  
આપતું, કેટલાં મારે આપતો, તે બધું નિયમનમાં મૂકતી હતી.  
જોવાર માત્ર દોઢ તેલિ દસ પત્તુ જમાવી હતી. શીના ઉપર એની  
રજિ હતી. આથી જો વનુએ નિમ્બિન અને પોતે મધેલ દૂધ  
દત્તો. મધેલે નિમ્બિન નવગતાતી પત્તુ એને વ્યવસ્થા કરી હતી.  
જોવારનાં વિવિધ એને રોજબરોજ એને એ વિવિધ પત્તુ  
પાતો. જોવાર દત્તો જોવાર જોવાર જોવાર જોવાર જોવાર  
જોવાર જોવાર જોવાર જોવાર જોવાર જોવાર જોવાર જોવાર

“ધરખર્ચ મેં તપાસ્યું, અર્ધોઅર્ધ ફેરફાર થયું ગયો છે.”

“ફેરફાર થયો એટલે ધરખર્ચ ઘટ્યું કે વધ્યું છે?”

“ઘટ્યું છે. હું લોકે હું કે નકામો જગાડ થતો અટક્યો છે.”

“એ તો આ વફના પ્રતાપ છે. મારાં તો નસીબ મોટાં કે આતી મોના જેવી વફ મને મળ્યા છે. એણે તો માઠું ઘડપણ સુધારી દીધું છે.”

“હું પણ લોકે હું કે વફ ડાઘી, બજેટી, સમજી અને નાજ-વાળા છે.”

“મને મોઢી તો આ ગંધી આવડન જ નડેલી. વફએ તો ધરને અરીસા જેવું જનારી દીધું છે.”

“વફએ વાર્ષિક પાંચ લગ્ન રૂપિયાનો જવાબ કર્યો છે. તે રકમ હું એને બેટ આવડા માગું છું.”

“પણી સારી વાત છે. મારી પણ સંમતિ છે.”

વફએ આ રૂપિયા લીધા નહિ, પરંતુ સમરાજ અને સાચુને સમજાવી કે. મેનાના ત્રીમંડળમાં મરીય ત્રીઓની સારી સુવાસ હરવાના રૂંડમાં એ નાજીનું દાન અપાવ્યું.



એમાં સફળતા મળી નહોતી. મદનલાલ સાથે આખો જન્મરોજી કેમ નીકળશે એવો વસવસો એને અંતરમાં થતો હતો. વીણા પતિને એક પણ્ય હતું સખ્ત કહેતી નહિ. લેસ પણ્ય ઠપકો આપતી નહિ. એ સમગ્રતી હતી કે પતિનું માનસ ઠપકાથી પર ગયું છે. એને કંઈ કહેવું તે પાડાની પીડ ઉપર પાણી રેડવા જરાજર હતું. કંઈ અસર થાય તેમ ન હતું. વીણાએ પતિને આકર્ષવા માટે બીજી જ યુક્તિઓનો આશ્રય લીધો.

એણે સારી ટાપટીપ કરી પોતાના પ્રત્યે પતિનું આકર્ષણ વધારવાની કોશિશ કરી. યુવાન મદનલાલને એ સમગ્રવીરને પોતાની સાથે મોટરમાં બેસાડીને સિનેમા તરફ તેડી જવા લાગી. નાટ્ય-ગૃહોમાં પણ્ય એ તેડી જતી હતી. સમાજોમાં પણ્ય એને સાથે લઈ જવા લાગી. આમ થોડા દિવસો તો ઠીક ચાલ્યું, પરંતુ શુક્રવારની રાત્રે છટકીને મદનલાલ મુંઝઈ ચાલ્યો ગયો. વીણા ધીરજ ખૂંચે એવી નહોતી. આવાડિયાંએ મુઠ્ઠી એણે પોતાની સોજત મદનલાલના ઉપર લાદી. પરંતુ એના આચરણમાં કંઈ સુધારો થયો નહિ. રાત્રે પણ્ય યુવાન પત્નીએ એની સાથે ગંજી. બોલવા માંડ્યો. ગંજીમાં રસ લાવવાને મરિ થોડી પૈસાની હોડ પણ્ય એણે અંત કરણથી વિરુદ્ધ જઈને મૂકવા માંડી. ગંજીમાં મદનલાલને રસ રહેતો, હતો. પરંતુ ઇનિયારની રસનો રસ વધારે પ્રયત્ન હતો. એ તો અરીણીના વ્યસનની પેઠે એને ચોરેતો હતો. પત્ની પતિ પાસે સારાં પુસ્તકો વાંચવા લાગી. પરંતુ મદનલાલને પુસ્તકો સાંબળનાં કંટાળો આવતો અને તરત ધોરવા મંડી જતો હતો. પત્ની એને પોતાના શોખના વિષય બગી-ચાનાં ફળપાનના છોડોમાં રસ લેવડાવવા પ્રયત્ન કરતી, પરંતુ પતિને એમાં રસ આવતો નહિ. પત્નીએ એને ચિત્રોમાં આકર્ષવા પ્રયત્ન કર્યો. સાન સાન ચિત્રો અને ચિત્રાવાળાં માનિષોમાં એનું ચિત્ત સમાધાન પામ્યું નહિ. સતીન પ્રત્યે પણ્ય એને અનુગમ થયો નહિ.

એમ જતા જતા વીણાએ પતિને મુધારવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા. પરંતુ એની કશી જ સફળતા નહોતી. એનાં પાંચ છટકાં નહોતી. એ એમ જ રહ્યો. એ પણ્ય એને અનુગમ થયો નહોતો.





ગ્રંથસેવનનો મહિમા

यस्यास्ति सद्ग्रन्थविमर्शभाग्यं । किं तस्य शुष्कैश्चपलाविनोदैः ॥

અર્થાત્ જોને સારા સારા ગ્રંથો વાંચવા-વિચારવાનું સહભાગ્ય મળેલું હોય, તેને ચપજાના (સીના-લક્ષ્મીના) શુભ વિનોદ શી ગણતરીમાં છે?

“પુસ્તકોમાં હું ગૂંથાયેલો રહી શકતો, તેથી મને જે માસ વધારે જોશ મળત તો પણ હું કાલર ચાત નહિ; એટલું જ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી શકવાથી હું ઊંચટો વધારે સુખ-ચેનમાં રહેત. હું માનું છું કે, જેને સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ છે, તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઈથી વેડી શકે છે. x x x એક પછી બીજું, એમ પુસ્તકો વાંચતાં છેવટે તમે અંત-વિચાર પણ કરી શકો.” —મ૦ ગાંધીજી

—ମଠ ଗାଁଧିଆ

“મને પુસ્તકો વાંચવાથી જેવો આનંદ મળે છે, તેવો આનંદ  
આ જગતમાં ખીજ કોઈ પણ હાથથી નથી મળતો.” x x x  
“ભાનુભાણમાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા મંથેનો પ્રચાર થયા વિના  
કોઈ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જલ્પમાયના (સ્વ-  
દેશપ્રીતિ) પણ મેજરી શકતી નથી.” ■ x ■ અખી જનની  
ઉત્પત્તિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં છે. પરંતુ આદિના જેવી દરિદ્રપૃષ્ઠિ  
સિવાયના ખીજ કોઈ પણ એવું સુખ તમે નહિ જાણી શકો કે જેનું  
મૂળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં રહેલું ન હોય.” x x x “સાદિય-ઉદ્યાનના  
અનુભવો જે યશસ્વિનું જ્ઞાન આપે છે તે સુખ છે. આજે જે સુખ  
સૌને મળી શકે તેવું નથી. મને જ્ઞાન મળ્યું હતું તેથી જ્ઞાન મળે  
હોય તેવું નથી. જ્ઞાન મળ્યા પછી જ્ઞાન મળે તેવું નથી.  
અંતિમ

ਅੰਤਿਮ ਅੰਕ

## વીણા પતિને સુધારે છે

માથા છતાં એને પરિણામમાં એ જ નેત્રમાં પુરાયેલા પતિનાં દર્શન થયાં હતાં. વીણાએ એ સત્રિએ પતિની સાથે બહુ વિનવણીઓ કરી પણ એ પાસું વાળી સૂઈ ગયો. એ શુક્રવારે મુંઝાઈની ટ્રેનમાં બેસે દાર્દ પણ ન બન્યું હોય તેમ ચડી બેઠો. રેસનું આકર્ષણ એ દૂર કરી શક્યો નહિ. વીણાને આ કાપડો અત્યંત ગૂંચાયેલો લાગ્યો નહિ. પોતાની શક્તિ અજમાવી નેટલા ઉપાયો અજમાવાય તેટલા અજમાવ્યા. પણ પતિ તો એ જ પખાલીનો પાડો રહ્યો !

વીણા એક દિવસ સાંજે ડો. મેના પાસે ગઈ. એણે પતિને સુધારવાના પોતાના પ્રયત્નો ડો. મેનાને વર્ણવી બતાવ્યા. પોતાને નિષ્ફળતાઓ મળી તે પણ દેખાડી દીધી. હવે પોતાને માર્ગદર્શક થવા માટે વિનંતિ કરી.

"વીણા, તું નિષ્ફળતાથી ઘાણી ગઈ છે ?"

"ના ડોક્ટર, હું જરા પણ ઘાણી નથી. મારી ધીરજ અખંડ અને અગાધિત છે."

"હવે જરા કદિન મામં તારા માટે છે, તે લેવાશે ?"

"એ તો મારા બચાને માટે છે. એ મારે જવું એ તો મારી એક દરજ્જા છે."

"તે છે, ત્યારે તું હવે સત્રિદિવસ તારા પતિને પાંચ મિનિટ માટે પણ વીતો મૂકી નહિ. એ ત્યાં જાય ત્યાં તારે પણ જવું. કોઈ પણ કાનમાં તારે એને અટકાવ્યો નહિ. કદી કપોડા પણ આપવો નહિ. પરંતુ તે કાનમાં સમજણ મેળવીને એના સલાહકાર થઈ એને તે એનું દરેક કાન સાની રીતે દરતાં ચીખત પ્રેમથી એને માનં લા આપ. એને સ્ત્રીચીય નહિ હા દરીય નહિ સાચી ૧ કિ નન બને જરૂર એને જરૂર થયે. માનંદરેક થઈ એના સેવક માનં પામવે. તારે રેસન. પણ સાથે જ. સદા- ૧ કા"



માન્યા છતાં એને પરિણામમાં એ જ જોડમાં પુરાયેલા પતિનાં દર્શન થયાં હતાં. વીણાએ એ સત્તિએ પતિની સાથે બહુ વિનયથી આ કરી પણ એ પામું વાળી મૂર્છા ગયો. એ શુક્રવારે મુંઝાઈને દ્રેનમાં જાયે કાંઈ પણ ન જન્મું હોય તેમ ચડી બેઠો. રેસનું આકર્ષણ એ દૂર કરી શક્યો નહિ. વીણાને આ દોષડો અત્યંત ગૂંચાયેલો લાગ્યો નહિ. પોતાની શક્તિ અજમાવી જોઈલા ઉપાયો અજમાવાય તેટલા અજમાવ્યા. પણ પતિ તો એ જ પખાલીનો પાડો રહ્યો !

વીણા એક દિવસ સાંજે ડો. મેનાં પાસે ગઈ. એણે પતિને સુધારવાના પોતાના પ્રયત્નો ડો. મેનાને વર્ણવી બતાવ્યા. પોતાને નિષ્ફળતાઓ મળી તે પણ દેખાડી દીધી. હવે પોતાને માર્ગદર્શક થવા માટે વિનંતિ કરી.

“ વીણા, તું નિષ્ફળતાથી ધાકી ગઈ છે ? ”

“ ના ડોક્ટર, હું જરા પણ ધાકી નથી. મારી ધીરજ અખંડ અને અગાધિત છે. ”

“ હવે જરા કહિન મારા તારા માટે છે, તે લેવાશે ? ”

“ એ તો મારા બધાને માટે છે. એ મારો જવું એ તો મારી એક હરજ છે. ”

“ ઠીક છે, ત્યારે તું હવે સત્તિદિવસ તારા પતિને પાંચ મિનિટ માટે પણ વીરો મૂકતી નહિ. એ જ્યાં જાય ત્યાં તારે પણ જવું. કોઈ પણ કામમાં તારે એને અટકાવવો નહિ. કહી કપડો પણ આપવો નહિ. પરંતુ તે કામમાં સમગ્રણ મેળવીને એના સલાહકાર થઈ એને ખુશ કરે. અટકાવવો એ જ તારું કર્તવ્ય છે. બોટી સરમ મૂકી પતિને એનું દરેક કામ સારી રીતે કરતાં ક્ષીખવ. પ્રેમથી એને પાંચ મારાં ઘસ આપ. એને ચીડીત નહિ. હડકરીત નહિ. સાચી સનાતની જિનન અને હર એને જરૂર થશે. માર્ગદર્શક થઈ એના કુટુંબના પાંચ મારાં વાગશે. તારે રેસનાં પણ સાથે જવું. સદા-પાંચના પણ સાથે જવું. હાવાની પેરે એને અનુસરવું. મારી તો જ. સમજ છે. પાંચને પાંચ નહી. ”



વીણા પોતાની સાથે ચા અને પૂરીઓ તથા મદનને પસંદ પડતી ખાવાની ચીજો સાથે લઈ આવી. ધીમે ધીમે હોટેલોમાં ખાવાનો નાદ ઓછો કરી દીધો. સદાગ્નિગરમાં પણ તે રસ લેવા માંડી. સદાગ્નિગરમાં વસ્તુઓના ભાવો, બગ્ગરો ઉપર થતી બહારના સંયોગોની અસરો અને સટોડિયાઓની રીતોનો અભ્યાસ કર્યો. સટોડિયાઓ સમય જોઈ પત્તડી બાંધે છે, એઓ મોટા સોદાઓ કરે છે, પરંતુ પોતાના શિર ઉપર મોઢું જોખમ રાખતા નથી. પોતે નુકસાનીની હદ બાંધી બાંધે છે. એક રૂપિયો નુકસાનીની હદ બાંધી હોય તો તેટલા ભાવો ઘટે એટલે માત્ર લઈને ઓછી નુકસાની આપે છે. નફો ગમે તેટલો ખર્ચ શકે છે. યુરોપઅમેરિકાનાં અને દેશપરદેશનાં બગ્ગરોનો પણ વીણાએ અભ્યાસ કર્યો. પતિને એણે પરચૂરણ સદો કરવામાંથી અને નાના દલાલોની સોજતમાંથી બચાવી લઈ મોટા સટોડિયા દલાલોની જુદિમાન સોજતમાં લાવી દીધો.

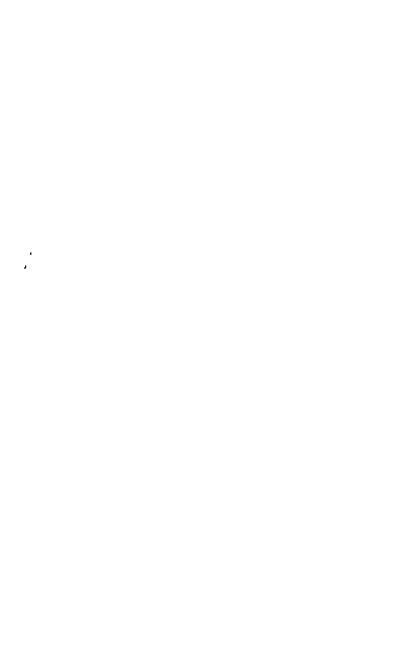
વીણાની સલાહ અને સોજત દ્વારા મદનદાસને અનિવાર્ય થઈ પડી. સસરાજીને કહી એણે થોડી મૂડી મેળવીને સદો કેમ નજોખમી રીતે કરે તો બતાવી દીધું. એમને થોડોધથો લાભ પણ મળ્યો. મદનદાસને પત્ની દ્વારા દરેક વાતમાં દોરતી હતી.

પત્નીએ ધીમે ધીમે રેસકોર્સ અને સદાનો નાદ પતિને ઓડાવી દીધો. એણે સસરાજીને કહી એક સાણ બનાવવાનું કારખાનું કઢાવ્યું. મદનદાસને પણ એમાં પોતાની શક્તિઓ વાપરવાનું સમજાવી સફળ બનેલી સખ્ત મહેનતથી એ કારખાનું સારી રીતે ચાલવા લાગ્યું, એટલે એણે પોતાના સાણ સાથે નાદવાળા શ્રમમાંથી સાણનો પણ કારખાનામાં ઉમેરો કરવા માંડ્યો. ધીમે-ધીમે કારખાના માટે પંત્રો મંજૂરીને વીજાના મદનદાસથી મદનદાસે એ કારખાનાનો વિકાસ કરવા માંડ્યો. પતિના ગોખની સીંચી રીતે સામું થવું નહિ, પરંતુ એ ગોખને પણ નિર્દિન્ય રીતે અનુકૂળ બનાવીને એમને ઓડાવવાનાં વીજાને અંતિમે માન મળ્યાની વાતથી નથી. એને દરેક વસ્તુનો જોડો બજાર સહી પડી જાય નહીં એક કમલની જેવે રાખી હતી માન મદનદાસ પડી એના ઉપર સખ્ત પાલન હતું એ પણ









“હ્યો શાંતાબહેન, તમે મને પારખી ગણી. હું તો તમારી મોટી બહેન થાઉં, મને નહિ કહે તો કેને કહેશો? પોતાની મોટી બહેનમાં વિશ્વાસ નથી?”

“બહુ મૂકોને એ વાત, એવું તો કહેવા જેવું કંઈ નથી. તમને ન કહું તો કેને કહીશ?”

“હ્યો હવે જે હોય તે આજી કાઢો, હ્યો મારો કાસ. હું તમને ખતલી મદદ આપીશ.”

“અરે, આ તો થોડી સાડીઓ ખરીદી છે તેના પૈસા ચૂકવવા છે તેની વાત છે.”

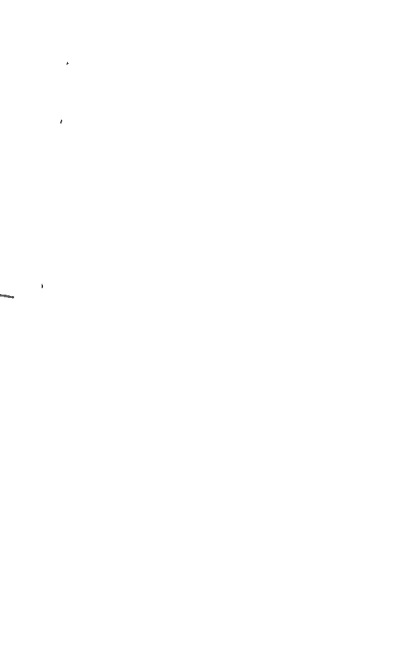
“દેવકા પૈસા ચૂકવવાના છે, મને કહેશો?”

“મને ખબર નથી. સોખસો હશે. હું હિસાબ રાખતી નથી.”

“ફિકર નહિ, હું એ ચૂકવી આપીશ. પરંતુ તમારે મને વચન દેવું પડશે કે કોઈ પણ મીઠા લો તે મને સાચે લઈ જઈને ખરીદવી. એમાંથી મને મીઠાનું પારખું પડશે. મને તો કંઈ લેતાં આવડતું જ નથી. તમારી પાસેથી શીખીશ.”

સાસુની રજા લઈને વીણા શાંતા સાર્થેગઢ. એણે કાપડિયાઓ અને ખીમઓના આંકડાઓ લીધા. એ સર્વે શાંતાને બેસાડીને તપાસાવ્યા. હવે ૭૦૦) રૂપિયા કરજનો આંકડો થયો. શાંતા તો એ લેખ દેખનાર્થ ગઈ. પરંતુ વીણાએ એને એક અક્ષર કપકાનો કંઈ નહિ. એની પાસે એના પિયરમાં બેગા કરેલા પૈસા હતા. તેમાંથી એણે નણંદનું કરજ ચૂકવી દીધું. નણંદને આસિંગખામાં રાખીને પૈસાની લઈ લીધી.

વીણા સાસુરે નવી આવી ત્યારે એ બનાવ બન્યો હતો. એક ખનગનનો ફુટ હોકરો શાંતાની પાડળ લાવ્યો હતો. એણે શાંતાના નામના ખનાવટી કાનગો બિજા ખંતે એને બનાવવા આંડી હતી. શાંતાનાં પિતાને તદ્દા દેવાની દિન નહોતી. તે નિર્દોષ બનાવ હતો. વીણાને આ વાતની ખબર પડી. તેણે તરત જ સાસુરે પોતાને કહી દીધું. બાબત એને ધં - - - - -



શુભાવી દેવાની ગ્રંથોમાં લેટલી શક્તિ છે, તેટલી શક્તિ ધણું કરીને  
ખીજ કોઈ ચીજમાં નથી.” —માર્ટિન

“ગ્રંથો પ્રત્યેનો સ્નેહ એ ઈશ્વરી રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે.”

“ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન, એ તો ઝેર પીવા સમાન છે.”

“મહેલોથી તથા ધનવૈભવના અખૂટ ભંડારથી જે સંતોષ

તમને નહિ મળે, તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે.”

“ખોરાક વિનાના શરીરની પેઠે જ્ઞાન વિનાનું મન નિર્મોલ્ય છે.

એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરી સાધન વાચન હોવાથી, જે ધરમાં

સારાં પુસ્તકો નથી તે ધર, ધર નહિ પણ નિર્મોલ્ય તનમનવાળાં

જીવનાં મુઠ્ઠાંઓને રહેવાની ધોર જ છે.”

એક વિદ્વાન ઠીક જ કહે છે કે, “વાંચવાની હોંશ છોડી દેવાના

બદલામાં કોઈ મને આખા હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ આપે, તો પણ હું

તેને કદી છોડું નહિ.”

“પુસ્તકો તરુણાવસ્થામાં સુમાર્ગ દેખાડે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં

મનરંજન કરે છે અને હિદાસીને વખતે સમાધાન કરીને આપણું

જીવન આપણને નકામું લાગવા દેતાં નથી. વળી તે આપણી ચિંતા

તથા ક્રોધાદિને શાંત કરી નિરાશાનો નાશ કરે છે.”

“ગ્રંથોની ઓરડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડો

તોપણ એ ગ્રંથો જ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે, ‘અમારામાં

પુષ્કળ જ્ઞાન ભયું છે તે લો અને વાપરો, એટલે તમારું કલ્યાણ

થશે.’ શું આ માનસવાણી ઓછી કીમતી છે?”

“ઉત્તમ ગ્રંથો, તેનું સેવન કરનારાઓમાં ધર્મ, નીતિ, ચાતુર્ય,

પ્રતિભા, શીર્ષ, ધૈર્ય તથા પરોપકારરત્તિને વિન્નારે છે, અને જેમ-

જેમ એ દેવી ગુણોની સગા જામની ગાતે છે, તેમનેમ ફાનિયાને

પીડાડપ આમુગી બાવેલી જડ નાશ પામતી જાય છે.”

“મુખ, વિદ્યા અથવા પ્રમાણિતતાના ગ્રંથોઓને નો ગ્રંથો

મુખનેનો ગોખ ગાખવે.”

“હીવા વનના મૂલ્ય બનનાર સ્તુતિ અને આટલા બા.દ.પા.

સંસ્કારના સાધન નવાં જાનવાન નેના. બનું. ૧૦. કે. ૧૬.૧૦”



ગેનાને સમજી વાત કહી. ડા. ગેનાએ નિઃશંક રહેતા જણાવ્યું.  
એણે એ પૈસાદારના છોકરાને બોલાવી સમજાવીપટ્ટાવી કાગળો મંગા  
વ્યા. એ છોકરાએ ડા. ગેનાને કમવા માટે અને ખરેખર ચાંતાના જ  
કાગળો છે એમ દસાવવા માટે કાગળો બતાવ્યા. ડા. ગેનાએ એની  
બનાવટ તરત સમજી લીધી. એમણે સાત આંખ ફેરી. એ કાગળો  
પોલીસને આપવા લાગ્યા. એ કુલ છોકરે પડેલાં તે બોલી દિંમત  
કરી રહ્યા બતાવ્યા. પરંતુ બોલું કેટલું દોષ ? એ હાલે આપણ  
પગલાની બીજી માની ગયે. એનાં બોલો પાટિયાં દર્શાવે નહિ.

“ ને જુડ કુલ કામ હતું છે. પણ જા, આ વખતે તને મારો  
આપુ મુ. પરંતુ મારા છપા જમુએ તારી પાડ્યો રોગ. તારા  
કુખમાંની જરા પણ વાત બહિષ્યમાં આવી, તે આ સર્વે જાણે  
દું તારા પિતાને પડેલાં કરીશ. ને તે બોલ છપા નહિ દો, તે  
જોરે છાપાંઓનાં આ તારું નાટક છપાવીશ. તું દમનું છે  
બહેન છે ! ”

“ દમનું કહે જાણતો નથી. ” ત્રીસે મોટે વાતે જવાબ આપે.

“ તું જાણ કરીશ ? કંઈ થઈ શકે નહિ ! ”

“ તું કંઈ જાણે નથી. પેર બેઠો જુ. ”

“ તારા જાણી મિત્ર કે તેના કામ કરે. તું બાકી કોઈ  
જાણ જાણે નહિ. હું જાણ કરું આ વાત કરીશ નહિ. પેર  
તારા કામ જાણે કરે. ”

## ૧૮ : દુઃખી કુટુંબ

ડો. મેનાને એક દિવસે એક ગરીબ સ્થિતિના ગૃહસ્થ તેડવા આવ્યો. એના કુટુંબમાં ખીભારી હતી. કુટુંબની બે ખાટલાવરા ઓએને જોવા એણે વિનંતિ કરી. ડો. મેના ગરીબ સ્થિતિના ગૃહસ્થોનાં કુટુંબો પ્રત્યે સહભાવ ધરાવતાં હતાં. એઓ કાંઈ પણ શી ક્ષીપા વગર એવાં કુટુંબોમાં હદીઓને જોવા જતાં હતાં. જે રોગી હોસ્પિટલમાં આવીને ત્યાં મળી જાય તેમને માટે હવા પણ મફત આપતી હતી. પરંતુ ખાટલાવરા હદીઓને માટે જલ્દે જોવા જવાની ડો. મેના હદી પણ આનાકાની કરતાં નહોતાં. એઓ એ ગૃહસ્થ સાથે મોટરમાં બેસીને ગયાં. પોતાની અંદર એક નાના ઘરમાં એ રહેતા હતા. એના ઘરના દેખાવથી એની હાલત ધણી ગરીબાઈ બરેકી સામતી હતી. એનું ઘર ખૂબ નાનું હતું. ઘરમાં એક ઓરડો અને એક ઓસરી હતાં. ઓસરીની એક તરફ બે માડીની ડોડીઓ આડી રાખી રસોડું બનાવ્યું હતું. ઓરડામાં એક તરફ અનામની ડોડીઓ હતી. બેત્રણ લાકડાની પેટીઓ બીજી તરફ હતી. ઓરડામાં ખૂબ અંધારું હતું. આખો ઓરડો સામાનથી ભરેલો હતો. વચ્ચે બે ખાટલાઓ ઉપર બે સ્ત્રીઓ બેસી હતી.

આ ખાટલાઓમાં બેસેલી સ્ત્રીઓનાં શિશુ-ગ્રંથાં મોડાંઓ ડો. મેનાએ જોવા. એમનાં શિશુઓ. ૫૫માં સૌ બાળકો અને મેનાં શિશુઓમાં આવ્યા. આ બાળકો અનામના ૧૦૦૦ હતા. હાલના દરેકના અગાઉના નિમ ૫૫૬ સંબંધિતા હતા. એમનાં બાળકો ઉપર અગાઉ આવ્યા હતા. આ બાળકો મેના. અને યુ.એ.સ. ના હતા.



૧૫૮

દામીન પણ લીધેલી નહોતી. અંદર ખાણખજમાં દેખાતાં દાં.  
મરીનાઈ, મંદણી અને માણસમંદરોનો લાં ત્રાસ હતો. ખાણમાં  
ન ખમાર એવી જાણે નીકળતી હતી. ડાહ્યરને તો ૩૨.  
રાખવો પણ. ડાહ્યરે જાને દરદીએને તપાસી લેતા. આંદર ઉમરને  
ખાણને મંદેરિયા હતો. નાની યુવતીને પાંદરોમ હતો. જાણે  
ખાણસાથ રિધનિ હતી.

“તમારું નામ શું ?”

“મારું નામ હેતનાઈ. આ માદી આ અને આ મારી પુત્રી  
હી.”

ડા. મેના મંદેર ચાલતાં. “તમારી પત્નીનું નામ શું ?”

“એનું નામ તમન હી.”

“પરમાં મારું કેનું હી ?”

“પરમાં એમે જે હોએ—હ અને મારો પુત્ર.”

“તમે શું પાતા છો ?”

“હું હિંમત મેડાઈ હું શું, હાલે મેડાઈ મેડાઈ  
મેડાઈ હી હી.”

મનમાં જ દુઃખ આપી. એણે પોતાના મનના વેગને બહાર પ્રગટ કરવા દીધા નહિ.

ડૉ. મેનાએ હળવેથી વડુના શરીર ઉપરનું ગોઠું ઊંચું ક્યું. વીસમાવીસ વરસની યુવતી ખાટલા ઉપર સૂતી હતી. એની રોગથી ધેરાપણી આંખો જાંડી બિતરીને તગતગી રહી હતી. માથાના વાળ તેજ વગરના ઠેરા હતા અને ખંજવાળીને એણે વિખેરી નાખ્યા હતા. એનું શરીર હાડકાંના માળખા જેવું હાગતું હતું. અંદર માંસ અને લોહી દેખાતાં જ નહોતાં. ઉપરની ચામડી પીળી થઈ ગઈ હતી. હાથપગ સુકાઈને હાંડા જેવા થઈ ગયા હતા. શરીર ઉપર મેક્કાં ગંધાનાં કપડાં લીલાં લીલાં પડ્યાં હતાં. યુવતી રોગથી અને પીડાથી સિસકારા કાઢતી હતી. એના શરીરમાં બાફાં પડ્યાં હતાં. બાફાંમાંથી નીકળેલા લોહીના ડાઘા કપડા ઉપર પથ્થુ દેખાતા હતા. પચારીમાંથી અને યુવતીના શરીરમાંથી બહાર નીકળતી હતી. હાથમાં પહેરેલી ચૂડીઓ ફેડ ફેણી ચૂંટી ચડી ગઈ હતી. યુવતી દુઃખ અને પીડાથી માંડમાંડ શ્વાસ લેતી હતી. રોગે એનું મોડું બપોર બનાવી દીધું હતું. ડૉ. મેના મરીગાઈ, રોગ અને પીડાનાં જૂનાં અનુભવી હતાં. પરંતુ આ યુવતીની જીવના નરકમાં સડવાં જેવી સ્થિતિ જોઈ એમને પણ ગ્ધાનિ થઈ. રિચાર્ડ રિચાર્ડને એ છોકરી મરતી હતી. આંખો પણ પીળી પડી ગઈ હતી. ડોક્ટરે એને નાકે રૂમાસ રાખી તપાસી. એને પાંડુરોગ હતો. દિલ્લા મોડામાં તગમગતી યુવતીની આંખો નિરાશાથી અને દુઃખથી ધેરાપણી હતી. તે દયા પાત્રતી હતી. એને જીવું મમતું હતું.

“આ બાળા કેટલોક સમય થયાં બીમાર છે ?”

“હા એક મહિના ઉપર કમુવાત્ત થઈ હતી. ત્યારથી કચર-પચર માંડી આવે છે.”

“પણ એને તો ત્રણ માસનો મર્જ છે !” ડૉ. મેનાએ કંટાળીને ક્યું. હેલ્થબાઈએ મોડું નીચું નાખી લીધું.

“કેટલો વખત થયાં બિડાનારા છે ?”

“એકાદ માસ થયો હતો. એને પ્રથમ તાવ આવેલો હતો.”

“કંઈ દવા કરો છો કે ?”

“અમને ગરીબ માણસોને ખાતાનું પણ પૂરતું નથી મળતું. ત્યારે દવા ક્યાંથી કરીએ ?”

“ધર્મોદાર દવાખાનામાંથી દવા કેમ ન લાગ્યા ?”

“દવા લેવા લાવે ? નોકરી ઉપર ન જઈ તો ખાતાના કાંઈ પડે. ધેરથી પણ બીમાર છે, એટલે દવા લાવવાનું બનતું નથી.”

“તમારી સ્ત્રીને કેટલા દિવસો થયાં તાવ આવે છે ?”

“બે મહિના થયા દાઢ આવી તાવ આવે છે. તમારું દવા એટલે જેમનેમ રમેશ કરી રેતી હતી; પણ આપણાં મારા બાપુ અશક્ત બની ગઈ છે, એટલે નોકરીથી આવી આપણી રોજ તેમ રમેશ કરી લઈએ. કોઈદરસારેય. ફ.બી. માણસો પીએ, તે કરીએ ? જેવા નર્મણ.”

“જાની તબિયત પરેખાં કેવી હતી ?”

“જે છે માત્ર આમળ તો મતી મળ્યું હતી હતી. પહેલે વખત કદાચ આવી ત્યારે પણ તબિયત ખમડી હતી. પત્ની વિષે મારા મામ રહેને કદાચ ત્યારે નંદુરમ હતી.”

“ત્યારે તમે જીવન વિષે કેમ ન મર્મ ?”

“જીવનને જા કરી ને છે. જાણી સાધે બનતું મર્મ કદાચ ન મર્મ.”

એ અને સુધ્ધિ જાહેર. સવારના વહેલા ઊડી વાસણ માંજ, નાહી-ધોઈ કપડાં ધોઈ રહીએ, જોટલે કામે જવાનું થાય. અમારો તે કાંઈ અવતાર છે ! "

" તમારું મોઢું જોતાં તમે પણ સારા દિવસો જોવા લાગે છે. " છેલ્લભાઈએ નિસાસો નાખ્યો. " ડોક્ટર ! ઘેરે ગાડીચોડા, બંગલા અને નોકરચાકર હતા. પરમાત્માની જેવી મરજી. ઘણુંયે હતું, હવે કંઈ નથી. નસીબ ઊધાં છે. "

ડો. મેનાને દયા આવી. એને ખાતરી થઈ કે હજી કેસ તદ્દન નિરાશાજનક નહોતા. વડુને માટે બહુ જ થોડી આશા હતી. એ ગર્ભવતી હતી. બાળકનો જન્મ આવી રોગિણી માતા માટે પ્રાણ-હર અને છે.

" જુઓ મિ. છેલ્લભાઈ, આ તમારા ઘરમાં દહીંઓને માટે કંઈ સગવડ નથી. એમની સેવાચાકરી નથી, એમને દવાદાર નથી, એમના માટે ખોરાકી પણ નથી. ગંદકીનો અહીં પાર નથી. આ બંને એકબે અકવાડિયાં બાંધે જ અહીં કાઢશે. હું એમને હોસ્પિટલમાં લઈ જવા માગું છું. ત્યાં ખેત્રણ માસ રાખવી પડશે. "

" મારી પાસે હોસ્પિટલમાં રાખવાના પૈસા નથી. "

" હું તે જાણું છું, પરંતુ તે બાબત ચિંતા નહિ. એમને હોસ્પિટલમાં સંભાળી લઈ જવાં પડશે. એ માટે હું એમ્બ્યુલન્સ મોટર મોકલું છું. "

ડો. મેનાએ હોસ્પિટલમાં જઈને એ જો દહીંઓને તેડાવી મંગાવવાની સગવડ કરી. એમને પહેરવા માટે સારાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો આપ્યાં. હોસ્પિટલના વોર્ડમાં એમને બે ખાટલા ઉપર સુતા-શ્યામાં સ્થાવી. ડો. મેનાએ વસંતને મેલેરિયાનું ઇન્જેક્શન આપ્યું. બંનેની ચિકિત્સા ચાલુ થઈ. આ જો કેમો ઉપર ડો. મેનાએ જાતે દેખરેખ રાખવા માંડી. વસંતનો કેસ સાધ્ય હતો. એના દાકરાની વડનો કેસ ગંભીર હતો.

સાંજે રમણલાલ આવ્યા. એ ડો. મેનાની સાથે આ પીવા સમય એકાંતરે આવતા હતા. ડો. મેના પણ હવે પોતાના કુટુંબ

“કંઈ દવા કરો છો કે ?”

“અમને ગરીબ માણસોને ખાતાનું પૈસું-પરતું નથી મળતું. ત્યારે દવા ક્યાંથી કરીએ ?”

“ધર્મોદાર દવાખાનામાંથી દવા કેમ ન લાગ્યા ?”

“દવા કેમ લાવે ? નોકરી ઉપર ન જઈ તો ખાતાના શા પડે. ધેરથી પણ ખીમાર છે, એટલે દવા લાવવાનું જનરું નથી.”

“તમારી સ્ત્રીને કેટલા દિવસો થયાં તાવ આવે છે ?”

“બે મહિના થયા દારૂ આવી તાવ આવે છે. તાવ તેની તાવ એટલે જેમનેમ રોગાર્ત કરી દેતી હતી. પણ અત્યાચારી ધેરુ બહુ અશક્ત બની ગઈ છે. એટલે નોકરીથી આવી બાપનીસે રોગ તેમ રોગાર્ત કરી લઈએ. ડોક્ટરસારેજ. ફૂળી માણસો લીએ. કે કરીએ ? એમાં નર્મણ.”

“વહની તમિલન પડેખાં કેવી હતી ?”

“વહુ છે માલ બાળક તો મલી માનુ જેવી હતી. પડેજ જમન સ્ત્રી આવી ત્યારે પણ તમિલન બમરી હતી. પાત્રિ વિના મારું મારું મરિને આવી ત્યારે તંદુરસ્ત હતી.”

“ત્યારે તમારું પૈસું તમારું કેમ ન મળે ?”

“જાતીય છે, કરી છે. પણ જાતીય માંહે જાતીય નથી મળે. ન મળે.”

“તું તારા હૃદયની બહાઈથી એની ગદમારીને સારા રૂપમાં મને લે, પણ હું તો એને કદી ક્ષમા કરી શકીશ નહિ. મારું હૃદય એણે આ બવમાં તરસ્યું જ રાખ્યું છે.”

“ક્ષમા એ તેજસ્વીઓનો ગુણ છે. મારે ખાતર તમે એને ક્ષમા આપો. આપણા બંનેનું જીવન તો તપોભય અને ઉચ્ચ આદર્શ-વાળું બન્યું છે, એ એને લીધે છે. એના કરતાં વધારે આધ્યાત્મિક જીવન મળવું મુશ્કેલ છે. અને તો હૃદયમાં ખૂબ સંતોષ રહે છે. તમને પણ તેવો જ આનંદ રહે એવી મારી પરમાત્મા પ્રત્યે દરરોજ પ્રાર્થના છે. અને હૃદયની શાંતિ મળી છે. તમને પણ તેવી જ મજા એવું હું પ્રાર્થું છું.”

“તારા જેવી મનની શાંતિ હું મેળવી શકીશ કે કેમ તે હું કદી શકતો નથી. અને મારા હમણાંના સંસારમાં સંતોષ કે શાંતિ નથી. તું તે જાણે છે. હજી તારે માટે હૃદય ઝંખના મૂકતું નથી. પરંતુ વારંવાર એ વાત કહેવાથી શો કાપડો? મારું હૃદય તો મારી સાથે લાકડાંમાં જશે. ત્યાં મુઠ્ઠી હૃદયમાં અસંતોષની આગ ધીમી આંચથી અને બાળવા કરશે.”

“શ્રીપરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. એમની પ્રાર્થના અને એમનાં બળનોથી હૃદયની શાંતિ પોતાની મેળે મળશે. તમે મારી સર્વે ક્ષીણત જાણો છો. મારું હૃદય તમારી પાસે ખુલ્લું કરી દઉં છું. પરમાત્મા આપણું બધું જ કરશે. અને દર થકા છે.”

ડો. મેનાએ વસંત અને તેની પુત્રવધૂને માટે સરસ ચિકિત્સાની વ્યવસ્થા કરી. વસંત તો બચી ગઈ. એને મેનેરિયા મટી ગયો. પરંતુ ડો. મેનાના પ્રયત્નો છતાં એની વડૂ બચી શકી નહિ. એણે રાગની માર્ગ શોધી લીધા. વસંત ધીમે ધીમે સક્રિય મેળવતી હતી.

“વસંત, મારી કંઈ ઝોળખાણ પડે છે?”

“તમે મોટાં ડોક્ટરસાહેબ છો. મને જીવનદાન આપ્યું છે.”

“ને ઉપરાંત કંઈ નાનપણની ઝોળખાણ પડે છે?”

“મને કંઈ શરૂ થઈ આવતું નથી. તમને ક્યાંક દોષ છે, એવો

સાથે દળી ગઈ હતી. રમણસાસના છોકરાઓ તો હવે ડે. મેનની સાથે જ એના બંગલામાં રહેતા હતા. કુટુંબ સાથે હવે મોટા સંબંધ રચપાચો હતો. ક્યારેક ક્યારેક સસરાજી પણ આવીને વજી પામે સુખદુ ખતી વાનો કરી જતા હતા. સામુજી પણ આવતાં હતાં. પોતાના સંસારની વાનો વડુ પામે નિખાલસ બાવે કરી જતાં હતાં. ને—નેહાણીઓ પણ આવતાં હતાં. માત્ર કાન્તા બહુ જ દેડે આવતી હતી. ડે. મેના એના પ્રભુ ધર્મે પ્રેમ દેખાડતાં હતાં. પરંતુ કાન્તાના હૃદયમાંથી એનો પ્રભુનર મળતો નહોતો. એ હજી દુઃખ હતો. ડે. મેના એનો પ્રેમ અંપાવન કરતા મોટે પેલ મન્ય અને તમની શાદ દેતાં હતાં.

“આજે મેં જાહેરો દોરિયટપમાં આવી છે, નેમના સંજોગી તમને મોંઘ કરેશનું છે.”

“હો. હો મેં જા. ઓ. આપને મેમની માર્ગે હો. સંજોગે હો.”

## કલ્યાણભયી

૧ : બે સખીઓ

“બડેન મેના! મારું એટલું કામ નહિ કરે! એટલાથી ચે  
હું માર્શ?”

“બહેન! એ કામ પછી નેજામવાળું છે. કદાચ આજરૂં પણ  
નવ. ફેમકનો ફરતો પાલ.”

“ અરે, એમાં ને શું રહે છે ? મોટી દિંમતવાન પોતાને કહે છે ને ! સાંભરે છે ને ! મોટા બાપાના પીપળાને અંધારી રાતે તું અડક્યા ગય’ દત્તી. પચીસ હોડીઆમાં તારી જ એકઠીની દિંમત માણી દત્તી. એમાં ને ‘જલ્દરાજલ રહે છે’ એમ આખું ગામ ખેંચેલું હતું.”

“ એ વાત તો સારા સુધી દલીલ છે. જનજનનાં માનની જ ન-  
હોતી, એ એ સમયની વાત.”

$$1. \quad \vec{r} = x\vec{i} + y\vec{j} + z\vec{k} \quad \text{and} \quad \vec{r} = r\hat{r} \quad \text{where} \quad \hat{r} = \frac{\vec{r}}{r} \quad \text{and} \quad r = |\vec{r}| = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$$



અપરાધનો ટોપલો ટાળવાનું મહાપાપ કરી ચૂકો છું.”  
એ તેને ડાબો કર્યો.

રમણલાલ એ વખતે આવીને બેઠા. એમણે કહ્યું: “મેના,  
શું છે આ?”

“તમે અટકળ કરો.” મોહું ભારે રાખી ડા. મેનાએ કહ્યું.  
રમણલાલે એના મોઢા સામું તાકીને બોલ્યું. ફાટેલ યીંગડાવાળાં  
પેડાં પડેલો, સુકાવલા ચકેરાવાળો, દુઃખ અને હાડમારીથી અકાળે  
વાળ ધોળા ચર્મ કપાળમાં કરચલીઓ પડી ગઈ હતી એવા રમણને  
એમણે ઓળખ્યો નહિ. પરંતુ ઓચિંતો પ્રકાશ આવ્યો. મેનાએ  
થોડા દિવસો ઉપર જેની વાત કરી હતી તે છેલ્લભાઈ તો આ નહિ?

“છેલ્લભાઈ તો નહિ?” આખરે એણે કહ્યું.

“હા એ જ, મારી પાસે માશી માગવા આવ્યો છે.”

“તે શું કહ્યું? માશી આપી?”

“હા, મેં તો માશી આપી છે. તમે પણ આપો.”

“મારા શાસ્ત્રમાં એવું લખ્યું નથી. એ તો મારા હૃદયનો  
અપરાધી રહેશે.”

“નાથ, આ શું બોલ્યા? પડતા ઉપર કોઈ પાડુ મારે?  
તમારે મારે ખાતર પણ એના ઉપર લૂમા બતાવવી પડશે. ભગવાન  
શુદ્ધ વચન તમને યાદ નથી?”

અકોધેન જિને ક્રોધે અસાધું સાધુના જિને.

અકોધથી ક્રોધને છતવો. સત્યજનતાથી અસત્યજનતાને છતવી  
લેઈએ. દુ.ખીઓ ઉપર તો અનુકંપા રાખવી લેઈએ. પરમાત્માએ  
એના ઉપર અનુકંપા એનાં કૃત્યોને લીધે બતાવી, પરંતુ આપણે તો  
દયા રાખવી જ લેઈએ. ત્યારે જ આપણું મનુષ્યત્વ દીરે. હું આમલ  
પૂર્વે એને લૂના કરવાની તમને બજામણ હતું.”

“જેન એન જ છે. તો હું પણ એને લૂમા આપું છું.”

“છેલ્લભાઈ. એમે તમારો જીવન જીવના કરીએ કરીએ. અન  
ન. તમારો નુકો લૂના મનાએ કરીએ. એમે તો એ જીવનના પીસરી  
જ મના. - ૧-૫



આટો મારી જઈય. એ જો હરેરાશે નહિ અથવા સાફુ જીવન ને  
સાદો ખોરાક ખાશે, તો એને કાંઈ પણ બપ નથી.”

એક અઢવાડિયા પછી ડો. મેના કાન્તાને પોતાને બંગલે તેડી  
ગયાં. ડો. મેના કાન્તાને દિવસે સ્ત્રીમંડળમાં મોકલતાં હતાં. ત્યાં  
એમની સૂચનાથી કાન્તા પાસે સુંદર સંગીત સંબંધિત વ્યવસ્થા  
હતી, એનાથી સંકેતોથી થઈ શકે એવું ભરતગૂંથણનું કામ પણ  
એને સોંપ્યું. એ ભત્રીજીઓ પણ સ્ત્રીમંડળમાં સાથે રહીને કાકીને  
આનંદદાયકતામાં રાખતી હતી. કાન્તાને સિનેમા જોવા સર્જ જતી  
હતી. દરરોજ સાંજે ડો. મેના એને પોતાની સાથે બાગમાં હવા  
ખાવા સર્જ જતાં. ત્યાં ધીમે ધીમે એને ચકાવતાં હતાં. વાતો કરતાં  
સૌ મંડળ બહેર બાગમાં ફરતું હતું. રાત્રે ઘેર આવી કાન્તાને દૂધ  
ફૂટ ડો. મેના ખાવા આપતાં હતાં. ફૂટમાં મોસળી, નારંગી,  
તં વગેરે ફળો આપતાં હતાં.

ડો. મેનાએ કાન્તાની સાથે અતિ પ્રેમથી વર્તવા માંડ્યું. એને  
તાં મુઠી પોતાની સોજતમાં રાખતાં હતાં. અનેક અનુભવો એઓ  
તાને સંબંધિતતાં હતાં. યુરોપની સ્ત્રીઓની વાતો, આપણી ગૌરવ-  
શીલ સ્ત્રીઓની વાતો એઓ કરતાં હતાં. બંને સાથે જમવા બેસતાં  
તાં. સાદી સાત્ત્વિક રસોઈ થતી હતી. મરચાંમસાકા, ખારા-  
ખાટા પદાર્થો બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં વપરાતા હતા. ડો. મેનાએ  
આખું વાતાવરણ શાંત, આનંદમય, પ્રિય અને સાત્ત્વિક બનાવી દીધું.  
એમણે કાન્તાને પોતાની પ્રિય સખી બનાવી. પ્રેમ, હૃદયનું સૌંદર્ય,  
કરુણા, નિષ્ઠાવશ ભાવ, સેવા અને સજ્જનનાથી ડો. મેનાએ  
કાન્તાને પોતાની કરી. એને જરા પણ ચિંતા, તરંગ કે મનમાં  
શાંતિ ન આવે તેવું વાતાવરણ બનાવ્યું. આ સર્વની અસર કાન્તાના  
કર્મ ઉપર થઈ. અમિ પાને મને તેરા સખી બનવાની કલિનાઈ  
લેશે વખત આવી શકે ? એને ડો. મેનાની દે. અને મોખમ  
જાનકુંદ થયાં. એ ધીમે ધીમે દી ગ. કાન્તાના મનમાં જે  
અસ્થિતિ હતા તે દૂર થઈ ગયા. કાન્તાના મનમાં એવો  
કોઈ હોય. એના મનમાં નવો નવો થયો. એ મેના નાની



તાને ડો. મેનાએ છ માસ સુધી પોતાને જંગલે રાખી. એને  
મેં એના બાળકને સરસ માવજત, સેવા, આરામ અને આનંદ  
જાણ્યો. ડો. મેનાના સહવાસથી એના મન ઉપર બદલાવ આવ્યો.  
ડો. મેનાની લાચરેરી મોટી હતી. તેમાં બધાં સિદ્ધ પુસ્તકો વસાવ-  
વામાં આવ્યાં હતાં. આ લાચરેરીમાંથી પસંદ કરીને પુસ્તકો કાન્ટા-  
ને વાંચવા અપાતાં હતાં. વાંચીને થાકે ત્યારે રેડિઓ કાંતવાની  
સમજ કરાવી હતી. નિયમિત બોજન, નિયમિત ખુલ્લી હવાનું સેવન,  
નિયમિત કામ ને નિયમિત નિદ્રાને લીધે કાન્ટાના મનની અને  
શરીરની તબિયત તદ્દન સુધરી ગઈ. એ પછી તે પોતાને ઘેર મૂકી, એનો  
સમાવ તદ્દન તો બદલાઈ ગયો નહિ, પણ એમાં મોટો સુધારો થઈ  
ગયો. કાન્ટા ડો. મેના ઉપર અત્યંત ચાહના રાખવા લાગી.

“મેના, તેં સૌના ઉપર ઉપકારો કર્યાં. કાન્ટાનાં મન અને  
શરીર બંનેને સુધાર્યાં. સૌના ઉપર તારી દયા છે, પણ મારા ઉપર  
નથી.” રમણલાલે એક દિવસ કહ્યું, “હું તારે માટે તલસું છું.”

“જુઓ આપણે દરરોજ મળીએ છીએ. આથી વિશેષ પરિ-  
ચય અશક્ય છે. હું કાન્ટાને અન્યાય થાય તેવું કદી પણ કરીશ નહિ,  
તે સિવાય મેં જે લોકહિતની પ્રવૃત્તિઓ સ્વીકારી છે, તેને જ મેં મારું  
જીવન અર્પણ કર્યું છે. હું શુદ્ધચાત્રમમાં પડું તો આ લોકહિતનાં  
કાર્યોને તરફ બાધ આવે. માટે જેમ ચાલે છે તેમ ચાલવા દો. મને  
પણ શુદ્ધચાત્રમના કોઠ રહે છે, પરંતુ એમાં કાન્ટાને અન્યાય અને  
લોકહિતચાલુતી પ્રવૃત્તિઓને બાધ આવે તેમ છે. એટલે મેં તપ અને  
સંયમનો માર્ગ સ્વીકાર્યો છે.”

“ત્યારે આપણું જીવન આપું જ નીરસ અને વિષોગી રહેશે?”

“હા, આપણે રાત્રિનાં ચક્રવાક અને ચક્રવાકી થવું જ પડશે.  
પોતે કોઈ વિદિન માર્ગ નથી. હું તમારી જ છું, તમારી જ  
સીધી તમે મારા હો, મારા જ રહેશો. શરીર કાન્ટાનું છે, મન મારું  
છે. એમાં જ આપણું શ્રેય છે. કુટુંબનું, કાન્ટાનું, જાણકોનું અને  
મનનું પણ એનાં જ કલ્યાણ છે. સાથે મારે ને તમારું પણ છે.”



હારી વળે છે તથા વાતજરોગ આક્ષેપકાદિ લાગે છે. કફજ પ્રદર:—ખાટો, ઘટ્ટ, પરપોટાવાળો, કિંચિત્ ઘોળો, ચોખાના ધોલરામણ જેવો સ્વાદ થાય છે. એને શ્વેતપ્રદર કહે છે. પિત્તજ પ્રદર:—કિંચિત્ પીળો, નીલ, કાળો, રાતો અને કાઠા જેવો પ્રદર વહે છે. તેમાં દાહ, ચચરવું છત્યાદિ પિત્તની પીડા થાય છે; અને તે પ્રદરનો વેગ ધણો હોય છે. વાતજ પ્રદર:—રક્ત, રાતો, શીણવાળો, થોડો થોડો, માંસ ધોયેલા પાણી જેવો પ્રદર વહે છે અને તેમાં વાયુની પીડા થાય છે. ત્રિદોષજ પ્રદર:—જે પ્રદર મધ, ઘી, હરતાલ અને મગજના રંગ જેવો અને દુર્ગંધીયુક્ત હોય છે તે ત્રિદોષજ પ્રદરો. એ અસાધ્ય છે. લોઠા આ રોગના શ્વેત પ્રદર અને રક્ત પ્રદર એવા બે પ્રકાર માને છે.

શ્વેત પ્રદર ઉપર ઉપચાર:—(૧) કાળા હંખરાના ફળનો રસ કાઢી મધમાં પાવો; એટલે ઘોળો અને રાતો પ્રદર દૂર થાય છે. પથ્થ—દૂધ અને ભાત. (૨) ખોડી અઘાડીનાં મૂળનો રસ લોધર અને મધ નાખી આપવો. (૩) અરડૂસીનાં પાંદડાંનો કિંવા ગળોનો રસ મધમાં આપવો. (૪) રગતરોહીડાનાં મૂળનો કલ્ક મધમાં આપવો. (૫) કપાસનાં મૂળ ચોખાના ધોલરામણમાં બે વખત ધસી પાચાં અથવા ફળ કે મૂળ આપવાં. (૬) આમળાંનો રસ કિંવા ચૂર્ણ મધમાં આપવું. (૭) દરરોજ સવારે અને રાત્રે હાથવાને રખેને ગાયના ૧૪ તોલા દૂધમાં ૨૧ તોલા પાણી અને ૪ માસા ચૂંકે નાખી કઢવી. પાણી બાળી ફક્ત દૂધ શેષ રાખવું અને તેમાં ખડીસાકર નાખી પાવું. (૮) ખડીસાકર અને શુરાનું ચૂર્ણ ચોખાના ધોલરામણમાં આપવું. (૯) કાકડીનાં જિવાંમાંનું મગજ ૧ તોલો અને ઘોળા કમળની કળીઓ ૧ તોલો ખારીક વાટી તેમાં શુરું અને ખડીસાકર નાખી તે સાત દિવસ આપવું. (૧૦) અડદનો લોટ, રોડીમધનું ચૂર્ણ, ભોંયકોળાનું ચૂર્ણ, મધ. સાકર અને ગાયનું દૂધ, એ એકત્ર કરી આપવાં. (૧૧) આમળાંનાં બી પાણીમાં વાટી, તેનાં સાર અને મધ નાખી ૩ દિવસ આપવું. (૧૨) નાગકેસર ઠાંટનાં વાટી ત્રણ દિવસ આપવું અને ડાસ-ખાત ખાવાં.





તેમાં ૩ માસા આપવાં, એટલે સર્વ પ્રકારના પ્રદરોનો નાશ થાય છે.

વિશેષ ઉપચાર:—જુઓ વતૌંમાં:—આસોપાદવ-૧, ઉંબરો-૨૭, એકચી-૫, કાળો ઉમરડો-૩, કેવડાનું ઝાડ-૧, તવખીર-૪૬-૪, નાગકેસર-૪, ૬; નાની અરણી-૧, બાવળ-૧૧, કડવો લીમડો-૩૦. જુઓ પ્રાં ઔંમાં:—મીણુ-૪.

સર્વ પ્રદરો ઉપર ઉપચાર:—(૧) નવા થયેલા પ્રદર ઉપર એરંડોલનો રેય આપવો અને દરરોજ સૂઈ રહેતી વેળાએ માયના મરમ કરેલા દૂધમાં ખાંડ અને થોડી સૂંઠની જૂઝી નાખી તે પાવું. (૨) ડામનાં મૂળ ચોખાના ધોવરામણમાં વાટી ત્રણ દિવસ પાવાં. (૩) ત્રિકળાં, સૂંઠ, દારુહળદર અને લોધરનો કાઢો મધ અને લોધર-નું ચૂર્ણ નાખી આપવો; તે ત્રિદોષજ પ્રદરનો નાશ કરે છે. (૪) ઉંમરાનાં ફળનું ચૂર્ણ કરી તેમાં સાકર અને મધ નાખી મોઢક કરી તે આપવા. (૫) દારુહળદર, રસાંજન, અરડૂસી, નામરમોય, કરિ-પાનું, બેલકાચરી (સૂકા ખીલા) અને બિલામાનો કાઢો મધ નાખી પાવો. (૬) ભોંયઆમળાનાં મૂળ ચોખાના ધોવરામણમાં ત્રણ દિવસ પાવાં; એટલે તે દુઃસાખ્ય પ્રદરની શાંતિ કરે છે. (૭) ધાવડીનાં ફલનો કાઢો ત્રણ દિવસ પાવો અથવા પાનનો રસ સાકરમાં પાવો. (૮) ત્રિકળાં, દેવદાર, વજ, અરડૂસી, ધરો, પીલ્લણ અને બળદાણાનો કાઢો મધ નાખી પાવો. (૯) કાંટાસરિયાનાં મૂળ, મહુડાની છાલ, પાનું ચંદન અને જેડીમધ, એ વાટી ચોખાના ધોવરામણમાં પાડું. (૧૦) ઠોડી અને વાંસનાં પાંદડાં વાટી તે કદક મધ નાખી આપવો. (૧૧) તાંદળખનાં મૂળિયાં અથવા અસોડની છાલ ચોખાના ધોવરામણમાં વાટી તેમાં મધ અને રસાંજન નાખી તે આપવું. (૧૨) ઉંદરની લીંડીઓ, ધાવડીનાં ફલ અને હીરા-મોજ સમભાગ લઈ ચૂર્ણ કરી તે એક તોલો આપવું; એટલે સાત દિવસમાં સર્વ પ્રકારના પ્રદરનો નાશ થશે. (૧૩) શેરણીનાં પાંદડાંનું ચૂર્ણ લીનાં આપવું, એટલે શળયુક્ત પ્રદર દૂર થશે. (૧૪) દારુહળ-

આજ બપોરે મા આપવો 'પ્રા સુજ ઔપાદ' નામનો એક



“પણ રાધા, એટલું બધું તે શું છે? બન્યું છે શું, તે તું મને સમજાવીને કહીશ?”

“બહેન, મારી હજી જ જીવડતી નથી. મેં એક જૂથ કરી છે તેનાં ફળ ભોગવું છું. રાતદિવસ એની એ જ ઉપાધિ છે. ચિંતા તો મને કોરી ખાય છે. જાણે આજે જ હજી કરડીને મરી જાઉં.”

“પણ એટલું બધું છે શું? મારાથી છુપાવીશ? હું તને મદદ કરવા પ્રયત્ન કરીશ, મને તારી વાત તો કર.”

“પહેલાં કોઠા—વચન આપ તો વાત કરું. કોઈ પણ જીવતા જીવને કદી પણ ન કહેવાનું અને કામ કરી આપવાનું, એમ બે કોસ આપવાના છે.”

“મારા ઉપર વિશ્વાસ હોય તો વાત કર. બાકી કોસ તો નહિ આપું. પણ કામ કરી આપવાની કોસિશ કરીશ.”

રાધા જરા વાર ચૂપ રહી વિચારમાં પડી. એનું મન ગૂંચવાતું હતું. હજી જીવડતી નહોતી. છેવટે એણે મન દઢ કરી ને તે બોલી:

“જો બહેન મેના! જગનમાં જૂલો થણાં કરે છે. એ જૂથ પુરુષા કરે તો કંઈ નહિ, પણ ત્રીઓ કરે તો એમને તો જીવતાં જ મરવાનું થાય છે. આપણી ત્રીઓનું લોહી દલકું ગણાય છે. એક જ જૂથ થતાં સઘળો સંસાર ખરાબે ચડી જાય છે. મારા નરસિંખમાં પણ એક એવી જૂથ ચર્મ ગર્મ છે. દહે એને મારે ધણી પરનાકું છું પણ દહે મોઢામાંથી પૂટેલું ને કેમ ચળાય? કોઈ જાલિમના લાથમાં સપડાયેલી માછલીના જેવી મારી દવાજનક ત્રિધનિ થઈ પડી છે.” ગંધાની આંખમાંથી બોરે બોરે જેવડાં આંસુઓ પડવા માંડ્યાં. મેનાએ પોતાના પાલવથી એ આંસુઓ વૂટ્યાં.

જરા વાર પડી ગંધાએ જોઈ આનંદ થતાં-પુ.

“તુનારી સંકાનના વિનનજી મહેના નહેના દના. એ ખસા ખસે સાના પેસારી દના. નાનના એ મહાન નેવાના ના. નેમને કોરો છેદના. કોરો નેમ ને. એ. દને. એ મહાન મહાન નેમ ને. નેમ ને. કોરો કોરો ને. એ. નાથે મહાનના દોષી

વિશેષ ઉપચાર:- ગુઓ વનોંમાં:- અત્તપા-૩, આદ્ય-૬, આસોપાવન-૨, અભો-૪, ૨૫; કપાસ-૧, કાંડીચોખર-૫, કાંડી-૪, કેસરીચપો-૧, કેળ-૧૧, ૧૭, ૨૩; મોતી-૩, ખાદ્ય-૧૧, મુલામ-૭, મોરખઆમલી-૩, મોરીનો દણ-૪, દુધ-૪, કાચ-૧, તાંદળાને-૨, તોરણ-૨, દારુદળદર-૨, ધાતરી-૪, ધોળા પીવડી-૨, નામોમર-૭, પીપળો-૨૫, ગિટ્ટી-૧, બીવનો-૧, મોરસગી-૪, મોળ (કીરમોળ)-૭, બોંપઆંમળી-૧, મુસળી-૪, રતનજેન-૧, ૬, ૧૧; ધીમડો (કડવો)-૩૦, સોધર-૧, વરી (મોરિયા)-૧, ચરસડો-૧, શિમળો-૧, સારદળ-૩, સાલમ-૧, મુખ-૬. પિત્તપ્રદર માટે:- અરુસી-૭, જોડીમધ-૮, યનાવરી-૭. વાતપ્રદર માટે:- મળો-૧૬. વાતપિત્ત પ્રદર માટે:- દારુદળદર-૮, રાવળ-૨. શુભાશુભ પ્રદર માટે:- શેરડી-૧. ગુઓ પ્રાંઓંમાં:- ઉંદરની લીંદીઓ-૨.

પથ્ય-મૂત્રા ચોખા, ગવ, મગ, મમ્બર, ચણા, તુવેર, દૂધ, ઘી, તાંદળાને, પડોળાં, દૂધી અને દુંડું પાણી. અપથ્ય-આપામ, મુસાફરી કરતી, તડકો, મેથુન, દળથી, રીંગણાં, ગોળ, તલ, અડદ, દહીં, દારૂ પદાર્થ, તાંબૂલ, કોળ (દિલ્લ ધાન્ય), ખાદા પદાર્થ અને મીઠું.

## (૨) સોમરોગ (જળપ્રદર)

કારણ:- સ્ત્રીઓને મેથુનનો અતિ પ્રસંગ, શોક, ગ્રમ, અનિ-  
શન કિંવા ગિદ્દોં કરી સંપૂર્ણ સ્ત્રીરમાંનું હિલ્કે સોમ પામી, તે  
પ્રવમામ સુધી આવી મૂત્રદારે સવે છે. શ્વેત પ્રદર જેવો જ આ  
રોગ પ્રકારનો રોગ છે.

લક્ષણ અને નિરુદ્ધિ:- તે વખતે તેના વેગનું ધારણ ન  
કાઠી કાંઈ પણ મુખ જણાવું નથી અને તેનું મસ્તક સિધ્ધિત  
જાય છે; મોડું અને નાળવું મુકાય છે; મૂર્છા, બદ્ધન તથા સ્ત્રીર-  
ની રાગદીને અનિ રચના આવે છે અને બોજન કે પ્રાશનીય  
પદાર્થો કરી તેની તૃપ્તિ થતી નથી. હિલ્કો સ્ત્રીરનું ધારણ કરે છે;  
મોડું ને દરમને પણ સોમ સંજ્ઞા આપેલી છે. તે સોમનો રાગ



રોગોદોષ પર ઉપચાર:—(૧) કાંડવેલ અંગારામાં શેકી ૨  
તોલાપર ત રસ કાઢી તેમાં તેટલું જ ધી, ગોપીચંદનની ભૂકી ૧  
તોલો અને સાકરની ભૂકી ૧ તોલો નાખી તે પાવો. (૨) શંખચૂરું  
અને પાપાણ્ડુમેદનું ચૂર્ણ દૂધમાં આપવું. (૩) માસિક ધર્મ (અટ-  
કાય) આવતી વખતે થેટ અને હમરમાં દુખાવો થવો તથા  
અટકાય સાફ ન આવવા ઉપર:—ધી ૪|| તોલા, ગોળ ૨||  
તોલા, અજમાનું ચૂર્ણ ૬ માસા, ચૂંદનું ચૂર્ણ ૬ માસા, હળદરની  
ભૂકી ૨ માસા, એ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ લઈ તેના બે હિસ્સા કરવા.  
તેને પ્રથમ ૨૦ તોલા પાણીમાં ઉપર કહેલ ગોળ મેળવી, પછી  
માખીની ઔષધિ નાખી તે મિશ્રણ ચૂસા ઉપર મૂકી શેકવું. (અર્ધો  
ભાગ એક દિવસ માટે લેવો, અર્ધો ભાગ બીજા દિવસ માટે રાખવો.  
એક દિવસમાં પણ બે વખત લેવું. બોજનની પહેલાં.) આ ઔષધ-  
નો અનુભવ કરેલો છે.

વિશેષ ઉપચાર:—શુભો વનોંભા:—કાંડવેલ-૨.

### (૩) યોનિરોગ\*

યોનિરોગ ઉપર ઉપચાર:—(૧) વડ, પીપળો, ઉંખરો,  
પેળો, વાંસ, પારસપીપળો, મકુડો, અંબાડા, નાંદરખ, કદંબ,

\* મેલકાક શ્રેણીમાં યોનિરોગ ૨૦ પ્રકારના બતાવેલ છે, તે આ  
પ્રકારે:—૧-૧જસ્વલા વર્તાં થણા કદથી ફીલુસદિત લોહી ઊડે તે ઉકા-  
ના યોનિ. ૨-૨જસ્વલા ન થાય તે વધ્યા અથવા વાંઝળી યોનિ.  
૩-યોનિમાં દમેશ પીણ રહે તે વિષ્ણુતા યોનિ. ૪-યોનિ કઠોર દોષ  
યોનિમાં ઘન ચાલે તે વાતકા. ૫-યોનિમાં બગવરા રહે અને લોહી  
ઝળા કરે તે લોહિતક્ષયા. ૬-જો યોનિ ચોતાના સ્થાનથી દરી નવ  
પ્રસવ વર્તાં કદ થાય છે તે પ્રસાંસિની. ૭-યોનિમાંથી પવનપુષ્પ  
નિકળે તે વામિની. ૮-૪મ્ રહે અને નીકળે નવ  
પુરુષિ. ૯-જો યોનિમાં બગવરા પડી રહે, પાણી નવ તથા શરીરમાં  
રહે તે પિત્તકા. ૧૦-જેને પુરુષના સંનથી-મધુનથી સંતોષ ન થાય  
અથવા નાંદા. ૧૧-જો યોનિમાં કર તથા લે. દવિઝરથી નાક બની નવ  
પણિની. ૧૨-જો યોનિમાં વીર ન રહે એટલે પુરુષના પછી ડવિન



ચનાવરી, અડદ, કેકડ અને સિંધવની આંગળી નેવી જાડી દિવેટ કરી યોનિમાં રાખવી. (૪) ગજો, ત્રિકુળાં અને દંતીમૂળનો કાઢો કરી મેનાથી યોનિ ધોતી એટલે કંદૂની શાંતિ થાય છે. (૫) યોનિ-સાવ ઉપર:—મગનાં દૂધ, કાચો, હરડે, જવફળ, પદ્મામૂળ તથા સોપારીનું વસ્ત્રમાળ ચૂર્ણ કરી યોનિમાં રાખવું; એટલે તે ધૃદ્ધ થઈ તેમાંથી પાણી વહેશે નહિ. (૬) આમળાંનો રસ સાકર નાખી આપવો એટલે યોનિદાહ શાંત થશે. નષ્ટાર્તવ:—કોઈ કોઈ વખતે આ રોગને લીધે તરુણ અવસ્થામાં તેમજ પાત્રી ઉંમરે પણ સ્ત્રીને અટકાવ આવતો નથી, ફરી અતિશય ક્ષીણતા પ્રાપ્ત થઈ કદી પ્રાણુનો નાશ થાય છે.

યોનિચુલ ઉપર ઉપચાર:—(૧) રાસ્ના, આસોંદ, અર-હસી, એ સ્ત્રીને નાખી દૂધ સિદ્ધ કરવું અને તે પાવું. (૨) ગજો, ત્રિકુળાં અને દંતીમૂળના કાઢા વડે યોનિને શેક કરવો. (૩) તગર, રીંગણી, કેકડ, સિંધવ, દેવદાર એ પદાર્થોના કાઢામાં તેલ સિદ્ધ કરી તેમાં ૩ બીજવી યોનિમાં ધારણ કરવું. (૪) ૩ લાઘ ધીમાં બોળા તે ઉપર ચંદનનું પાણી સિંચી યોનિમાં ધારણ કરવું. (૫) જૂની દંટની અથવા મીઠાની બૂટીની પોટલી વડે શેક કરવો. (૬) સૂંદ, મરી અને લીંટીપીપરનું ચૂર્ણ મધમાં ચાટવા આપવું. (૭) બીલીનાં

જમાડવા માટે ખડા તેલ, ગુરૂઆદિ તેલ, ધાતક્યાદિ તેલ, નતાઈ તેલ, ત્રિશંખાદિ તેલ અપાય છે. (૧) દંટવા લીમડાની લીંબોળાને લીમડાના પાનના રસમાં વાટી યોનિમાં લેપ કરવાથી યોનિચુલ મટે છે. (૨) મીંદળ, કપૂર અને મધને વાટી યોનિમાં જમાડવાથી વાંછી થયેલી નસ સ્ત્રીમાં વાય છે તથા યોનિ સક્રિય થાય છે. આવી જ રીતે માયફળ, કપૂર તથા મધ મેજવીને પણ જમાડાય છે. ટપ્પાર્તવ માટે:—અગિયો, હીરા-બોળ, ઘૃષ્ઠ દિવંત રોકેલી, ટંકજુબાર દૂધાવેલા, હીરાકસી તથા જટામાસી વગેરે નેત્રેક તેલો લેવા તથા ઘૃષ્ઠ સોમલ પ રતી મેજવી સારી રીતે ખરેખરી કેળવવા રસમા વટાવવા નેવડી નાળી બનાવવી. જલ્દી આબ્યા સુદે અપવાની રાત્રિમાં કરવી, જ્યાં જલ્દી સાર આવે છે અને મનજની રજાના તથા રાત્રિમાં રહેલ પાનદોષને દૂર રાખે છે.





(૮) તલના કાકામાં મુંદ, મરી, લીંટીપીપર, દિંમ ને બારંગમૂળનું તથા માસા ચૂર્ણ નાખી તે આપવો; એટલે અટકાવ આવશે અને રક્તાત્મ પત્તુ દૂર થશે. (૯) બારંગમૂળ, મુંદ, મરી અને લીંટી-પીપરનો કારો ગોળ નાખી આપવો. (૧૦) રાણનાં ગ્રિપાંમાંનું મગજ કાઢી તેની પોટલી યોનિમાં રાખવી. (૧૧) ગાઝરનાં ગ્રિપાં પાણીમાં વાટી પાંચ-સાત દિવસ આપવાં.

વિશેષ ઉપચાર:—શુઓ વનોંમાં:—યોનિદાહ માટે:—આમર્ગા-૨૦, પુષ્પાવરોધ એટલે ઋતુપ્રાપ્તિ માટે:—અધેડો-૧૬, દિવરણાં-૫, કલગારી-૭, ખોરેતી-૬, ગાઝર-૨, તલ-૪, ૨૦; ધો-૫, પીપળો-૧૭, માલકાંગણી-૪. નષ્ટપુષ્પ એટલે અટકાવ થાય વખતે અથવા બરાબર ન થતો હોય તે માટે:—કપાસ-૧૪, નાકીકણી-૨. પુષ્પાવરોધ એટલે ઋતુપ્રાપ્તિ કે આર્તવદોષ થવા માટે:—ખાખરો-૫, બોળ (હીરાબોળ)-૬, મજી-૫, રાણ-૩. મીઝોની કુંડે દનવટ થાય તે માટે:—નાગદમની-૪.

શુઓ અનુભૂત ઔષધ:—ઔષધિ ક્રિયાના ક્વાય પ્રયોગમાં નં. ૧૨. મહાપ્રયોગમાં નં.-૨૦, ૨૪.

### (૪) યોનિકંદ

દિવસે ઉપવાસી, અત્યંત ક્રોધ કરવાથી, અતિ મૈથુનથી, યોનિમાં નખ-દાંત વડે ક્ષત થવાથી વાતાદિદોષ ક્રુષિત થઈ પરુ અને રક્તાના રંગે નેના રંગનો, અંગૂઠા જેવડો ગોળ એવો માંસનો ગોળો યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને યોનિકંદ કહે છે.

ઉપચાર:—(૧) ઝેરુ, આંગાની ગોટલીની અંદરનું મગજ, જાદર, મુરમો અને માયાનું ચૂર્ણ મધમાં કાઢવી યોનિમાં ધારણ કરવું તથા ત્રિશગાના કાકામાં મધ નાખી સેવન કરવું. (૨) ગજો, ત્રિશગા અને દંતીમૂળના કાકામાં લીંટીપીપર, મરી, અડદ, ચનાવરી, ઠાક અને સિંધવ વાટી તેની આંગળી જેવડી દિવેટ કરી યોનિમાં રાખવી, એટલે તે યોનિમાંનું દાં કાઢી યોનિ સ્વચ્છ કરશે. (૩) નારખી અને પીંગા લાંબરને કૂટી આમલી સાથે પકવ કરી તેનો



ઉપરસાળ, પહાડમૂળ, વાળો અને નાગરમોચનો કાઢો હટી દરી પાવો. (૩) મહુડાની છાત્ર, ચંદન, વાળો, ઉપરસાળ, જેડીમધ અને પદ્મકાષ્ઠનો કાઢો મધ નાખી આપવો. પિત્તજ્વર ઉપર:—દાઢા, પદ્મકાષ્ઠ, વાળો, સાત્રવણ, ચંદન, જેડીમધ, દૂધી, ઉપરસાળ અને આમળાનો કાઢો દરી પાવો. વિપ્રમ જ્વર ઉપર:—મુંડ બદરીના દૂધમાં વાટી પાતી. જ્વરશતિસાર ઉપર:—મજી, જેડીમધ અને લોધરનું ચૂર્ણ સાકરના પાકમાં નાખી આપવું; એટલે ગર્ભિણીની પ્રવાહિકા (મરડો) તથા રક્તાતિસારનો નાશ થાય છે. સાંધારજ્વર અતિસાર ઉપર:—(૧) આંખાની ગોટલી ચોકી ખાવા આપવી. (૨) બાળખીસાં, જાવફળ અને મરડાશિંગને પાણીમાં ધરી આપવાં. (૩) ધાવડીનાં ફૂલ, મોચરસ અને ઇન્ડુજવ, એ સર્વ સમભાગ લઈ, ચૂર્ણ કરી તે ૨ માસ પાણીમાં આપવું. (૪) પાકેલાં ઉંબરાં મધમાં આપવાં અથવા પાકેલાં જંબુ આપવાં.

વિશેષ ઉપચાર:—જુઓ વનોંમાં:—આંખો-૩, ઉંબરા-૧૬, જંબુ-૫, ધાવડી-૨, ખીસી-૧૬, ૩૦; મજી-૧.

સંમહાબ્ધી ઉપર:—આંખો અને જંબુઆની છાત્રના કાદામાં આંખાની ધાણી તથા જવનું ચૂર્ણ નાખી ચાટવાને આપવું. શ્વાસ-કાસ ઉપર:—(૧) પીંડવળ, બળદાણા અને અરડૂસીનો રસ પ્રાચન કરવો, એટલે શ્વાસ, કાસ, રક્તપિત્ત, કમજો, સોજો અને જ્વરને નાશ થાય છે. (૨) બારંમળ, મુંડ અને લીંડીપીપરનું ચૂર્ણ ગોળમાં આપવું.

વિશેષ ઉપચાર:—જુઓ વનોંમાં:—પીંડવળ-૧, બારંગી-

ઉલટી ઉપર:—(૧) ધાણાનો દંદ અથવા કાચમીરનો રસ આંખાના ખેતરામળમાં પ્રાચનાર્થ આપવો. (૨) ખીસાંની અંદર મર્ત અને ધાણીનું પાણી એકત્ર કરી આપવું. (૩) તરવડા આંખાના ૧ ફૂલ ૧ ગોળા, વાપના ૮ ગોળા દૂધમાં વાટી તેમાં ખાંડ ૧ ગોળા નાખી તે આપવું.

વિશેષ ઉપચાર:—જુઓ વનોંમાં - આંખા ૧, કાચમીર ૧, તરવડા ૧, વાપના ૮ ગોળા ખીસાં-૧૮, ૧૬.



‘સસ્તું સાહિત્ય’ એટલે ‘ભિયામાં ભિયું’ સાહિત્ય

# કલ્યાણમયી

★

લેખક :

શ્રી. કુંગરશી ધરમશી સંપટ

★

બિલ્કુ અખંડાલંદેવી પ્રસાદી

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક અર્વાલવ

કે ભદ્રાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી સેક મુંબઈ-૨

★

આક રપિયો

પડેરતો. માથું તો ઝોળેલું જ હોય, રૂમાલ ઉપર અત્તર છટિલું હોય અને ગુલાબનું ફૂલ છાતીએ રાખેલું જ હોય. એ છેલ્લખટાઉ હતો. બાપે પ્રરણામ્યો હતો. પંજુ બાપડી નરા રથામ હોવાથી એ ખોલાવતો નડેતો. ગામની છોકરીઓને લાલચમાં ફસાવતો હતો. એનો બાપ પૈસાદાર હતો. એટલે એ ફક્કડ ચઢને ફરતો ને ગામની રૂપાળી છોકરીઓ ઉપર ખરાબ નજર નાખતો હતો. તેમજ એમની પાછળ પૈસા પજુ ખમાડતો હતો. એની એ ટેવ હતી ચાલુ છે. ઘણાં-નાં ઘર એ રાક્ષસે બાંધ્યાં છે. મારું પણ એણે જ બાંધ્યું. પરમાત્મા આવા નરાધમોને શા માટે જીવતા રાખતો હશે? એમને સખત સજા શા માટે નહિ કરાવતો હોય?" રાધાએ દાંત પીસ્યા.

“ પછી બહેન શું થયું? વાત કર એટલે ખબર પડે.”

“વાત તે શી કરું મારું કપાળ ? મારા તો દિવસ જીવ્યા કે  
એ રાંડનાની નગર મારા ઉપર પડી. તું તો બળે છે કે હું દેખા-  
વડી છું. હું નાનપણથી પહેરવાએકવાની ચોખ્ખી હતી. એકમાઇની  
અને અમારી અગાસી સામસામી હતી. એ અને કપારેક એકલી  
અગાસીમાં જોનો, એટલે ખોટા વેનચાળા કરતો હતો. હું એના  
તરફ જોતી પણ નહિ. અધારામાં એક દિવસ હું એના ઘર પાસેથી  
પસાર થઈ. એજે મારી પછે આવીને મારા હાથમાં ઊંચી જાતની  
અતરની શીશી મૂકી દીધી. મેં અછલ વગરનીએ શીશી તરત ફેંકી  
દીધી નહિ. ખીજ વખત સામ જોઈને એજે ખીજ જાતના અતરની  
શીશી મને આપી. હું મું કરું છું તેનો વિચાર પણ કર્યો વગર મેં એ  
પણ જોયપણમાં ગળી ગ્રીધી. એન પાંગસાત વાર એજે ચીંતે મને  
ભોખણ હતી. લોભમાં પડીને હું એ જોતી હતી. પછી એની એક  
ચિત્રી મને નજી જે જરાબ ખાંચો નહિ ખાજી આવી. તંજ  
આવી એમ ખાંચો નહી. ત્યારે મને મું થયું કે મેં એનો  
જરાબ ખાંચો પડે તે. ચિત્ર એની પુત્રી. એના પિતાને પણ  
એના પ્રત્યે રોષ હતું. એને પાત્ર એની ના સિ. એના નામ  
ના રોકા માટે નહી. એના હાડકા નાખી નાખી એના નામ  
એ જન્મ . . .

ગર્ભિણીના (આનાહ મળમૂત્રખંદ રોગ) વાયુ ઉપર:—  
૧૪ અને ક્ષય નાખી દૂધ ગરમ કરવું. તેમાં લિંગ અને સંયમ  
નાખી તે પ્રાશનાર્થે આપવું એટલે સુખી થશે.

વિશેષ ઉપચાર:—શુઓ વનોંમાં:—૧૪-૧૭.

ગર્ભિણીનું મૂત્ર ખંધ થાય તે ઉપર:—(૧) સાગી  
(ચોખા), મેકરી, ડાખ, કાસ અને શરતુણ, એ તૃણ-પંચમૂળનો  
કંક નાખી દૂધ કઢવું અને તે પ્રાશન કરવું; એટલે મૂત્રખંધ, તૃપા,  
દાહ અને રક્તપિત્તનો નાશ થાય છે. (૨) ખાખરાનાં દૂધ બારી  
પેદુ પર ગાંધવાં. (૩) મૂરોખાર પાણીમાં વાટી ફૂંટી પર લેપ કરવો.  
ગર્ભિણી અને સુવાવડીના રક્તરેશાવ ઉપર:—(૧) વાજો,  
કમળ, રતાંદળી અને હીરટક્ષપંચક (વડ, ઉંખરો, પીપળો, પીંપળા,  
મંથુઓળી છાસ, એ ઔષધો પાણીમાં ફૂટી ઘી નાખી તેમાં કઢ-  
કરી પલાળી ચેનિમાં રાખવી અને ફૂંટી ઉપર લેપ કરવો. (૨)  
રાત્રીમાં ઘૂત શરીરે ચોળવું. (૩) ખડીસાકર, મધ, નીલકમળ,  
રાત્રી કમળ અને નાગકેસરનો કાદો કરી તેમાં ઘી અને મધ નાખી  
આપવો. (૪) શિંગોડાં અને કચૂરાની દૂધમાં લાપસી કરી ખવરા-  
વવી. (૫) મહુલા, કમળકંદ અને કુમળાં ઉંખરાંને દૂધમાં બારી તે  
દૂધ પાડું. (૬) તાંદળખનાં મૂળ ચોખાના ઘોવરામણમાં વાટી  
આપવાં. (૭) સાકર, તલ, નવ અથવા પદ્મદાહનું એક તોલો ચૂર્ણ  
મધમાં આપવું. (૮) ધાણા, નાગરમોચ, કાજો વાજો, ઘોજો વાજો,  
લાળજી, મોજો, વાવડિંગ, પિત્તપાપડો અને ધમાસાનો કાદો કરી તે  
કાદો થપા પડી પાવો; એટલે રક્તરેશાવ અને અતિસાર દૂર થાય  
છે. (૯) કબૂતરની અધાર નાગરવેલીના રસમાં અથવા ચોખાના  
ઘોવરામણમાં નાખી પાવવી. (૧૦) નીલકમળ, રાતાં કમળ, કંદાર  
(મોરખમુંડી), કુમુદ (પોવખી), મેન કમળ, મલ્હાના ફલ, + એ ઉંચ  
લાલિખનો કાદો કરી આપવો એટલે રક્તરેશાવ દાહ, તૃપા, કંદ  
ગમ, રક્તપિત્ત, ન-છાં, ન-દા અને ન-વિનો નાશ થાય છે.





સહી તે માંદી પડે છે તથા કાઈ વખતે બેશુદ્ધ થઈ પડે છે. ગર્ભ-  
વધનનો આવો પ્રકાર ગર્ભિણીએ સક્રિય કરતાં ઘણું કામ કરવાથી  
કેવાં ગર્ભાશયમાં ઉપસૂતા પ્રગળ થવાથી અથવા ગર્ભિણીને જે વાત  
વળ્યું કહેલી છે તે કરવાથી થાય છે.

ઉપચાર:—પ્રથમ માસમાં ગર્ભાંતું ચલન થાય તો:—  
(૧) દાહ, જેડીમધ, ચંદન અને રતાંદળી ગાયના દૂધમાં વાટી તેમાં  
થી નાખી તે પ્રાશનાર્થે આપવું; એટલે ગર્ભ રિયર થાય છે. (૨)  
'નીલ કમળ, વાજો, સિંગોડાં અને કચૂરાને હંડા પાણીમાં વાટી દૂધ-  
માં મેળવી પ્રાશનાર્થે આપવું; એટલે ગર્ભ પડતો નથી અને ચળની  
શાંતિ થાય છે. ધીજી માસમાં:—ગર્ભ ચલન થવા લાગે તો  
કમળના તંતુઓ અને નાગકેસરને વાટી દૂધમાં પાવું. ચળ થતું હોય  
તો તગર, કમળ, બીહું અને કપૂરને બકરીના દૂધમાં વાટી દૂધમાં  
કાઢવી પાવું. ત્રીજા માસમાં:—નાગકેસર વાટી દૂધમાં મેળવી સાકર  
નાખી પ્રાશનાર્થે આપવું; અને ચળ હોય તો પદ્મકાષ્ઠ, ચંદન, વાજો  
અને કમળની ડાંડીને હંડા પાણીમાં વાટી દૂધમાં કાઢવી પ્રાશનાર્થે  
આપવું; એટલે ગર્ભ પડતો નથી અને ચળની શાંતિ થાય છે. ચોથા  
માસમાં:—ચલન, તૃપા, ચળ, દાહ તથા જ્વર હોય તો કેળના કાંદા,  
લીલાં કમળ અને વાજો વાટી દૂધમાં પ્રાશનાર્થે આપવાં. પાંચમા  
માસમાં:—દાહમનાં પાંદડાં તથા ચંદન વાટી તેમાં દૂધ અને દહીં  
નાખી પ્રાશનાર્થે આપવું; અને નીલકમળ, કમળમાંનું કેસર, બોરડીનાં  
પાંદડાં, નાગકેસર તથા પદ્મકાષ્ઠને પાણીમાં વાટી દૂધમાં પીવા  
માટે આપવું; એટલે ગર્ભ રિયર થઈ ચળની શાંતિ થાય છે. છઠ્ઠા  
માસમાં:—ગેરુ, ગાયનાં છાણાંની રાખ, લીંડીપીપર અને ગોપી-  
ચંદનનાં કાદો કરી હંડો થવા પછી તેમાં દૂધ, સાકર અને ચંદન  
નાખી આપવો. સાતમા માસમાં:—વાજો, ગોખર, નાગરમોથ,  
લાવણુ કંદ, નાગકેસર અને પદ્મકાષ્ઠનો કાદો સાકર નાખી પાવો.  
આઠમા માસમાં:—લોધર અને લીંડી રાખનું ચૂર્ણ મધમાં આપવું.  
નવમા માસમાં:—પ્રસ્તુત થાય છે.

વિશેષ ઉપચાર:—જુએ. તૃતી. ન. — પૃ. ૧૦—.



દિવ્ય, હીરવ્યો (વઃ, ઉંબરો, પીપળો, પીપળી, બંબુઓ)ની  
છાત, કાકડાશિંગ અને તગનો કાઢો અથવા ચૂર્ણ ધૂતપુષ્પ દરી  
આપવું અને ઉપર દૂધ પાવું. છઠ્ઠા મહિનામાં:—પીંચળુ, બલ-  
સાણા, સરખવો, ગોખરુ અને સિવણનો કાઢો અથવા ચૂર્ણ દૂધમાં  
આપવું. સાતમા મહિનામાં:—સિંગોડાં, કમળતંતુ, દાણ, હચૂરા  
અને જેડીમધના ચૂર્ણની દૂધ અને સાકર નાખી સાપરી દરી  
આપવી. આઠમા મહિનામાં:—કેડીનાં મૂળ, ખીસાં, ઊંલી રીંગ-  
ખીનાં મૂળ, પટોલ, રોસડીનાં મૂળ અને બોરીંગખીનો કાઢો દરી  
તેમાં દૂધ નાખી પુનઃ ઉકાળી તે દૂધ પાવું. નવમા મહિનામાં:—  
જેડીમધ, ધમાસો, ચતાવરી અને ઉપરસાળનો કાઢો દૂધ નાખી દૂધ  
દેવ રાખી પાવો. દશમા મહિનામાં:—ચૂંદનો, ચતાવરીનો અથવા  
ચૂંદ, જેડીમધ અને દેવદારનો કુચ્છરોપ કાઢો દરી પાવો. અગિ-  
યારમા મહિનામાં:—રાયજીની છાત, નીલકમળ, સાગળુના કાંદા  
અને આરળકંટી (આમળાં)ને દૂધમાં વાટી પાવાં; એટલે અગિ-  
યારમા માસમાં યજ્ઞની શાંતિ થાય છે. બારમા મહિનામાં:—  
ધોળી ભોંયડોળી, આસોદ, ચતાવરી અને કમળના તંતુને વાટી  
બારમા માસમાં યજ્ઞની શાંતિને માટે આપવું; એટલે ગર્ભ પુટ  
થાય છે અને ત્રીજ યજ્ઞ શાંત થાય છે. ગર્ભપાત ઉપર:—(૧)  
સાગળુ, ધાવડીનાં ફૂલ, નીલકમળ, જેડીમધ અને લોધરનો કાઢો  
આંખે પાણીમાં ભેસી પીવો; એટલે ગર્ભપાતનું નિવારણ થાય છે.  
(૨) કુંબારના કાથ પર લાગેલી માટી બકરીના દૂધમાં મેળવી મધ  
નાખી આપવી; કિંવા ધોળી ગરજીનાં મૂળ દૂધમાં વાટી પાવાં. (૩)  
સાકર, કમળના તંતુ નથા નલ. એ સમમામ લઈ વાટી મધમાં  
ફાંસણાઈ આપવાં. (૪) અનિયજાનાં મૂળ કુમારિકાએ કાનેલા મૂત્ર-  
માં પીંટી દંભરે બાંધવાં. (૫) દસ્તૂરી ૧ મુંબભાર, વળવંત્રી ૩  
ગ્રામ, દાવડગ ૨ મુંબ અને પારસપાંપળાનાં ખીજ ૬ મુંબ પ્રમાણે

\* નવમી બાર માસ મુખી પ્રમુનિ થવાના ઉત્તમ મહિના છે. નવ  
માસના ૧૭ પ્રમુનિ ન થાય નો નર્મ અને નર્મિણીના રક્ષણ થવા માટે  
આ ૬.૧ આ.૧૭ કહેલા છે



ગર્ભનાં લક્ષણો:—ગર્ભની હાથચાલ બંધ પડે છે, પ્રસવરેલના બંધ પડે છે, અંગ કાણું અગર લીકું થાય છે તથા શ્વાસોન્નિવાસ કાંધે ફર્ગંધ આવે છે; અને અંદર બાળક મરી લઈ કૂલવાથી પેટ ફૂલી જાય છે. માતાનાં માનસિક અને આર્ગતુંક કુખનાં કારણોએ કિંવા વ્યાધિએ કુખમાં ગર્ભ મરે છે. ગર્ભિણીનાં બીજાં અગ્રાધ્ય લક્ષણો:—વાયુના યોગે યોનિનો સંકોચ થવો, કુખમાં ગર્ભ અડધી રહેવો, મહાકથળ, આસોપક, કાસ-શ્વાસાદિ ઉપદ્રવ તથા મુદગર્ભ, એ થાય એટલે તે ગર્ભિણી બચતી નથી. યોનિસંવરણ વ્યાધિ:—વાનકારક ખાનપાન, મિથુન અને જગરણનું અતિગ્રેવન કરનારી ગર્ભિણીના યોનિમાર્ગમાં વાયુ કોપે છે તથા યોનિદ્વારને બંધ કરે છે. માર્ગ બંધ થયા પછી યોનિમત વાયુ ગર્ભાશયદ્વાર રોકે છે અને ગર્ભાશયને પીડા કરે છે; તેથી ગર્ભનું મોડું, નાક બંધ થઈ શ્વાસોન્નિવાસ બંધ થઈ ગર્ભ નાશ પામે છે. આ કાળ જેવો વાયુ મારનારો છે, એ ઉપર ચિકિત્સાનો આરંભ કરવો નહિ.

મુખે પ્રસવ થવા માટે ઉપચાર:—(૧) સર્પની કાંચળી કિંવા નગર અથવા માયાના કેશની ધૂણી યોનિને આપવી. (૨) કથમારીનાં મૂળ મૂતરમાં બાંધી તે કાંચે-પગે બાંધવાં. (૩) મૂર્ધવશ્લી, આકેડો કિંવા કડવાં ઉદિવરણાંનાં મૂળ ધારણ કરવાં. (૪) લીંદી-પાંપર અને વજ પાણીમાં વાડી તેમાં એરંડતેલ નાખી, તેનો ફૂંદી ઉપર ભેપ કરવો; એટલે અનેક પ્રમાદો વડે ધણી પીડા પામેલી સ્ત્રીને મુખેથી પ્રસવ થાય છે. (૫) જિન્નેરાનાં મૂળ અને જેઠીમધનું ચૂર્ણ પીમાં નાખી પાતું અથવા જિન્નેરાનાં મૂળ કમરે બાંધવાં. (૬) કૃષ્ણીની ઉત્તર બાગુનાં મૂળ લઈ તે અથવા (૭) તાડની ઉત્તર બાગુનાં મૂળ લઈ તે સ્ત્રીના શરીર જેટલા લાંબા મૂતર વડે બાંધી કમરે બાંધવાં. (૮) ધોળો અથેડો અથવા કડવો લીમડો કિંવા બોડી-અથાડીનાં મૂળ કમરે બાંધવાં. (૯) ઉટકટારીનાં મૂળ ચોટલે બાંધવાં; અને તે પ્રસવ થતાંની સાથે છેડી નાખવાં. (૧૦) કેળનાં કાંદાનાં રોતનું નાભિ નીચે બાંધવાં. (૧૧) ગાયનું દૂધ પાકો પાશેર (વીસ રેશ) લઈ તેમાં માવનું ઓણુ શીકે તોલાથી બે તોલાપર્યંતનું મેળ-



















રેશિદ

ધિ ઉપરની ચિકિત્સા કરવી. (૧) જળો લગાડી રક્ત કાઢવું અને  
 યાંધવો. (૨) કુંડળ (નાની ઈંદ્રવરણી) અથવા કડવી ઈંદ્રવરણીનાં  
 ધસી લેપ કરવો. (૩) નરમાના છોડનાં મૂળ તથા દૂધિયું કેળું  
 કાંજમાં વાટી લેપ કરવો. (૪) હળદર તથા લોધરનાં કઠ્કનો લેપ  
 કરવો. (૫) કડવી ઈંદ્રવરણીનાં મૂળ, કુંવારનાં મૂળ અને હળદર, એ ધસી  
 કરી લેપ કરવો. (૬) સમુદ્રશોઘનાં પાંદડાં ગરમ કરી યાંધવાં.  
 (૭) વાંઝણી કઠોડીનાં મૂળ ગરમ પાણીમાં ધસી લેપ કરવો. (૮)  
 પીપળાની છાપ શેકી પાણીમાં નાખવી અને તેમાં લોખંડનો કુકડો  
 મારવો તથા તે પાણી ગાળી સવારે અને સાંજે  
 મેરંડમૂળ, બિજેરાનાં મૂળ, ગોખરુ, રીંગણી,  
 ગોળી રીંગણી, લકડી પાપાલુમેદ અને બીલીનાં  
 પથોનાં મૂળનો કઠો કરી એરંડિયું અને શેકેલી  
 જવખારનું મૂલ્યું નાખી તે પાવો એટલે સ્તન-  
 ખાંધ, સિન્ન, હાતી એ ઠેકાણે જે વાયુસંબધી  
 તે દૂર થાય છે.

ઉપચાર:—શુભો વનોમાં:—ઉગેરિયાં-૩, ઈંદ્રવરણી-  
 ૧, કઠોડી-૪, કાગીવેલ-૧, કુંવાર-૧, ચિત્રો-૧,  
 ૧, મીંદળ-૮ મીંદીઆવળ-૧૦, મોય-૨, વાઝેરી-૭,  
 ૨૨ ની દીપમાં નં. ૩.

સ્તન્ય (દૂધના) રોગ:—જડ અને દુધ એવા પ્રકારનાં  
 દુધ થઈ માતાનું અથવા ઉપમાતાનું દૂધ મારક આવતું  
 પાણી બાજોને નાના પ્રકારના રોગો થાય છે. વાતાદિકાએ  
 દૂધનાં લક્ષણો:—જે દૂધ તરું અને પાણી ઉપર તરનારું  
 છે તે વાતદિપિત જલજન્ય. જે તીખું, ખાટું તથા ખારું હોય  
 ઉપર પીગી રેખાઓ દેખાય છે તે પિત્તદિપિત સમજવું. જે  
 પા અને પરપેટાવાળું દોઢ પાણીનાં નાખવાથી તળિયે બેસે  
 તે ક્ષુદ્રદિપિત જલજન્ય. જો દોષનાં લક્ષણો જેનાં દેખાય તે બન્ને  
 પાણી દિપિત જલજન્ય તથા જેનાં ત્રણે દોષનાં લક્ષણો હોય છે તે  
 ત્રિદોષ જલજન્ય. શુદ્ધ દૂધનાં લક્ષણો:—જે દૂધ પાણીમાં નાખ-





(૩) કમળાક્ષ (કમળકોકડી) વાટી, તે દૂધ અને સાકર સાથે પ્રાશનાય આપવું; એટલે સ્ત્રીઓના સ્તન એક મહિનામાં ધટ યાય છે.

વિશેષ ઉપચાર:—શુઓ પ્રાંઓમાં:—ખીરખડોલી-૮.

પથ્ય—રક્તપિત્ત ઉપર ને પથ્ય કિંવા અપથ્ય કહેલું છે, તે પ્રદર ઉપર પણ રાખવું. વાંતવ્યાધિ ઉપર ને પથ્ય કહેલું છે તે; અને સાડીચોખા, ઘઉં, જવ, ઘી, દૂધ, મધ, સાકર, ફણસ, કેળાં, આમળાં, દ્રાક્ષ, આલુ તથા મીઠા, શીતળ એવા પદાર્થ; કસ્તૂરી, ચંદન, કપૂર, ગ્રિય એવાં અનપાન. અપથ્ય—શેક, ગિલદી, વાસી અમ, વિપ્રભાસન, અતિમૈથુન, ક્ષાર પદાર્થ, આયાસ, ભાર હિંચકવો, તીખા, ખાટા, કડવા, તૂરા અને વાતુલ પદાર્થો ગર્ભિણીએ વન્ય મળ્યવા; કારણ વાતુલ પદાર્થ બક્ષણ કરવાથી ગર્ભ જડ, ખૂંધો થાય છે. પિત્તલ પદાર્થો બક્ષણ કરવાથી ગર્ભનું માથું વાજરકિત થાય છે અને તે પીળા વર્ણનો થાય છે; તથા કફકારક પદાર્થો બક્ષણ કરવાથી ગર્ભ સ્વેતકુહી અને પાંડુરોગી થાય છે.\*



• 'શ્રીમદાદિ રાજ' નું પરિચયરૂપે લેવા વડુ અ. ને પુ. ને પ્રશસ્તિ  
નું સરોજ વરણી બહાર પડેલા 'અ.વ.ભિષક' - ૨૧ 'ટે ૨' ને સંબંધ  
૨૫૫ પ્રસ્થાપનાથી અપાય છે.



યુરોપને ચંકિત કરે તેવો દેશી પ્રયોગ

ઘોળા ખાખરાના મૂળનો અર્ક

ઝાંખ, છારી, ખીલ, ફૂલાં, પડળ, મોતિયા, ઝામરવા, રતાં-  
ધળાપણું, પાણી ઝરવું વગેરે દહોં ચોક્કસ મટે છે. ચરમાં જિતરે છે.

આ ખાખરા ચોટીલાની આબુગામુ માંડવના પહાડી પ્રદેશમાં  
ખાખરાના મોટા વનમાં મળી શકે છે અને ખાસ પહાડી પ્રદેશના  
અનુભવી માણસો ભારત મેળવાય છે. આયુર્વેદમાં ઘોળા ખાખ-  
રાનું આંખ માટે વિશેષ મહત્ત્વ છે. આ વૃક્ષનાં ફૂલ, થડ, મૂળ,  
પાન વગેરે તમામ સફેદ હોય છે.

મોતિયા અને ફૂલાં જેવા દહોં ઓપરેશન વગર ન મટે,  
તે મહાના ધણા દાખલા મળ્યા છે. થોડા તાજા અભિપ્રાય :-

(૧) આંખનાં અસાધ્ય દહોંમાં આ હવા સફળ નીવડી છે. ડો.  
વિશ્વંદ્રપ્રસાદ બક્ષી, આંખના સરજન, રાજકોટ. (૨) ફૂલ  
મટયું છે. વહોરા મુલેમાન નુરજી, મુ. ચમારા-(વાપા વાસદ).

(૩) મોતિયામાં અજબ ફાયદો છે. પંદર શીશી મોકલો.  
ડો. અમીનખાન પઠાન, મેડિકલ ઓફિસર, જૂનાગઢ. કિં. રૂ. ૧૧

આંખનાં દહોં માટે બીજી ઉત્તમ હવા

“નયનામૃત”

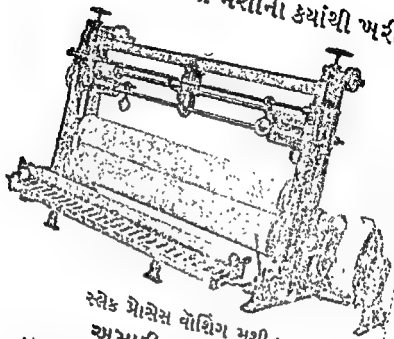
લીમડો, ખાખરો, બાવળ અને કમળના મધના મિશ્રબુધી  
આ હવા બનાવાય છે. આંખનાં ફૂલાં, ઝાંખ, છારી, સોટ્સાઈટ,  
અદાગે આવેલ ચરમા, વગેરે મટાડી આંખ નિર્મળ, સ્વચ્છ, ને  
રોગરહિત તેજસ્વી બનાવે છે. ગોરખપુત્રી ‘દલ્લાબુના’ મંત્રી  
શ્રી ધનરયામદાસજી બજાવે છે કે - “નયનામૃત થોડા દિવસ  
આંખવાળી આંખનું તેજ ધણ વધુ છે. ખાંડ પાન શીશી મોકલો.”  
કિં. રૂ. ૧૧, ટપાલખર્ચ વગર. આમિન ના અદી શિલિંગ.

વેદ બી. રાણપુરી-મુખ્યાન્તિ ઔષધાલય,  
(પવિત્ર મહત્ત્વ મંગલો.) ચોટીલા-૧. ચાવ. - ૧૧.૧૧.૧૧.





૩  
પ્લીથિંગ પ્લાન્ટનાં મશીનો કયાંથી ખરી



સ્ટેક પ્રોસેસ વોશિંગ મશીન

અમારી બનાવટનાં

કોથાય પ્રિન્ટિંગ, વોશિંગ, કેમિક, પેકિંગ, લગર, સ્ટાથમેંગલ, ટેમ્પિંગ વગેરે મશીનો હિંદુસ્તાનની ધાણીખરી મિલોમાં ચાલે છે.

આ મશીનો તેમજ ટેક્સટાઈલ મશીનરીના દરેક ભાગના સ્પેર પાર્ટ્સ તથા મશીનકટ ચક્કરો બનાવનારા:-

ઈમ્પરિયાલ હરજીવનદાસ પંચાલ

મશીન...  
અમદાવાદ.

# અસારી રબખરની ખનાવટો

- ૧ રબખર રોલર્સ
- ૨ એગ્રોનાઈટ રોલર્સ
- ૩ રબખર બ્રુશિંગ્સ
- ૪ રબખર વોલર્સ
- ૫ રબખર વાલ્વઝ
- ૬ " રિંગ્સ
- ૭ " ડાર્ટફાઈટ રિંગ્સ
- ૮ " ગેજક્લાસ ક્રોન્સ
- ૯ " એન્ડ લેસ એલ્ટ્રસ

બગેરે ઉત્તમ પુરવાર થયા છે

" સેન્ટિપેડિસ કોમ્પાઉન્ડ કોલ્ડ ક્રીમ રોલ્ડ રોલ્ડ "

અમારે રબખરની ખાસ અગતિયોગ મારે હવે

અમારે અમારો અમારો અમારો

અમારો અમારો અમારો અમારો અમારો અમારો

અમારો અમારો અમારો

## ધી.રબખરપ્રો.ઉકદસ.સિ.

કાગળો

અને

સ્ટ્રો બોર્ડ

બનાવનારા:-

ગુજરાત પેપર મીલ્સ લી.  
અમદાવાદ. ૨

ટેલીગ્રામ . . પેપર

ટેલીફોન . ૬૫૭





તમે પરણ્યા હો કે, કુંવારા હો  
સુખી હો કે, દુઃખી હો

છતાં પણ જીવનની જરૂરિયાતોમાં તમે કાપડ  
વગર ચલાવી શકો નહિ; વળી લડાઈ  
જેવા બારીક સમયમાં મોંઘવારીનો હાથ  
તમને મૂંઝવી રહ્યો હોય તેવે  
વખતે તમને અનુકૂળ થાય તેવું  
દરેક પ્રકારનું કાપડ

## અસારવા મિલ્સ

પૂર્વ પાકશે: દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

મિલની ખાસ બનાવટો-દરેકના

ખિરસાને માફક આવે તેવી

મુંદર સાડીઓ, ઘોંટી, દ્વીલ, લોંગ કલોથ,  
સુશી, હાથરમાલ, મ લ મ લ, પટા શર્ટિંગ,  
ચણિયા પાટ, મચ્છાદાની, લોન વગેરે.



ધી જામ્મે સ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.

ધી ઇન્ડિયન કોઓપરેટિવ ને. એન્ડ ટી. કં. લિ.

ધી રત્નાગરસ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.

ધી ઇસ્ટર્ન સ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.

## કેતારુ તથા માલ લઈ જવાની સરવીસીઝ

મુંબઈ-સાવનગર

મુંબઈ-કચ્છ

મુંબઈ-કરાંચી વાયા કચ્છ-માંડવી

કોંકણ લાઈન

મુંબઈ-માલવણ

મુંબઈ, હરનાઈ, ડાબોલ

હારબર સરવીસ (રેવસ, ધરમતર, ઉરણ,  
એલીફન્ટા, નહાવા)

ટેલીફોન નં. ૨૫૩૬૧ — ચાર લાઈન

ફ્રેટ પ્રોકર:-કાનઈ બદલ એન્ડ કં.

ટેલીફોન નં. ૨૫૪૪૪

## સિંધિયા હાઉસ

બેલાડ એસ્ટેટ, મુંબઈ



# રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશલ નં. ૧



મનમના જ્ઞાનવંદ્યો ભગવાન બને છે,  
ધોળા વાળ કળા થાય છે, ખરતા આંત્રી  
છે, ઘણાં વાળ લેને છે, જોડા ખરે છે,  
ચાંદસકિ અને આંખોની દિશિ રહે છે.  
દરેક જાતમાં બહેનો, પુરોષો અને બાળો  
માટે મહાન ફાયદો કરનાર છે.

સ્ત્રી બાટલીના રૂ. ૩-૮-૦

૮ ઓ'સના રૂ. ૧-૦-૦

બધે બધે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ, ૪૪૮, સેન્ટરલ રોડ, મુંબઈ-૪.

## સેકડો હાન્ડ પેપર ફેક્ટરી

કિંમત રૂ. ૮ અને વધારે સાધક મુજબ

કોઈપણ જાતના અર્થ ગેરંટી ૩ વરસ

સ્ટેન્ડીયલ પેપર

સ્પેશીઅલ કલમ કે કાગળ



વગર



સેકડો હાન્ડ પેપર ફેક્ટરી નક્કો અનેક રંગોમાં  
છાપી શકાય છે

મોલ પ્રેસીયુર - સેલારકા બ્રધર્સ લોન્ડન મુંબઈ  
ઈન્ડિયા - ઓરીજનલ સ્ટેશનરી માર્ટ ૧૦૬ પાસે બજાર મુંબઈ

# અમદાવાદ ન્યુ ટેકસ્ટાઇલ મિલ્સ

પોસ્ટ બોક્સ નંબર ૩૦, રાયપુર હરવાળ બહાર

અમદાવાદ

શીટ } ૫૧૦૧  
          } ૫૦૧૧

સ્વીમિંગ : ૬૨૫૫૬૫૧

ફેબ્રુઆરી અને ટકાવ દરેક જાનનું માપક જેનું છે:-

૧.૧.	- ૬૨૬૧૩ -	૫૨૫૫૬
૨.૨.		૭૧૫ ૬૨૫૬

શ્રી ૬ બીજી ૬૨૫૬ પ્રિન્સિપલ ગ્રામ

અને ટીકા બનાવનાર :

અમદાવાદ ૧૬ ૦૫૨ ૬૨૫૬

અમદાવાદ.

અમદાવાદ ૧૬ ૦૫૨ ૬૨૫૬ ૧૬ ૦૫૨ ૬૨૫૬

અમદાવાદ







બ્રજ જિહારીનાં આકર્ષણ અનંત છે.  
જિહારી મીલના કાપડનાં  
આકર્ષણ પણ  
એવાંજ છે.



શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

# જીવનરસાયનશાસ્ત્ર

કિંમત રૂ. ૨)

લેખક:-ગ્રિન્થપાલ જે. જે. કલ્ચિયા, બી. એ.

આ બાયોકેમિસ્ટ્રીનો મુદર ગ્રંથ છે. એની ગમે તેટલી નકલો થઈ છે પણ એની બરોબરી એકે ગ્રંથ હરી શક્યો નથી.

જીવનરસાયન દવાઓ: અમારી અમેરિકન બ્યુટીક બેંક પોટેન્સીમાંથી, ૨૦૦ મેક્સીક, બી. પી. મિલ્કરયુગર સાથે બનેલી, અતિ સૂક્ષ્મતાને પમાડેલ આલ્કોલાઈન દવા ઝડપી કામ કરે છે. તે હીનો સમય ને ખર્ચ બચાવે છે. બાર દવાની પેટી અને એક પ્રસ્તુત દાકતર અને હોસ્પિટલની ગરજ સારે છે. બારે દવા ૧'ઓ'સ (પેટી સાથે) રૂ. ૧૫-૦-૦.

ચંપકલાલ મગનલાલ, બલાર-લાવનગર

ટલીકામ: 'નચીકેતા'

ટલીકામ નંબરો: ૨૫૮૧૫ ૨૬૮૧૨

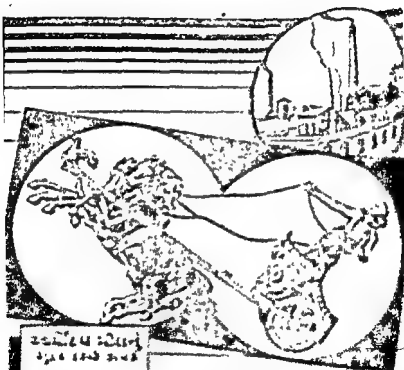
તુલસીદાસ ખીમજી

હાલિયરીંગ, ફાઈનરીંગ, રીપરીંગ, રેડિયેન્સ ઇન્સ્યુરન્સ એજન્ટસ.

એજન્ટસ ફોર: એલિયાસ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની, લિ.

( હોવા:મા ૨૫૫ વલો )

કા.પ. નવીન. મોટર અને એકસ્ટીટન. પીમાએ



સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતા

સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતા

સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતા

સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતા

સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતા

સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતા

આયોજ્ય રૂપીનીંગ  
એન્ડ વીવીંગ કં. લે.  
અમદાવાદ

# અરવિન્દ

એટલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદુનું સૌથી વિખ્યાત - 5145

તેમાં કે મુગલ સાવચો • પાતીયાં • શામી  
દરીયા • રેશ • પાપડીન • નેમુક • ઢીન • મરખમ  
દોડા અને વાગલ.

તમે જે

1145 ખરીદો



તે ઉપર આ

ખાકી જુઓ.

અરવિન્દ વિશ્વવિદ્યાલય દરમિયાન





# એલ્યુમિનિયમ

અને



## પિત્તળનાં વાસણો

વાસણોનો વિચાર આવતાં જ 'ક્રોન' માર્કની પાદ તાજ થાય છે. બનાવટની ઉત્તમતા, ઉપયોગિતા મારેતું સંશોધન, ખાવોનું વ્યાજખી-પણું અને વ્યવહારની નિયમિતતાનું એ સાચું પરિણામ છે.

જમતમાં ૧૯૧૯ માં ઉત્પન્ન થયું તે કરતાં અનેક ગણું વધારે એલ્યુમિનિયમ હાલ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ ૧૯૪૩ થી એલ્યુમિનિયમનું ઉત્પાદન શરૂ થઈ ગયું છે. જૂના ભંગાર ઉપરાંત નવા માલનો પણ વાસણોની બનાવટમાં ઉપયોગ થશે અને વધારે વ્યાજખી ભાવે વાસણોની છૂટ વધશે.

વાસણો મારે એલ્યુમિનિયમ જેની કિશાયત ભાવે મળતી ઉપયોગી બીજી કોઈ ધાતુ નથી. અનેક ઉપયોગી ઉદ્યોગોમાં તે વપરાય છે. પોલાદ કે પીલ્ટીની પાંખા, રેલ્વે કે એરોપ્લેન, મોટર કે રીમર બધા ઉદ્યોગોમાં તેના પિના ચાલતું નથી.

નવાં પિત્તળનાં પતરાંની પણ હવે છૂટ થશે અને તેનાં વાસણો પણ વધારે કિશાયત ભાવે મળશે. ક્ષાત્રી મેગનિયમનું વ્યવસ્થા પણ થઈ રહી છે.

જીવનલાલ (૧૯૨૯) લિમિટેડ

કલકત્તા. મુંબઈ. મદ્રાસ. રાજમહેન્દ્રી. નિ

અંબા. ગંગુન

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10







આ કામ સંબંધી વિચાર કરી જોયો. એને કામમાં ઘણું જોખમ  
લાગ્યું. પારકે ઘેર જઈ એના ઓરડામાંની પેટી ખોલવી એ કાંઈ  
ઓછી હિંમતનું કામ નહોતું. પણ તે અસાધારણ હિંમતવાળી  
બાળા હતી. એનો પિતા રામલાલ પોલીસમાં ડેપ્યુટી મુન્શિ-ટેન્ડન્ટ  
હતો. રામલાલની હિંમત, જડારવટિયાઓની સામે થવાની છાતી  
અને બદાહુરી બતાવવાના પ્રસંગો હજી પણ પોલીસની નોંધમાં  
હતા. એને એ વખત સોનાના પોલીસ ચાંદ મળ્યા હતા. એ પંકા-  
ચેક્કો અધિકારી હતો. એને હથિયારોનો ઉપયોગ પણ સરસ આવડતો  
હતો. નાની મેના અને મદનલાલની માતા યુવાવસ્થામાં મરણ પામી  
હતી. આથી બંને બાળકો રામલાલ સાથે જ રહેતાં હતાં. ઘણી વખત  
પિતા સરકયુટ ઉપર સરકારી કામની મુલાકાતોએ નીકળતા ત્યારે  
બાળકો પણ સાથે જ જતાં હતાં. જડાહુર પિતા બાળકોને બદાહુરીની  
વાતો સંભળાવતો. એક ઘરા સિપાઈનાં બાળકોને જે રીતે ઉછેરાય,  
તે રીતે પોતાનાં બાળકોને તે તાલીમ આપતો હતો. રૂબરૂવનના બચે,  
રખડપટ્ટી, હાડમારીઓ અને સદનશક્તિ આ સર્વે આ બાળકોએ  
જેળવ્યાં હતાં. નાની મેનાને હથિયારોનો ઉપયોગ પણ થોડોઘણો  
આવડતો હતો.

રામસાહે જીર્ણો વિવાદ ક્યાં નહિ. મેનાને એવું મદ્રિક સુધી બાળારી. મદનસાહેને બાળુચા માટે એવું લાંડન મોકલ્યા. મદનસાહે એકસદ્દા યુનિવર્સિટીમાં પ્રેમ્યુએટ થયો. પછી એણે ડોક્ટરી લાઈન લીધી. જો ગ્રેજીપરીક્ષામાં પસાર થયો. લાંડનમાં એક સાદી. મુશીબ અને બદ ડગની યુવતી સાથે પ્રેમનાં પત્રો. ત્યાં વિવાદ કરી વિસાવનના એક નામકાનાં પ્રેક્ટિસ કરેનાં દત્તો. એને દિંદ આપવું મમતુ નરોત્તુ. એ દરમિયાનનાં જ પિતા એક અદારચરિત્ર સાથેની પ્રવાસીના પાત્ર થયા. ૩ નદિને દોઢિપટનમાં એમણે આ નવ-દસ દેવતા. જનનના દિવસે આત્મે. નહિ

[illegible]

# ગોરંટીવાળા પાકા રંગની

સુંદર આકર્ષક  
ટકાઉ પોતની  
લાલ મીલની છીંટ  
પ્રખ્યાત છે.

અવનવી  
અસંખ્ય  
ડીઝાઇનો



લાલ મીલ

અ. મ. દા. વા. ટ.

ઉપરાંત ૩૩ વજણી સિદ્ધ અને ઉપયોગી સાહિત્ય પૂરું પાડી રહેલી

# વિવિધ ગ્રંથમાળા

વિશ્વ અખંડાનરે ગયાગણી

સંવત ૨૦૦૦ ] વાર્ષિક સ્વાગતમ રૂ. ૬-૪ ૦ [ ૧૧  
પોસ્ટેજ માફ ] ૧૧

★

વાગે વિગે ૧૬ દિવસ પગલાનાં પાન ૨૦૦૦ નું  
સાબન પરીપત્તાં પૂર્ણમાં અધિકારી ૪ થી ૬  
પુસ્તકો દ્વારા દિવસોમાં અપ.વ થી.

આ માળાનું જ્યાં કાળજીથી રાખી રાખી અ.પ.માં પૂરું  
કા.વ છે જ્યાંથી અપ.વ થી અ.પ. ૩૬૩ મનાને કા.વ  
મા.વે ૩૬૩ મા.વે અ.પ. ૩૬૩ થી ૩૬૩ મનાને કા.વ  
અ.વ છે, અને અ.વે ૩૬૩ થી ૩૬૩ મનાને કા.વ અ.વ છે

૧૬ દિવસોમાં અ.વ ૧૬

અ.વેનું આદિત્ય ૨૫ થી ૩૬ મા.વેનું

—૨૦૦૦—  
૩૬૩



સંતપુરુષોનાં ચરિત્રો

મદધિં દયાનંદ ...	૧-૭
સ્વામી સદાનંદ ...	૭-૧૨
સુક નાનક ...	૭-૧
સુધચરિત્ર ને સંતપુરુષો	૨-૭
રામપૂજ્ય પરમહંસચરિત્ર	૨-૮
સ્વામી ચિરેશનંદ ...	૩-૭
સ્વામી રામદીપ્તિ કૃષ્ણ	૩-૭
સંત દુર્લાભ ...	૨-૮
નૈવલ્ય મદામજુ-ગણ કૃષ્ણ	૧-૮
જાનેશ્વર અને બેભાગ	૨-૮
સ્વામીજી જહાનંદ અને	૧-૧
સિ.રા.નંદના ચરિત્રો.	
કૌશલ્યદાસ અને	૧-૭
ન.વ.મદામજુના ચરિત્રો	
મજુદાસ મજુ, મજુદાસ	૭-૧૦
અને અનંદ મજુ	
મજુદાસ ...	૨-૮
મજુદાસ અને મજુદાસ	૭-૪
મજુદાસ મદામજુ	૨-૪
મજુદાસ અને મજુદાસ	

કોઈકોનાં ચરિત્રો

મજુદાસ ...	૧-૭
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪
મજુદાસ ...	૭-૪

સ્વામી જાનમો ...	૨-૭
સ્વામી પ્રસાદ ...	૨-૭
સ્વામી ભિંદો ...	૨-૭
સંસારમાં સ્વામી ...	૨-૭
સ્વામી આનંદ ...	૨-૭
સ્વામી સીતી ...	૨-૭
સ્વામી મદક ...	૨-૭

ઐતિહાસિક ને આદિત્ય

આદિત્યચારિત્ર ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭

ગુલામ ને ઐતનાપ્રિય

મજુદાસ મુજુ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭

વૈદિક ને વિજ્ઞાન

મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭
મજુદાસ ...	૨-૭

મજુદાસ આદિત્ય ચરિત્રો













હતો. સ્વભાવે શાંત અને સાધારણ વિચારવાન હતો. બહુ બુદ્ધિમાન પણ નહિ, તેમ બુદ્ધિ વગરનો પણ નહોતો. શરીરે ભરેલો પણ સહેજ દૂંકા દેખાતો હતો. એના હૃદયમાં હેત હતું. પોતાના કુંડુંબીજનો પ્રત્યે સદ્ભાવ હતો. પત્ની પ્રત્યે પ્રેમ હતો. માતાપિતાનો આશાપાલક પુત્ર હતો. પત્નીમાં જે હૃદય અને ધૈર્ય હતાં તેટલાં પતિમાં નહોતાં. પરંતુ સાધારણ પુરુષોથી સહેજ ચડે એવા ગુણો એ ધરાવતો હતો. આધુનિક યુવક હોવા છતાં, ધનવાન છતાં એનામાં એક જ વ્યસન હતું. એ માત્ર સિગારેટ પીવાનો શોખીન હતો. એની ચામડીનો રંગ ગૌર અને ચળકતો હતો. રમણલાલને વર્તમાનપત્રો વાંચવાનો શોખ હતો. શારીરિક કસરતો અથવા રમનગમતો એને પણ બહુ પસંદ નહોતી. ક્યારેક સિનેમા જોતો. પરંતુ દરરોજ ચારપાંચ ગાંધી સાપકમ ઉપર ફરી આવવાનો શોખ એને નાનપણથી જ હતો. એની તંદુરસ્તી સામાન્ય પ્રકારની હતી.

મેના શક્તિશાળી બાળા હતી. તે હિંમતવાન, હૃદયશીલ, તીવ્ર-બુદ્ધિવાળી અને કામ પાછળ એકાગ્રતાના ગુણ ધરાવતી હતી. એ શરીરે સીધા સોટા જેવી—નહિ પાનળી ને નહિ જાડી એવી હતી. એની ચામડી સહેજ રક્ષામ વર્ણની હતી. પરંતુ આંખો બંધ અને આકર્ષક હતી. મોઢા ઉપર સખ્તાર્ક અને હૃદય દેખાણુ હતું. મેના મૈત્રિક યદુ હતી. એને વાચનનો ખારે શોખ હતો. રાત્રે પુસ્તક વંચર એને ગ્રંથ આવતી નહિ. એના વાચનના વિષયો ગુજરાતી અને અંગ્રેજી પુસ્તકોમાં હવનચરિત્રો, આરોગ્ય, ઇતિહાસ વગેરેનાં હતાં. ક્યારેક સારી નવલકથાઓ પણ ગમતા હતી. બપોંબાદર ધર-માં નાની વહેને સ્વચ્છ મજા નહિ. પરંતુ નમે તેમ સ્વચ્છ મંજરીને એ વાંચી લેતો હતો. એના નીચેના કામ ચલાવવાનો હતો. મોટા કદના પાનનાં પુત્રીની નીચાની ને એ એનો નીચાનો શોખ











સંવત : ૨૦૦૦

વ્રત : ૪૫૦૦

સર્વ હક્ક પ્રકાશક સંસ્થાને સ્વાધીન

મુદ્રક અને પ્રકાશક :  
ત્રિભુવનદાસ ક૦ દત્ત  
મુખ્ય સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય  
કે. રાવજી ૨ : અમદાવાદ

ખીજો પુત્ર ધનવંત ઝેઝિનિવરની સેકન્ડ કલાસની પરીક્ષા પાસ કરી આવ્યો હતો. પોતાની મિત્રમાં ઝેઝિનિવર હતો. પોતાની મિત્ર, સાંજે સિનેમા અને રાત્રે ક્લબ એ એનાં વતણુ તીર્થસ્થળો હતાં. એને નાતખતનો બેઠક નહોતો. એટલે કુટુંબના આચારોનો ધનવંત ચોરો ધાતક હતો. બાપાજી તો એને ગર્લ્સ થોફ યોજાવતા હતા. ક્યારેક ઠોર્મ સ્પર્શસ્પર્શના દોષ માટે કુલમાં અંગત એવાં વિશેષજ્ઞો પિતા મારફતે એને સરપાલ પણ મળતો હતો. સંસારમાં એ જાહું માયું મારતો નહિ. એની સ્ત્રી માલતી જેને 'મીંટી' કહેવાય છે તેવા સ્વભાવની સ્ત્રી હતી. તે પોતાનું કામ ઠાઠી લેવામાં આગ્રાહ હતી. સ્વાર્થ માટે ચતુરાઈબિરેલી જુઝ્યાર્થ એને આવડતી હતી. પોતે નિર્દોષ રૂઢીને લલિતા ઉપર જરાજર સર્થે અપપચનો ટોપડો ટોળી દેતાં એને આવડતો હતો. આશુને વદાક્ષી થવા માટે ચાટીચૂગલીને ઉમયોગ પણ કરતી હતી. સામ્ય બધાની કિંમત સમજતી હતી. સંસારના નામો મધાવવા જેવો લ્લેધએ તેવો તે સૌનો ઉપયોગ કરતી હતી.

[illegible]

100  
100



તથા સામાજિક કાર્યોમાં સમય જતો હતો. સ્ત્રીમંડળમાં ભાગ લેવાનો કે કોઈ સંસ્કૃતિની હિલચાલમાં ભાગ લેવાના પ્રસંગોના કચારેય પણ જાણ લેવાતો નહિ. સ્ત્રીઓ એ માર્ગે જાય એવી વડીલની ઇચ્છા નહોતી. યુવકો આધુનિકતામાં બદલ મહાક્ષતા છતાં પણ પોતાની સ્ત્રીઓ માટે એ દારો ખોલવાની દિંમત એમનામાં નહોતી. સ્ત્રીઓ બાળકો ઉત્પન્ન કરનારાં યંત્રો હતી. પોતાના ઘરની અંદર ગોંધાઈ રહેતી હતી. માત્ર દેવદર્શને કે સામાજિક કાર્યો માટે બહાર જઈ શકતી હતી. ઘરમાં સર્વે યુવતીઓ બથેલી હતી. પરંતુ પુસ્તકોની દુનિયા આ ઘરમાં નહોતી એટલે બધું કટાર્જ જતું હતું.

આવા ઘરમાં છેલ્લા પંદર માસ થયાં મેના પરણીને આવી હતી. એ સ્વતંત્ર વાતાવરણમાંથી આવી હતી. એના પિતાએ એને સારી મર્યાદિત સ્વતંત્રતા આપી હતી. એનું પરણ્યા પહેલાંનું જીવન સ્વતંત્ર હતું. સખીઓ, દત્તી, સંગીત હતું, વાચન હતું, સ્ત્રીમંડળોમાં અગ્રગણ્ય ભાગ લેવો, સ્ત્રી-માસિકોમાં લેખો મોકલવા, કચારેક બાપણો આપવાં, નિખંધોની દરીકાઈમાં જિતરવું, કચારેક સૂક્ષ્મતાં નાટકોમાં જિતરવું, કચારેક મેળાવાઓનો પ્રખંધ કરવો, યુવતી સ્વયં સેવિકા તરીકે કામ કરવું—આવાં આવાં કામોમાં સોળ વરસની ઉંમર પસાર થઈ હતી. સત્તરમા વર્ષે એણે જુદા જ વાતાવરણમાં પ્રવેશ કર્યો. મેના ઉદ્યોગથી જ હતી. એના સરભાવને પ્રરત્તિ બોધતી હતી. સરસના ઘરમાં આવ્યા પછી બાળકોનાં કપડાં સીવવાં, બાળકોને શિક્ષણમાં સહકાર આપવો, સામુજ્યને દોહારસેવાના પદાર્થો તૈયાર કરી આપવા, બાળકો માટે નંદનાઃ મૂંચવાં, સી વડુઓને માટે દેહનેજવ ડોંગે બગી આપવી, તુલસીના છેડેનાં ફૂંડાં જાહેરવાં, ઘરને અન્ન મેળવવા દેખરેખ મેળવી એવાં એવાં કામો એ

સુમનસાણું ઘર ધનવાન, પ્રતિષ્ઠાવાન અને સગવડન ગણાતું હતું. સુમનસાણ મહાજનમાં સારી પ્રતિષ્ઠા ધરાવતા હતા. હાથના પણુ ઉદાર હતા. દરેક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં સારી રીતે પૈસો આપતા હતા. એમના રાજ્યદારી વિચારો ઉદારમતવાદી હતા. ઉદારમતવાદી મંડળમાં પૈસા પણ આપતા હતા. કેંગ્રેસ તરફ ભાવ નહોતો. તેમ અભાવ પણ નહોતો. મહાત્માજી તરફ દેખીતી અવગણના બતાવતા નહિ. પરંતુ ધાર્મિક વિચારો સંબંધી એમનો ઉઘાડો વિરોધ હતો. તેમાં પણ દરિજનોને મહાત્માજીએ જે માથે ચડાવ્યા છે તે માટે તેમને બહુ લાગી આવતું હતું. માધુભાઈ પોતાના વોર્ડ તરફથી મ્યુનિસિપાલિટીમાં સ્વયં તરીકે બિના રજા હતા. તેઓ ચૂંટાઈ પણ ગયા હતા. આ વરસ મિત્રો માટે તેજનું હતું. સુમનસાણ સાથે કમાયા હતા. એમને દરે બીજી મિત્ર બતાવવાની લેક લાગી હતી. પરંતુ માધુભાઈ આ સમય અનુકૂળ ગણતા નહોતા. એમની સલાહ હતી કે તેજના સમયમાં મિત્ર લેવી નહિ. પણ ત્યારે ખુબ મંદી પ્રવર્તતી હોય ત્યારે જ મિત્ર ખરીદ કરવી. માધુભાઈ વડીલને સમજાવી લેતા હતા.

માધુભાઈને પણ પોતાની મિત્રનો વહીવટ ચલાવવાનો ચિંતા-જનક પ્રશ્ન હતો. મજૂરોનો પ્રશ્ન બારે કદિન અને સમરવાઓથી બરેલો હતો. સુમનસાણ મજૂરોને મહેનતાણા સિવાય બીજી કંઈ પણ સગવડ આપવા રાજી નહોતા. મજૂરોને બધ્યાં કે સારી ચાલોની સગવડ આપવા રાજી નહોતા. માધુભાઈ પણ ઉદાર વિચારના નહોતા. એમ જાણે બહારનું ચાલાચલ સનજી રહેતા હતા. સમયને ઓળખીને તેઓ 'સા તેવી પીઃ' રેતા હતા.

૨૬

નહિ એ વિષયમાં મારું મન દડ છે. મારે ત્યાં જવાની ફરજ પડી એ ફરજે એનો અયોગ્ય લાભ લેવાની તક રોકી. હું એની સામે ધર્મ એ મને પૂરીને બીજા બેડેના એરડામાં ચાલ્યો મયો. એણે યેકે ફેનથી પોતાના માણસોને કહી સસરાજ અને બીજાઓને ત્યાં જા મવાડો લેવા બોલાવી મંગાવ્યા. મને ત્યાંથી નામી ફટવાનો ઠેક ઉપાય મળ્યો નહિ, એટલે હું ત્યાં પુરાજ રહી હતી. પરંતુ હું ઠેક રીતે તેની છાંને તાબે થાઉં તેમ નહોતું."

"પણ વધુ, જમત તો સાબિતી મામસે ને !"

"મારી પાસે સાબિતી નથી. મારા વચન ઉપર ભે વિશ્વાસ હોય તો સાબિતીની જરૂર પણ નથી. છતાં બીજા સાબિતી હું હી આપી શકું ?"

"મારી પાસે બધી વાત ખુશ્કા દિવથી કહે તો મોજ રસો પણ નીકળે. પહેલાં હું એ ઘેર જા ચાલે. મર્મ હતી, તે પણ ચોખ્ખું કરતી નથી. એટલે મારા મનનું સમાધાન યાવ તો જ હું સર્વેનું સમાધાન કરી શકું. આ તો બારીક અને જીવનની મોટામાં મોટી તક છે. એ જતી કરવામાં જાપણ નથી."

"હું પણ સમજી શકું છું. પરંતુ બીજા પણ આ વાતમાં સહોવાય છે. તેમની યુક્ત વાર્તા કું મોજ રીતે પ્રમદ કરી શકું નહિ એટલે મને ક્ષમા કરે."

"મારે કયાં ક્ષમા કરવાનો સ્વાસ્થ છે? આ તો કુદુંબની આજ્ઞા નો સ્વાસ્થ છે. એમાં સ્પષ્ટતા અને યુદ્ધ હલ્ય લેવું એ."

"માનુશી! આ સિવાય મારે કંઈ ઉમેરવાનું નથી. હું કંઈ વધારે કહી શકું તેમ નથી."

"અમારે માથે મોટું જવાબદારી આવી પડ્યું છે. વધુ જેની વડે ઉપર અજવાબ આપ્યો છે તે જવાબદારી આપવી નથી."

"મોટોના અજવાબ આપ્યો છે. જો મારા પાણી પાનરી મંજૂર ન



આપને તરફી આપવી નહિ. એમનો સ્વભાવ આખાએલો છે. એટલે તમને કશું કરી નાખશે.”

“બાપા, અમને વધુને બોધાવવાની પરવાનગી આપશો? અમે તમારી સંમતિ વગર કોઈ પણ જાતનું પગલું નહિ બરીએ. પાકી તપાસ કરવાની જરૂર તો તમને પણ લાગતી હશે જ.”

“જેમ તમારી મરજી, પણ એ વડુ હવે આપણા ઘરને યોગ્ય રહી નથી.”

બાપા પોતાની બેઠકમાં ચાલ્યા ગયા. સાસુએ એનાને બોલાવી. આ ઘરમાં લાજ કાઢવાનો રિવાજ નહોતો. વડુ માથું નીચું રાખીને, સાસુની પાસે બેઠો.

“વડુ! જે તારી માતા નથી. હું જ તારી માતા છું. કોઈ કુપાવતી નહિ. જે બન્યું હોય તે સ્વીકાર્યું કહી દે. માથું, તું ચાલ્યો જા. બોલાવું ત્યારે આવજો.”

માથુંબાઈ ચાલ્યા ગયા.

“બોલ, વડુ! હવે જે કંઈ તારે કહેવું હોય તે કહેજો. હું સાંભળવા તૈયાર છું. તું શા માટે એવા ખરાબ માણસને ઘેર ગમી હતી?”

“માવૃથી! કેટલીક વખત કેટલાક સંયોગો માણસને અજાણ્યે ફેલાયે અને અયોગ્ય રીતે પણ મોકલે છે. મને પણ સંયોગોએ ત્યાં મોકલી હતી.”

“એ સંયોગો શું હતા?” મીનાશર્મા સાસુએ પૂછ્યું.

“એ સંયોગો નાગે માટ નહોતા. કોઈના ઉપર ઉપકાર કરવા માટના હતા. પગે એ ચાલ ખીચવાની ખાનગી હોવાથી તે ખુલ્લી નહોતી રાખતી નથી.

પરંતુ એ સંયોગો એવા નહોતા કે જે ચાલ દોષ નહોતો. તે માટના હતા. પગે એ ચાલ ખીચવાની ખાનગી હોવાથી તે ખુલ્લી નહોતી રાખતી નથી.

એના મને એવા ખાનગી હતા કે જે ચાલ દોષ નહોતો. તે માટના હતા. પગે એ ચાલ ખીચવાની ખાનગી હોવાથી તે ખુલ્લી નહોતી રાખતી નથી.

Y\*

1

2

પાપ તો મંજૂર કરાવવા. જોટલું દુઝાણ પણ હું કરતી નથી. મને લોકાપવાદનો ડર નથી, બલિધનો પણ ડર નથી. મારા હૃદયનો ડર છે. પરંતુ આ સમયે તો હું મારા અંતઃકરણ પાસે નિર્દોષ છું. એટલે જે કાર્ક પરિણામ આવે તે જોમવી લેવા માટે તૈયાર છું.”

“આમ નહિ ચાલે, તારે અમને કંઈક મદદ કરવી પડશે.”

“હી મદદ આપ માગો છો ?”

“જામી વાત મને એકલીને કહી દે.”

“પારકી વાત હું તમને કદાચ કહું તો પણ તમારે સસરાજી અને જોડજીને કહેવી જ પડશે. એક કાનથી જીનું કાને જાય તો ક્યારેય પણ ખાનગી રહી શક્યું છે ? હું કોર્પના કારજીસર એ ઘેર મઈ હતી. કારણ પણ પૂરું થયું. પરંતુ એ કુખે તામડો રચી મારી પ્રતિજ્ઞાને જોખમમાં નાખી. કોર્પની ગ્રુપ વાત છુપાવ્યા સિવાય બીજી બધી દહીકત કહેવામાં મને વાંધો નથી. આ માટે મઈ હતી, તે હું કહેવા મામતી નથી.”

“મૂળ જ ન જતાવે અને સાખાઓ જતાવે તેમાં શો ફાપડો ? સાંકળનો મુખ્ય અંગડો તો ખૂટે છે.”

“માનુષી, હવે આ વાતમાં માલ નથી. જે ધરતી વડુના વચન-ઉપર વિશ્વાસ હોય તો તમે તેવો નિર્ણય કરી શકો છો. નહિ તો મને તેવો નિર્ણય કરી શકો છો. મારું હૃદય શુદ્ધ છે એટલે પરમાત્મા મને જાતે મામંદઈક થશે. મને કોઈ વાતનો અદિશો નથી.”

માનુષીએ માનુષીને જોણાવ્યા વડુની બધી વાત કહી. વડુ ત્યાં આ માટે મઈ હતી, તેનું સાચું કારણ તે ખુદ્દ કરતી નથી. જોગ જોગ વાતો કરે છે એમ બધી વાત કરી.

“જુઓ બેટા તમારી સાથે જોણવાની ટેવ નથી. પરંતુ આપા ધર્મજીદ સમયે હું તમને નાની જાહેન મહ્મીને વિનતી કરું છું. જમાગા કાલ મંજૂર કરેલ જગત પામે છતી કાઢી ચાલવાની તક જમને આપેલ કુદ જાતી પ્રતિજ્ઞાના તમારો પણ ખામ છે. આ ખામને તમે કાલંક કરો, એવી મારી દેખા છે.”

નહિ. એ વિધવામાં મારું મન દદ છે. મારે ત્યાં જવાની. ૩૨૪. પડી. એ કુદ્રે એનો અયોગ્ય લાભ લેવાની તક શોધી. હું એની સામે યઈ. એ મને પૂરીને ખીજા જોડેના એરડામાં ચાલ્યો ગયો. એણે ટેલિફોનથી પોતાના માણસોને કહી સસરાજી અને ખીજાઓને ત્યાં આ ભવાડો જોવા બોલાવી મંગાવ્યા. મને ત્યાંથી નાસી છૂટવાનો ઢાઈ ઉપાય મળ્યો નહિ, એટલે હું ત્યાં પુરાજ રહી હતી. પરંતુ હું ઢાઈ રીતે તેની ઇચ્છાને તાબે ચાઈ તેમ નડોતું.”

“ પણ વજુ, જગત તો સાબિતી મામશે ને ? ”

“ મારી પાસે સાબિતી નથી. મારા વચન ઉપર જો વિશ્વાસ હોય તો સાબિતીની જરૂર પણ નથી. છતાં ખીજા સાબિતી હું શી આપી શકું ? ”

“ મારી પાસે બધી વાત ખુશ્ખા દિશથી કહે તો ઢાઈ રસ્તો પણ નીકળે. પહેલાં તું એ ઘેર શા માટે ગઈ હતી, તે પણ ચોખ્ખું કરતી નથી. એટલે મારા મનનું સમાધાન યાવ તો જ હું સર્વેનું સમાધાન કરી શકું. આ તો બારીક અને જીવનની મોટામાં મોટી તક છે. એને જતી કરવામાં ડહાપણ નથી. ”

“ હું પણ સમજી શકું છું. પરંતુ ખીજા પણ આ વાતમાં સંડોવાય છે. તેમની યામ વાતો હું ઢાઈ રીતે પ્રમદ કરી શકું નહિ. એટલે મને હામા કરેહ ”

“ મારે ક્યાં હામા કરવાનો સવાલ છે ? આ તો કુટુંબની આખર નો સવાલ છે. એમાં રપટવા અને શુદ્ધ હૃદય જોઈએ. ”

“ માનુષી ! આ સિવાય મારે કંઈ ઉમેરવાનું નથી. હું કંઈ વધારે કહી શકું નેમ નથી. ”

“ અમારે માથે નોક પર્મસંકટ આવી પડ્યું છે. વજુ જેની વડ ઉપર અજાદ જાણ્યા છે. તે અજાદ ફર કરવામાં નું અનને નદ આપતી નથી. ”

“ લોકોના જ જીવનને કારણ જ જગત ભરી પોતાની ખાતરી ન મળે. જો તે ન મળે તો જ જીવનની જ રસ્તો ને ન જીવન ન

## निवेदन

શ્રીઓના દ્વિતી વિચારણા એટલે જનસમાજના દ્વિત-  
ની વિચારણા. કારણ શ્રીઓ વસ્તીનો અર્ધો ભાગ ૨ એટલું જ  
નહિ પણ તેઓ પ્રુથ્વોની સાથે રહેલી અને કૌટુંબિક જીવનમાં  
બધી રીતે સંકળાયેલી હોઈને રાષ્ટ્રનું અને પ્રજાનું જ સ્વરૂપ છે.  
પત્ની અને માતા તરીકે તેમનું મનુષ્યજીવનમાં કેન્દ્રસ્થાન છે.  
ભારતની શ્રીઓએ જ ભારતની સંસ્કૃતિ જળવી રાખી છે એમ  
કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. તમારાં હાલીમા કે નાનીમાને યાદ  
કરો. તેઓ વાંચી શકતાં નહોતાં પણ પ્રતાપી અને દુનિયાને  
સમજનારાં હતાં. એમના ઠાસીયાજીમાં ઘણું ઉપયોગી જ્ઞાન  
સમાઈ જતું હતું. આજની અર્ધદંબ કેળવણી પામેલી છોકરીઓ  
કહાય આ વાત સમજી પણ નહિ શકે. પોતાનું દેાય તે જળ-  
વીને ખીજનાં જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય અને સંસ્કૃતિ મેળવવાં એ તો  
ઉત્તમ જ છે. પણ અર્ધદંબપણું નો ને ૨ કે જેમાં પોતાનું  
ખાઈને તીજન મળવાય. અથવા નો જેમ પશ્ચિમના અનિષ્ટ  
વત્તાના અત્યંત નીચે ઘઈ ગયું છે તેમ. પોતાના કે ખાઈ  
જાને ૨ જાન નહિ ૨.૬૩ નહિ

[illegible]

માય તો મંજૂર કરાવવા જોટલું દબાવ્યું પણ હું, કરતી નથી. મને લાકાપવાદનો ડર નથી, બિવિધનો પણ ડર નથી. મારા હૃદયનો ડર છે. પરંતુ આ સમયે તો હું મારા અંતઃકરણ પાસે નિર્દોષ છું. જોટલે જે કાંઈ પરિણામ આવે તે જોગવી લેવા માટે તૈયાર છું."

"આમ નહિ ચાલે, તારે અમને કંઈક મદદ કરવી પડશે."

"શી મદદ આપ માગો છો?"

"બધી વાત મને એકલીને કહી દે."

"પારકી વાત હું તમને કદાચ કહું તો પણ તમારે સુસરાણ અને જોડણને કહેવી જ પડશે. એક કાનથી બીજે કાને જાય તો કપારે પણ ખાનગી રહી શક્યું છે? હું કોઈના કારણસર એ ઘેર મર્મ દત્તી. કારણ પણ પૂરું થયું. પરંતુ એ કુબે તાલગડો રચી મારી પ્રતિષ્ઠાને જોખમમાં નાખી. કોઈની ગુપ્ત વાત છુપાવ્યા સિવાય બીજી બધી હડકોટ કહેવામાં મને વાંધો નથી. આ માટે મર્મ દત્તો, તે હું કહેવા માગતી નથી."

"મૂળ જ ન જતાવે અને શાખાઓ જતાવે તેમાં શો ફાવદો? સાંકળનો મુખ્ય અંગડો તો ખૂટે છે."

"માતૃપ્રી, હવે આ વાતમાં માથ નથી. જે ધરતી વડુના વચન ઉપર વિશ્વાસ હોય તો તમે તેવો નિર્ણય કરી શકો છો. નહિ તો મને તેવો નિર્ણય કરી શકો છો. મારું હૃદય શુદ્ધ છે, જોટલે પરમાત્મા અને જાતે માર્મદસ્તંક થશે. મને કોઈ વાતનો અદિશો નથી."

માતૃપ્રીએ માધુભાઈને બોલાવ્યા. વડુની બધી વાત કહી. વધુ ત્યાં આ માટે મર્મ દત્તી, તેનું સાચું કારણ તે ખુદ્ધ કરતી નથી. જોગ જોગ વાતો કરે છે એમ બધી વાત કરી.

"જુઓ બેટા, તમારી સાથે બોલવાની ટેવ નથી. પરંતુ આવા મર્મસ્પંદ સમયે હું તમને નાની જડેન મણીને વિનંતી કરું છું. અમારા હાથ મળાવવા કરો. જગત પાસે છાતી કાઢી ચાલવાની તક જમને આપેલ કુદ જની પ્રતિષ્ઠામાં તમારો પણ ભાગ છે. આ ભાગને તમે સાચવ કરો, એવી મારી દુખ્તા છે."

“વડીલચી ! તમારા રોડને હું જાણું છું. પરંતુ પારકી પ્રતિજ્ઞા, સત્ય અને વચનથી હું જંધાયેલી છું. એટલે મારી પ્રતિજ્ઞાને બોગે પણ હું વિશેષ ખુલાસો આપી શકતી નથી.”

સંસારમાં પ્રવેશ કરતી એક યુવતીની પ્રતિજ્ઞાનો પ્રશ્ન એ એને મન કેવો ગંભીર હોઈ શકે તે હું સમજી શકું છું. પરંતુ તે સર્વેનો વિચાર હ્યાં પછી પણ તું કોઈ રીતે આ વિષય ઉપર વધારે અન્યાયી નાખી શકવા સ્વતંત્ર નથી.”

હવે વધારે પછપરછ કરવી નિરર્થક સમજીને વડુને જવાની રજા આપી.

જ્યોરના નિદ્રા લઈ વડીલ ગિફ્ટા એટલે ફરી કુંડુંજની ધારા સમા મળી. સર્વે વાત ત્યાં ફરીથી ચર્ચાઈ. વડીલનો મન વડુને કાઠી મૂકવાનો થયો. માધુમાદનો મન થોડો સમય હજી રાક જોવાનો હતો. આનંદીમાનો મન વડુને પોતાની સાથે ચાર માસ તીર્થયાત્રા કરવા મોકલવાનો થયો. સૌના મનો જુદાજુદા થયા.

“એ વડુ આપણા ઘરને ધોગ્ય નથી. એને રજા આપી તે મારા દીકરાને એકસો ને એક કન્યા મળશે. શા માટે બીજા વિચાર કરો છો ?” વડીલે બાંગરો વાગ્યો.

“વડુ જેવી વડુને એમ કાઠી સુકાય નહિ. એમાં આપણી શોખા નથી.” આનંદીમાદએ કહ્યું.

“પરંતુ એટલે કેવું ફક્ત રામ કરી આપણી સાગર ચુમાળી છે નેનું કંઈ નહિ ?”

“મદારથી દંખાય સાગર નથી. પણ વડુ દોશિન દોષ એવું કે માનની નથી. નાહું નાગે એ અભિપ્રાય છે.”

“આ તરફ કે તે તરફ કોઈ જાનની તાર-જાવો નથી. મદારનો દંખા ને નાહું નાગે એ અભિપ્રાય છે. પણ એટલે નાજાગીને કેટલું નુકસાન થાય છે.”

હું ન જાણું છું. પણ એટલે કેટલું નુકસાન થાય છે એ જાણી શકું છું. પણ એટલે નાજાગીને કેટલું નુકસાન થાય છે એ જાણી શકું છું.

છેવટે ત્રણેય જણ એકમત ઉપર આવ્યાં. વડુને હમણાં પિયર મોકલી દેવી. ચાર માસ પછી શું કરવું તેની ફરી ચર્ચા કરીને નક્કી કરવું. વડુનાં માથાપ નથી. પણ ખાપના વૃદ્ધ ઠાકા છે. ઘરનું ઘર છે. મિલના શેરો છે. એટલે કંઈ વાંધો આવશે નહિ.

માધુભાઈ અને એની માતૃશ્રીની એક જ ગાંડ હતી. ચાર માસ પછી વડુને ઘેર તેડાવી લેવી. માત્ર સુમનરાયની જિંદ સામે એમને અત્યારે નમતું આપવું પડ્યું હતું. પાછળથી વૃદ્ધને સમજાવી લેવાની એમને પાકી ખાતરી હતી. હમણાં વાન હંદી પાડવી હતી.

આનંદીભાઈ વડુની કિંમત સમજતાં હતાં. એમણે રમણ-લાક્ષને એકાંતમાં બોલાવ્યો. બધી વાત વિસ્તારીને કહી. રમણલાક્ષને જે કુટુંબપરિવરે કરાવ્યું હતું હતો તે પણ જણાવ્યો. હમણાં ચાર માસ સુધી પિયર મોકલવાની વાત કરી.

“બા, હું એ વાત માનતો નથી. તારી વડુની નિર્દોષતાની મને પાકી ખાતરી છે.”

“બાઈ, હું પણ જાણું છું. પણ આપણે હમણાં આ વાન ટાઢી પડવા દેવી જોઈએ. લોકો હમણાં તાગે ધા છે એટલે વાતો કરે છે, હંદું થશે, એટલે ફરીથી તેડાવી લઈશું.”

“બા, લોકાપવાદ તો સીનાથ જેવાં ઉપર પણ થયો હતો. તેથી જગન્નાથને આપણે દોષિત માનીએ છીએ? મને આ વાન અનુકૂળ નથી.”

“બગવાન રામચંદ્રે પણ સીનાથને વનવાસ આપ્યો હતો. આપણે પણ વડુને ચાર માસનો વનવાસ આપીશું. તેમાં તું તારે વડુને મગવું દોષ તો ખુશીથી મગવા જાજે. મારી ના નથી.”

“ધીરામચંદ્રે જૂલ ફરી નો આપણે પણ એવી જૂલ ફરીશું?”

“બેટા. બગવાન જૂલ ફરે જ નહિ. તાર એવી વાત ન કરવી જોઈએ.” હજાળ માતાએ પૂતને વાંચો.

પતિપત્ની બેસા થયા. આખી રાત્રિ વાતો ચાલ્યા. પતિને પણ મતાએ નામં. વાન હંદી નહિ. છતાં મેના પતિનું મેનું સુદિન એને



પિયેર મધ. ધરમાં આ વાતની ચર્ચા વડીલોએ કરવા દીધી નહિ. મામમાં પણ થોડા દિવસોમાં એ વાત જૂની થઈ બુલાવા લાગી.

હરિલાલકાકા ઉંમરે ૮૦ સિવાળા જોઈ આવ્યા હતા એ વિધુર હતા. છેલ્લાં ૪૦ વરસો સુધી એઓ રામલાલની સાથે જ રહ્યા હતા. બંને બાળકો હરિકાકાના હાથમાં ઊછર્યા હતાં. હરિકાકા જરા ભોળા અને સાદાસીધા માણસ હતા. એમણે મ્યુનિસિપાલિટીમાં નાનપણથી વીસ રૂપિયાના પગારે ખિલો ઉધરાવવાનું કામ વીસેક વરસ ક્યું હતું. તેમાં પગાર વધીને ૨૧ રૂપિયા પણ થયો નહોતો. રામલાલની પદવી વધી એટલે એણે કાકાને ધરે બેસાડ્યા. કાકાનાં કાગી તો કપારનાંયે પરસોડ સિધારી ગયાં હતાં. આથી ખાતાનું કપડાં અને ખીજી અર્થ રામલાલ આપતા હતા. હરિકાકા બંને વખત ભાંમતો લેતા પીતા અને લહેરમાં આવી અલકમલકની વાતો ઢંગધડા વગરની કરતા હતા. તેમાં પણ રામાપણની વાત એમને મોટે હતી. અનેક વાર સીતાનું હરણ અને રાવણનું મરણ વાનમાં રસ લાવી હરિકાકા વર્ણવતા હતા. એમની વક્તવતાને એક જ વિષય હતો. 'હાં કાકા, પછી રાવણે સીતાજીનું કેમ હરણ ક્યું?' એટલી સૂચના મળતાં કાકાની વાતનો પ્રવાહ ધોધબધ વહેવા લામતો. રામલાલના મરણ પછી કાકા એકલા આ મોટા ધરમાં રહેતા હતા નીચે ફુકાનોનું બાકું આવતું અને રામલાલના શેરોની પેઠાઇ આવતી. આ સર્વેની વ્યવસ્થા મેના કરતી હતી. કાકાની રસોઈ સારું એક બાઈ રાખી હતી. તે રોટલા કરી જતી. તેને માસિક પાંચ રૂપિયા મેના આપતી હતી.

મેનાએ પિતાના ધરમાં આતીને વાસ કર્યો. એણે કાકાને ખમર આપી કે પોતે થોડા દિવસ અહીં રહેશે.

“હા કાકાની, જેમ નીનાજી ગરબને ત્યાં ગયાં હતાં તેમ ખમર રાખી” કાકા ખડખડ દલીલ કરતા.

## ૪ : મેના જ્ઞાનમાર્ગ.

મેનાને આ મોટા ઘરમાં એકલું ગમ્યું નહિ. બહાર નીકળવા જેવું કે મોઢીની સોપતમાં જવા જેવા સંયોગો નહોતા. એ પોતે મોઢીના અપવાદથી ડરતી નહોતી. પરંતુ ખાસ કરી લોકો આંગળી ઝીંધે એવી નહતાઈમાં રખડવું પણ એને પસંદ નહોતું. તેમ ઘરમાં બરાઈ રહીને પડદામાં રહેવું એ પણ એને ગમતું નહોતું. ક્યાંય જવાય એવો તો સવાસ નહોતો. ઘર આખો દિવસ ને રાત ખાવાં પાવ એવો સંભવ હતો. મેનાએ કંઈક વિચાર કયો અને એક દિવસ એ ભાડાની ગાડી કરી સાતરમતી આત્રમમાં ગઈ.

એણે આત્રમના એક કાર્યકર્તાને કહ્યું: “મારે મહાત્માજીને મળવું છે.”

કાર્યકર્તા મેનાને મહાદેવભાઈની પાસે લઈ ગયા.

“કહો ખાઈ! કેમ આવ્યાં છો?”

“મારે આત્રમમાં રહેવું છે. હું અહીંની તાલીમ લેવા છત્તું છું.”

“તમારી ઓળખાણ આપશો?”

“મેનાએ પોતાનું, સસરાનું ને પિતાનાં નામો આવ્યાં.”

“હાપમાં કાંઈ તમારે વિશે આવેલું હતું ખરું?”

“હા, હું ત્યકના છું, મારે આત્રમજીવનની તાલીમ લેવી છે.”

“તમે લેમો, હું મહાત્માજી પાસે વાત કરી સંમતિ મેળવી આવું.”

મહાત્માજીને મળી મહાદેવભાઈ પાછા આવ્યા. “તમે બંને

આશ્રમમાં રહેા. હમણાં એક માસ તમને આશ્રમમાં. અગ્રમાયશ તરીકે રાખીએ છીએ. આશ્રમને અને તમને બંનેને અનુકૂળ આમે એક માસની મુદત વધારી શકાયે. આ 'શરત અનુકૂળ હોય તો તમે બંને આશ્રમમાં ગૌશાળાવિભાગમાં ખુશીથી ટાન કરેા."

મેના ત્યાં આવી ને રહી. એ જગરમાંથી ઘોડી ખાટીની સાડીઓ અને વઢો લાવી હતી, એની એરડી એને બતાવવામાં આવી. મેનાએ પોતાનાં કપડાં ત્યાં મૂક્યાં.

આશ્રમનું જીવન તપોમય હતું. શીડામરચા વગરનો ખોરાક ખાવાનો હતો. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મહેનત કરવાની હતી. મેના સવારના વહેલી ઊઠીને પ્રાર્થનામાં ભાગ લેતી હતી. પછી ગૌશાળામાં જઈ ગૌશાળા વાળીમૂડીને સાદ કરતી હતી. સૌચસ્નાન પતાવ્યા પછી એ રસોડામાં જઈ રસોડામાં મદદ કરતી. એને કામ વડાહું હતું. આશ્રમવાસીઓનાં કામે એ કરી આપતી. રંદિયો પણ નિષ્ક્રિય હતો. એનું મૂનર બહુ ઝીલું નીકળતું હતું. મેનાનો સદકાર આશ્રમવાસીઓ વચ્ચે આદર પામ્યો. સૌની સાથે એ માધુર્ય બરેલો વર્તન રાખતી હતી. તે રોડ ને રોડ રીતે નો સૌને વિષયોની ધન પડી. ગૌશાળાનું એનું કામ સ્વચ્છ અને સુધર હતું. એ પુરસ્કારના વખતમાં મદામાજીનાં પૂરતો તાંચતી હતી અને અજાણમાં બગવદ્ ગીતા સીધી હતી. ત્યાં ન સમગ્ર ત્યાં બીજા અનુભવી બંનેને તેને સમગ્રવતી હતી. ક્યારેક મદારેવનાજીને અથવા બીજાઓને પણ પછી લેતી હતી.

મદામાજીની મોરારે આંખ એની કદર કરી સીધી. એ આંખ સૌને માણી લીતી. એક માસ પછી મદામાજીએ એને બોલાવીને કહ્યું:

"મેના, તમની દરિયા ને માનવતા કહેા. ૧૩."

મેના એના મુખ જાન નીચી. અવિચારે. જો મેના એના જાન માનવતા એ કામ કરવા ૧૪

... એ કામ કરવા ...

... એ ... ની ... ૧૫

પ્રયત્ન કરતી હોઈ એવી અસર ઊપજે તે કરનાં હું મૌન રાખું તે યોગ્ય નથી ? ”

“હું જૂઠું સાચું પારખી ચક્રીય, મને કહો.”

મેનાએ પોતાને શા નિમિત્તે છેલ્લભાઈને ઘેર જવું પડ્યું હતું તે જાહેર કયું નહિ. પણ કોઈ મિત્રના કાર્મ માટે જવું પડ્યું, ત્યાંથી વાત શરૂ કરીને કહી બતાવી.

“તમારો એક માસ પૂરો થયો છે. હવે વધારે રહેવું છે ? ”

“બાપુશુ ! જો આપ આજા આપો તો રહું.”

“તમને અહીં ગમે છે ? ”

“મારે કામ જોઈએ છીએ. મનને મનાવીને અનુકૂળ બનાવવાનું કામ મને દરવું ગમે છે. મનને તાલીમ આપવાની કવાયત મને ગમે છે.”

“વારુ, તમે હવે રસોડામાં કામ કરજો.”

મેના નમસ્કાર કરીને ગઈ. એ રસોડામાં કામ કરવા લાગી. ત્યાં એણે બધી બહેનો કરતાં વધારે કામ કરવા માંડ્યું. એણે રસોડામાં વિશેષ સુવ્યવસ્થા કરી બતાવી. સૌને વિશેષ પ્રમાણમાં સદ્-કાર આપવા માંડ્યો. મદાતમાજીથી માંડીને સૌ એના કાર્ય પ્રત્યે પ્રશંસા બતાવવા થયા. આરેક માસ પછી મેનાએ મદાતમાજીની પામે મુલાકાતની માગણી કરી. તેનો સ્વીકાર થયો.

“બાપુશુ, મારે એક બાઈ છે. તે વિદ્યાપત્રમાં રહે છે. તે મડમ પરણ્યા છે. આ દેશમાં છેલ્લાં દસ વરસ થયાં આવ્યા નથી. હું એમની પામે જતા હવે હું. એમની સંમતિ મળી ગઈ છે.”

“અહીં અનુકૂળ ન પડ્યું.”

“મારે જે કામ છે. દસ વરસે બાઈને બતાવું છે. અહીં એમની દરેક રીક્ટ-નું કામ સીખવું છે.”

“કોઈક નું કામ સીખાવવા સુ દરેક.”

“કોઈક નું કામ સીખાવવા સુ દરેક.”

વિદ્યા અને સેવાભાવ બંને સાથે હોય તો સ્ત્રીકલ્યાણની વૃત્તિઓ પોષવાની તક મળે આજે તો આ હિદ્દેશ છે."

"હિંદમાં રહીને ડોક્ટરી વિદ્યા ન શીખી શકાય?"

"જરૂર શીખી-શકાય, પરંતુ ઉચ્ચ શ્રેણીની નહિ. ભાર્ગવે મળવાને પણ મન તલપાપડ થઈ રહ્યું છે."

"તમારું આર્થત્વ ત્યાં સાચવી શકશો?"

"બાપુજીના આશ્રમમાં એવી તાલીમ મળી છે ના."

"મને તમારી પ્રગતિના સમાચાર મળના રહેશે?"

"બાપુજી સાથે તો હું હાથે તાંતણે બંધાઈ છું."

"જાઓ, મારા આશીર્વાદ છે. તમને કંઈ બસામણો આપવાનું પ્રયત્ન ન નથી."

બાપુજીના આશીર્વાદ સાથે મેના મુંબઈ આવી. હવે એને આશ્રમનું પીડબજ હતું. મહાત્માજીના અનુયાયીઓના સકારથી એને રાવલપીંડી નામે પી. એન્ડ એલ. સ્ટીમર કંપનીની સ્ટીમરમાં અનુભૂત જગા મળી ગઈ. મેનાએ બિટન સંબંધી પુસ્તકો મંજારીને વાંચવા માંડ્યાં. અનુષ્ઠાનથી નામે બંગાળી ગદ્યેન વિશ્લેષણમાં મળેલ વખત રહીને દમણનાં પતિ સાથે મુંબઈમાં રહેનાં હતાં. તેમની સાથે જોગબાણ કરીને વિશ્લેષણના સભ્ય રીનરિવાને શીખી લીધા. એણે પુરોપની કાનુને અનુકૂળ ગરમ સાડીઓ, પોશાકાં અને નેત્રીતાં વગેરે પણ ખરીદી લીધાં.

મેનાનો પતિ એને આશ્રમમાં દર રવિવારે મળવા આવતો હતો. રમણસાહેનો પત્ની પ્રત્યે પ્રેમ અર્પણ દોલ મણુભાઈ અને આનંદી-ભાઈ એને ઘેર ભેટી લાવવા પણ રાજી હતાં. જુની વાત પણ દમણ મઈ હતી. પરંતુ મેના સ્વભાવની આશ્રમમાં જતો રહી હતી. આવી રીતે ૭ મેના દેવતા આશ્રમનો યંત્રમંત્ર એમના મનમાં દોલ ત્યાં વળેલવળેલ પાવનાના આવવા નહોતા. અરજો સાથે દમણનો એક દેવતા મહાત્મા જરૂર દેવતા દર્શનને જવાના નહોતા. એવોએની મ મમતા બતાવતો. અવદાત વાચના દેવતા ત્યાં પાવનાના પણ

આશ્રમવાસીઓ વગરસૂઝે સાફ કરી નાખતા હતા. આ ધર્મનો મોટો વિનાશ સુમનસાવધી સહન થાય તેમ નહોતો. એઓ ગિફ્ટી હતા. એમણે વધુને પાછી તેડાવવાની દરખાસ્તને તરછોડી કાઢી. આનંદીબાઈ સમય જોઈ વાત કરતાં હતાં, માધુભાઈ એનું સમર્થન કરતા હતા; પણ વડીલ એ વાતોને ભયંકર તિરસ્કારપૂર્વક ઉડાવી દેતા હતા. પરંતુ પુત્રની બીજી પત્ની કરવાની વડીલની ધ્વજાને આ બંને ઉત્તેજન આપતાં નહિ. મેનાને માટે હજી સાસરાના દરવાજા ખૂલ્યા નહોતા.

મુંબઈ જતા પહેલાં રમણસાહેબે મેનાએ પોતાનો વિશ્વાસ જવાનો નિમય જણાવ્યો. એ ડઘાઈ ગયો. થોડીવાર સુધી એ કંઈ બોલી શક્યો નહિ. એની આંખોમાંથી જેતણ ટીપાં આંસુનાં પખાં. મેના મજબૂત હાતીની હતી. છતાં એની આંખમાં પણ ઝગઝગિયાં આવી ગયાં. પ્રતિપત્ની વચ્ચેનો એ કરુણાગ્રનક પ્રસંગ હતો. પત્ની કીમે સાંઢે બોલી—

“આપણે પરસ્પરનો સંપૂર્ણ પ્રેમ છે. એક આર્થ સ્ત્રી તરીકે મેં તમને શરીર અને મન બંને અર્પણ કર્યાં છે. પરંતુ તમે તમારી કૌટુંબિક પદ્ધતિ અનુસાર મારો સ્વીકાર કરી શકો તેમ નથી. હું પણ વિચિત્ર પ્રાણી છું. મેં પણ હવે સ્વતંત્રતાનો સ્વાદ ચાખ્યો છે. એટલે ધરનું વાતાવરણ મારા સ્વભાવને હવે અનુકૂળ થાય તેમ નથી. હું તરંગી છું. મને જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને પ્રગતિના વિચારો જ હવે આવે છે. ભોક્ષકત્વાળુ સાધીને આ નાસ્તવંત દેહનું સાર્થક કરવું એવી મારી મનોકામના રહે છે. આપણી સ્ત્રીઓમાં આરોગ્ય સંબંધી અતિ-શય અછાન છે. એમનામાં રોગો મૂંઝે મોટે સદન કરી લેવાની કુટેવ પડી છે. એમનો બાંધો બધું નાશવંત રહે છે. શરીરને ડેરી રીને કસરતો અને મહેનતથી ખડગલ જનાવવું તે આપણી સ્ત્રીઓ જાણતી નથી. રોગોની સામે ડેરી રીને રક્ષણ મેળવવું, આરોગ્યને સુધારવા ડેરી દિનચર્યા અને રાત્રિચર્યા રાખવી એ એમને આવડતું નથી. એ જ્ઞાન ફેલાવવાની યજ્ઞી જગર ઈ. મારી દષ્ટિ સદચિન હતી. આશ્રમના વાતા-

બાહ્ય પદાર્થો અંતરના પ્રેમને જુદા કરી શકતા નથી. બહારની ઉપાધિઓ ઉપર ખરો પ્રેમ આધાર રાખતો નથી. એક બીજી પણ વિનંતિ છે. સાસુજીને માટે મારા અંતઃકરણમાં આકર્ષણ છે. એમને વિચારોનો ભેદ હોવા છતાં હું અતિશય પૂજ્ય અને સન્માનનીય ગણું છું. મને એમના ચરણની રજ લેવાની ઇચ્છા છે. તેઓ જો અહીં આવી દર્શન આપે તો હું કૃતાર્થ થઈશ. મારી ચરજ એમને કાને પહોંચાડશે. હું આવતા રવિવારે મુંબઈ જઈશ.”

રમણસાસ શનિવારે માતાને તેડી આશ્રમમાં આવ્યો. આનંદી બાઈના હૃદયમાં નાની વડુ માટે ભાવ હતો, એના ગુણોથી એના પ્રત્યે એમને મમતા બંધાઈ હતી. એ પતિથી છાની વડુને મળવા આવી. સાસુવડુએ પરસ્પર હૃદય દાણવ્યાં. વિદાય વેળાએ મેનાએ સાસુની ચરણરજ લીધી. રવિવારે જવાને સમયે રમણસાસ આવ્યો. તેણે કંઈ પૈસાની જરૂર હોય તો આપવા માગણી કરી. પોતાની પાસે અંગન બે દાનર રૂપિયા બેગા થયા હતા તે સર્વ જવા પત્નીને આપદ કર્યો. પરંતુ મેનાએ ના પાડી.

મેના પતિના ચરણમાં માથું મૂકીને પાંચ મિનિટ પડી રહી. પતિએ એને બેઠીને મુંબઈ કહ્યું. તે રડતે ચહેરે ચાંચો ગયો.

ભવેત્ ગૌરી” વગેરે માનવાવાળો અને સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્થિતિને  
 સંકુચિત કરનારો છે. એક માણસને એક છોકરો ને છ છોકરી  
 હોય તો છોકરીઓને કંઈ જ મળે નહિ, એવો તો વિચિત્ર કાયદો  
 છે. કાચી વયની છોકરીની એક પણ ભૂલ થાય તો તેની આખી  
 જિંદગી સુધી તેને ખટ્ટો લાગે છે અને તેને ઘણું ખમવું પડે છે.  
 મોટી વયની વનિતાએ કંઈ ભૂલ કરી હોય તો તેની સાચીખોટી  
 વાત ઘડીના પલકારામાં ફેલાઈ જાય છે. આ વિષયમાં સ્ત્રીઓ  
 પોતે પોતાની જાત તરફ ઘણી જ ઘાતકી અને નિર્દય છે,  
 એમ જોવામાં આવ્યું છે. પુરુષ ઘણી ભૂલો કરે તોપણ સમાજ  
 તેને સ્વીકારે છે, તરછોડતો નથી. આ જાતનો, કાજની ભેંસ-  
 વાળો, એકતરફી ન્યાય હવે ચાલુ રહેવો જોઈએ નહિ. પતિવ્રત-  
 નો ઉપદેશ આપનારાઓએ હવે પત્નીવ્રત ઉપર પણ એટલો જ  
 ભાર મૂકવો જોઈએ. પુરુષ એક ઉપર બીજી, એમ ગમે તેટલી સ્ત્રીઓ  
 પરણી શકે, પણ ગમે તેટલા જુલમ છતાં પણ સ્ત્રીએ છૂટાછેડા  
 ન લેવાય એ વિચિત્ર અને નિર્દય પ્રકાર કોઈ પણ વિચારવંત  
 માણસને ઠીક નહિ જ લાગે. પુરુષ પોતાની સ્ત્રી મરી જતાં સ્મશાન-  
 માંથી જ નવું સગપણ કરી આવે; પણ જેણે ઘરવાસ નથી કરેલો  
 તેવી નાની બાળાએ પણ વિધવા થતાં જીવનભર એકલા જ  
 રહેવું, એવું રાક્ષસીપણું રાષ્ટ્રજીવનમાં ઉચ્ચતા લાવવા ઇચ્છ-  
 નારાઓ તેમજ ગીતાનો ખરો મનુષ્યધર્મ પ્રવર્તાવવા મથતા  
 સજ્જનો કોઈ પણ બહાના હેઠળ ચાલુ રાખી શકે જ નહિ.  
 રૂઢિઓ બદલાવીને ન્યાયયુક્ત પ્રણાલી કરવામાં—સ્ત્રીપુરુષને માટે  
 અન્યોન્ય પરસ્પર સમાન ધર્મ કરવામાં મંસારની ઉત્પત્તિ જ  
 છે. એથી સ્ત્રીઓ વંકી જશે, એમ કહેનારાઓ માટે બાળે  
 પોતે જ હલકા માનસવાળા અને અનહાર અથવા કોઈ વખત  
 નીચ અને કામી હોય છે.

ભારતમાં ક્રમ એ સંસ્કાર છે અને સોદો નથી, એવું



## ૫ : લાંડુન તરફ

રહીમર રાવજીપીડીએ મુંબઈના બારામાંથી લાંડર ઉપાડ્યું. મેનાને મૂકવા માટે અમદાવાદથી રમણલાલ આવ્યો હતો. આશ્રમનો એક પ્રતિનિધિ પણ હતો. હળામળીને મેના રહીમર ઉપર ચડી મઈ. રહીમર રાવજીપીડી બહુ મોટી રહીમર હતી. એનું તૂતક પણ બહુ મોડું અને લાંબું હતું. મેના તૂતક ઉપર બિલી રહીને રહીમરની સ્વાનગી નેતી હતી. રહીમર મુંબઈનું બારું છોડી સાગરમાં આગળ પધી. આખું ઘડેર આ મોટા બારકસમાં વસ્યું હતું. રહીમરમાં અનેક માગો હતા. એ પાણીમાં રહ શીટ ઊડી હતી. એ આખી પોસાદના ખોખાની બનાવેલી હતી. નીચલા માળ અથવા તૂતક ઉપર કેબિનોની લાંબી હારો હતી. તેની પાછળ એન્જિનરૂમમાં રહીમર ચલાવવાનાં પંત્રો મોડવામાં હતાં. કેબિનોની પડખે દળમની દુકાન હતી. તેમાં પૈસા લઈ દળમત કરાવવાની અને વાળ કપાવવાની સમવડ હતી. એની નજીકમાં ટોપીઓ, જૂટ, મીઠાઈ અને ખીન અનેક પદાર્થો વેચવાની દુકાન ત્યાં હતી. એની સામે ડોક્ટરની કેબિન હતી. એટલે પ્રવાસીઓને નોંધતી વેડકીય મદદ પણ મળી શકતી હતી.

દળમવાનો મોટો ઓરડો સ્વચ્છ સફેદ કપડાં બિહાવેલાં ટેબલોથી મેણવાયેલો હતો. એકી સાથે ૪૦૦-૫૦૦ માણસો જમી શકે એવો એ વિશાળ દોહ તેના ઉપર કાચનાં વાસણો અને છરીકાટા નૂકયા હતા. વચમાં ફૂલોના તેરા પણ મૂક્યા હતા. રાત્રિના સમયે રોજનીના પ્રકાશથી આખા દોહ અમમમી જાણો દોહ આ સિવાય રહીમર ઉપર પણ બેસવાનો મોટો દોહ હતો. તેમાં સમીનનો પણ લાન

વરણમાં મારા વિચારો હિદાર બન્યા હોય એમ હું ગણું છું. મને આપણી સ્ત્રીઓને માટે હૃદયમાં અત્યંત ધાગણી છે. એમના કલ્યાણ માટે રાત્રિદિવસ વિચારો આવે છે. હું એ માર્ગે મારા જીવનનું સાક્ષ્ય લેઉં છું. પણ જ્ઞાન વગર એ માર્ગે મને પ્રકાશ સૂઝતો નથી. જ્ઞાન મેળવવા જાઉં છું. સાથે સાથે સગા બાઈને પણ મળવા જાઉં છું.

મેં મારે માટે બવિધ નણી કરી લીધું છે. મને સ્ત્રીકલ્યાણનાં સ્વપ્નાંઓ આવે છે. મને તમારા ઘરમાં હવે બંધન લાગે છે. હું હવે આકાશનું પક્ષી છું. મને ઘરની સાંકડી બંધિયાર હવામાં મૂંગળાટ થાય છે. તમારા ઘરનાં બારણાં ખુલ્લાં હોત તો પણ મને અજાગ વધવા માટે ત્યાં અનુકૂળ વાતાવરણ નથી. હું મહત્વાકાંક્ષી છું. મારું હૃદય આ ઘરનાં બંધનો, રીતરિવાજો અને સનાતની જડ આચારવિચારોને અનુકૂળ થઈ શકતું નથી, એટલે હમણાં ત્યાં આવીશ તો પણ રિવાજ રિવાજોને મરીશ. મારે જીવવું છે ને મારી બીજી બહેનોને મારે જિવાવું છે. મારા અંતઃકરણમાં એ ક્રોડ છે. એ પૂરા કરવાની મારામાં ધમક છે.

“તમારી હું આ જન્મે દાસી જ રહીશ. મન-વચન-કર્મથી મેં પરપુરણની કચ્છા કરી નથી. કરવાના માર્ગ તરફ ધૂળા છે. તમારા પ્રેમથી મારું હૃદય પ્રકુચિત રહે છે. પરંતુ હું અંતર મુખ કરતાં ઓછાના સુખને વધારે અગત્ય આપું છું. જે યાદી બંદોબાસ સારી રીતે હું આ દર કરવા હું હક્કિમાન થાઉં તો મારી જાનને ધન્ય ધન્ય માનીશ. જન્મ સાર્થક માનીશ. મારે માટે બે વિચારો આ માર્ગે મેં નણી કરી રાખ્યા છે. તમને પણ એ કહે છું. તમારે મારા પ્રેમને અજાન પ્રેમ છે ને હું મેં પ્રેમને. મારાં કાટાંથી ખરેખર દેશ છે.

હા હા હા છે. એટલે જાણના વિચાર

ને બંધીએ એ જ જાણના માર્ગ છે. મને

જે જાણના માર્ગ ને તમારે જાણના માર્ગ ને

જે જાણના માર્ગ ને

“તમે ખીન્ને વિવાહ કરી લો એજ આપણે સૌને માટે શ્રેય-  
સ્કર માર્ગ છે. તમે માતાપિતાને સ્વાધીન છે, તમારું જીવન એમને  
આશ્રયે ઘડાયું છે. પરાવશંખીપણું એ એના જિંદુએ જિંદુમાં રહેલું  
છે. મનુષ્ય પોતાના ઘડતરના સંસ્કારોમાં યુક્ત મળે છે. તમે હવે  
નવાં દૃષ્ટિજિંદુઓ એકદમ ઉત્પન્ન કરી શકશો નહિ. માતાપિતા તમને  
ખીન્ને વિવાહ કરાવ્યા વગર છોડવાના નથી. માટે તમે જે કામ  
અવશ્ય કરવાનું છે તે કરવું. એમાં આનાકાની કરશો નહિ. એજ  
માર્ગ ઉત્તમ છે. મારી પણ તમને એજ બધામણ છે. આપણે પર-  
સ્પર એકબીજાની સ્મૃતિ હૃદયોમાં સાચવી તેમાંથી માધુર્ય મેળવીએ.  
એજ આપણે માટે હવે ઉત્તમ છે. તમે ખીન્ને વિવાહ કરશો તેમાં  
મને ખોડું લાગવાનું નથી, કારણ કે તમારું અંતઃકરણ મારું જ છે  
એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે, એથી મને સંતોષ રહેશે.”

“મારા વિચારો પણ બદલાય એ જાનવા લેગ છે. હું ત્યારે  
મારા આ વિચારોમાં પરિવર્તન લેઈશ ત્યારે ધરતી હાંફેનો આશય  
લઈશ. મને કુટુંબના કલ્યાણ માટે પણ ધરતી હાંફતી જરૂર હોયારો  
તોપણ ત્યાંનો આશય મેળવીશ. ત્યારે મને કોઈ અટકાવી શકશે નહિ,  
બધાં વિધોને હું દૂર કરી શકીશ એવી મને શ્રદ્ધા છે. પરંતુ સૌથી  
પહેલાં જ્ઞાનના પ્રકાશની મને આશયકતા લાગે છે. તે મેળવવા હું  
પશ્ચિમમાં જઈ છું. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ સ્વાર્થ માટે નહિ કરવાનો  
મારો આદર્શ છે. તમે મને ખુશીથી જવાની આજ્ઞા આપો. મારા  
હૃદયના સર્વ વિચારો નિખાલસ બાવે મેં સ્મૃત કર્યા છે, મને તમારી  
આત્મનું વિશેષજ્ઞ દાસી માનવું. ખીન્ને પણ મારો કાલ છે કે  
ત્યારે તમને મારી જરૂર લશે ત્યારે હું તમારાથી દૂર નથી.”

સનખજાત કંઈ ખોટી શક્યો નહિ. એની આનાનાંથી આત્મ-  
જાદરવો રહેલો નાહો. પતિપત્ની નને ચૂપ રહતા થોડાં વાત કહે  
ખોટા નથી. પત્નીએ કરી ખોટાનું કહ્યું નહિ.

“જુના નિ નરનિ નિ નર નર કે કે જ્યતિવજ્ઞિ પદા-  
પાંનાન્તરઃ કોઽપિ હેતુર્ન છત્તુ સહિરવાધિન્ગ્રામયઃ સંધવન્તે।

બાહ્ય પદાર્થો અંતરના પ્રેમને જુદો કરી શકતા નથી. બહારની ઉપાધિએ ઉપર ખરો પ્રેમ આધાર રાખતો નથી. એક ખીણ પશુ વિનંતિ છે. સાસુજને માટે મારા અંતઃકરણમાં આકર્ષણ છે. એમને વિચારોનો ભેદ હોવા છતાં હું અતિશય પૂજ્ય અને સન્માનનીય ગણું છું. મને એમના ચરણની રજ લેવાની ઇચ્છા છે. તેઓ જો અહીં આવી દર્યાન આપે તો હું કૃતાર્થ થઈશ. મારી અરજ એમને કાને પહોંચાડશે. હું આવતા રવિવારે સુખર્ષ જઈશ.”

રમણસાક્ષ શનિવારે માતાને તેડી આશ્રમમાં આવ્યો. આનંદી-બાઈના હૃદયમાં નાની વડુ માટે ભાવ હતો, એના મુશ્કેલી એના પ્રત્યે એમને મમતા બંધાઈ હતી. એ પતિથી છાની વડુને મળવા આવી. સાસુવડુએ પરસ્પર હૃદય દાઢવ્યાં. વિદાય વેળાએ મેનાએ સાસુની ચરબૂરજ લીધી. રવિવારે જવાને સમયે રમણસાક્ષ આવ્યો. તેણે કંઈ પૈસાની જરૂર હોય તો આપતા માગણી કરી. પોતાની પાસે અંગત બે દળર રૂપિયા ભેગા થયા હતા તે લઈ જવા પત્નીને આમ્રદ ક્યો. પરંતુ મેનાએ ના પાડી.

મેના પતિના ચરણમાં માથું મૂકીને પાંચ મિનિટ પડી રહી. પતિએ એને બેઠીને સુખન ક્યું. તે રડતે ચહેરે ચામ્યો ગયો.

## ૫ : લંડન તરફ

રટીમર રાવજીપીંડીએ મુંબઈના ખારામાંથી લંડન ઉપાડ્યું. મેનાને મૂકવા માટે અમદાવાદથી રમણલાલ આવ્યો હતો. આશ્રમ-નેા એક પ્રતિનિધિ પણ હતો. હળામળીને મેના રટીમર ઉપર ચડી મઈ. રટીમર રાવજીપીંડી બહુ મોટી રટીમર હતી. એનું તૂતક પણ બહુ મોટું અને લાંબું હતું. મેના તૂતક ઉપર જિબી રહીને રટીમરની સ્વાનગી જોતી હતી. રટીમર મુંબઈનું બારું ઊડી સાગરમાં આગળ વધી. આખું ઘડેર આ મોટા બારકસમાં વસ્યું હતું. રટીમરમાં અનેક માત્રો હતા. એ પાણીમાં રહ શીટ ઊડી હતી. એ આખી પોતાના ખોખાની બનાવેલી હતી. નીચલા માળ અથવા તૂતક ઉપર કોબિનો-ની લાંબી દારો હતી. તેની પાછળ એન્જિનરૂમમાં રટીમર ચલાવવાનાં યંત્રો ગોઠવ્યાં હતાં. કોબિનોની પડખે હળમની ફુકાન હતી. તેમાં પૈસા લઈ હળમત કરાવવાની અને વાજ કપાવવાની સમજ હતી. એની નજીકમાં ટેપીઓ, બૂટ, મીસાઈ અને બીજા અનેક પદાર્થો વેચવાની ફુકાન ત્યાં હતી. એની સામે ડોક્ટરની કોબિન હતી. એટલે પ્રવાસીઓને જોઈતી વેદકીય મદદ પણ મળી શકતી હતી.

જનવાનો મોટો ઓરડો સ્વચ્છ સફેદ કપડાં લિઝાવેલાં ટેબલોથી ગોઠવાયેલો હતો. એકી સાથે ૪૦૦-૫૦૦ માણસો જામી શકે એવો એ વિદ્યાળ હતો. મેના ઉપર કાચનાં વાસણો અને છરીકાંટા મૂક્યા હતા. વચમાં કુલેના તોરા પણ મૂક્યા હતા. રાત્રિના સમયે રોજની-ના પ્રાર્થના આખો દોલ ઝગમગી ઊઠતો હતો. આ સિવાય રટીમર ઉપર પણ બેસવાનાં મોટા દોલ હતા. તેમાં સમીતનાં પણ લાગ

મળતો હતો. ક્ષસ્ત મારેતો પણ ઓરડો હતો, તેમાં ક્ષસ્તનાં સાધનો હતાં. નાહવાને માટે પણ કંતોનનો મોટો કુંડ રાખેલો હતો. સ્ત્રીમરમાં રેડિયો હતો. સમાચાર સાંભળવાની પ્રવાસીઓને સગવડ હતી. એક નાની લાયબ્રેરીમાં અંગ્રેજી નવલકથાઓનો સારો સંગ્રહ હતો. પ્રવાસીઓને એ વાંચવા મળી શકતો હતો. રોગના સમાચાર બોર્ડ ઉપર જાખાતા હતા. સ્ત્રીમરમાંથી તારો પણ મૂકી શકાતા હતા.

સ્ત્રીમરના તૃતક ઉપર સૌદ્રપ્રવાસીઓ પોતપોતાની કેસરો (કંનાન-પુરસ્કીઓ) ગોઠવવા મંડી ગયા. મેનાએ પોતાને માટે સાથે આણેલી કંનાન-પુરસ્કી ગોઠવી દીધી. સાગર તદ્દન શાંત હતો. સડેકા, હિંદા, અનુકૂળ અને અદ્વાદદાવક પવનની સડેરો આવતી હતી. મેનાને આ પવન સૂતિદાવક માત્રમ પડ્યો. એનો ખોરાક નિરામિત હતો. તે માટે એણે સ્ત્રીમર સાથે ખાસ ગોઠવણ કરી હતી. તે પોતાની ફેશનમાં ખાવાનું મંગાવીને ખાતી હતી. ચોખા, દાળ, સાક, કઢી, ફળફળાદિ, મિશ્રિષ્ટ અને બીજા નિરામિત પદાર્થો મેના ખોરાક તરીકે લેતી હતી. દૂધ પણ ત્યાં મળતું હતું.

[illegible]

એક દિવસ ક્રિકેટ પણ રમાય હતી. એકાદ બાપ્તિસ્ટ પણ થયું હતું. નાચ તો વારંવાર થતા પણ હિંદીઓ એમાં ભાગ લેતા નહિ. મેના ઘણો વખત એક ઉપર પસાર કરતી હતી. એને દરિયો લાગ્યો નહિ.

મુંબઈ મુક્યા પછી પાંચમે દિવસે એડન આવ્યું. સ્ટીમર અહીં થોડા કલાકો થોભવાની હતી. મેના જર મહેતા સાથે બોટમાં બેસીને કિનારે જઈ સહેરં જોઈ આવી. એડન સૂકો ગરમ પ્રદેશ છે. વરસાદ માત્ર બેત્રણ ઈંચ પડે છે. પર્વતોનાં ટાંકાંઓમાં ખીવાનું પાણી સંઘરી રાખે છે. સ્ટીમર 'રાવલપીન્ડી' હવે રાતા સમુદ્રમાં સફર કરતી હતી. અરબસ્તાનનો ઉજ્જડ પર્વતમય પ્રદેશ સ્ટીમરના એક ઉપરથી દેખાતો હતો. માર્શલો સુધી એકેય રક્ષ દેખાતું નહોતું. ગરમી અસહ્ય હતી. સ્ટીમર સુવેજ બંદરે પહોંચી. અહીંથી સુવેજની નહેરમાં ધીમી ગતિથી સ્ટીમરે પ્રવેશ કર્યો. 'રાવલપીન્ડી'ને પસાર થવા દેવા બીજા એક સામી સ્ટીમરને એક ખૂણે બાંધેલી મેનાએ જોઈ. નહેર સાંકડી છે. રાત્રે પોર્ટસેપદ આવ્યું. અહીંથી સ્ટીમરમાં કાલસે લેવામાં આવ્યો.

પોર્ટસેપદ છોડ્યા પછી હવા ઠંડી થતી ગઈ. પાંચ દિવસ પછી સ્ટીમર માર્સેઈસ બંદરે પહોંચી ગઈ. આ રથજેથી ઘણાખરા પ્રવાસીઓ સાથે મેના પણ ક્રાન્સમાંથી રેલવે માર્ગે લંડન તરફ રવાના થઈ. સ્ટીમર રેપનના કિનારાથી નિઃશ્વાસપૂર્વક થઈને ગિરકેના અખાત મારફતે ઇંગ્લેન્ડ જનારી હતી. પણ તેને એક આવાડિયું વધારે લાગે તેમ હતું. માર્સેઈસના ક્રાન્સ બંદરેથી એક ખાસ ટ્રેન એમને લઈ રવાના થઈ. ક્રાન્સમાં ઉત્તર દિશા તરફ ટ્રેન પ્રવાસ કરવા લાગી. દિવસ ખાલી જોવાંગવા નાદ એમને ફરીથી નાની નીમરમાં બેસવું પડ્યું. ડોવર બંદરે મેના જોઈ. મનસાથ સામે આવ્યા હતા દસ વરસે બાઈનરેન નખ્યા. નદનસાથ સનનન બેસેન ગની નવા હતા. નદેનને એમને ઉભાકામે આવવાનું ના. આ ટ્રેનના મેના બધા દેસ નાના પુલ એવા ના. ટ્રેન લંડનના—જનનના







પાછળ માત્ર ૧૨-૫ નેટલું જ મરણપ્રમાણ-લાવી શકાય છે. એ હિંદથી બરાબર અધુરું છે.

અંગ્રેજ પ્રજાએ બાળમરણનું પ્રમાણ અત્યંત ઘટાડી દીધું છે. દોઢસો વરસો પહેલાં હિંદ નેટલું જ ભયંકર બાળમરણનું પ્રમાણ બ્રિટિશ પ્રજામાં હતું. હવે શાસ્ત્રીય ઉપાયોથી ખૂબ ઘટાડી દેવામાં આવ્યું છે. ત્યાં ૧૦૦૦ બાળકો પાછળ એકસો નેટલું મરણ-પ્રમાણ છે, આપણે ત્યાં ૪૦૦ થી ઉપર છે.

હિંદમાં યુવાન સ્ત્રીઓ સુવાવડોમાં અતિથપ ગોટા પ્રમાણમાં મરણ પામે છે. બ્રિટનમાં આપણા પ્રમાણમાં સરેરાશ અધીરું સ્ત્રીઓ સુવાવડોમાં મરે છે. ત્યાં શાસ્ત્રીય ઢગનાં અને સ્વચ્છ મુંદર સુવાવડ-ખાનાંનો લાભ ગરીબ સ્ત્રીઓને પણ મળે છે.

હિંદમાં ઉદ્યોગોનો વિકાસ બહુ ધીમે છે. હિંદમાં ઘરેરામાં માત્ર ૧૧ ટકા પ્રજા વસે છે. ગામડાંઓમાં ૮૬ ટકા વસે છે. બ્રિટનમાં ૨૦ ટકા પ્રજા ગામડાંઓમાં વસે છે, અને ૮૦ ટકા ઘરેરામાં વસે છે. ઉદ્યોગો ઘરેરામાં છે, આથી ત્યાં વસ્તી વળી વધી ગઈ છે.

હિંદની પ્રજાના ૪-૬૭ ટકા બાળ સૂતે મૃત્યુ છે. બ્રિટનની પ્રજાનો ૧૮-૮ ટકા બાળ સૂતે મૃત્યુ છે. હિંદમાં દરેક વિધાયા પાછળ ૩૬ ૨૨-૩ દર વરસે સરેરાશ સરકાર ખર્ચે છે, બ્રિટનમાં ૬૨ બાળક પાછળ ૬૨ વરસે ૩૬ ૧૭૨) ખર્ચાય છે.

આપણે નેપાલમાં પણ ડેટલા પછાત છીએ! આપણી પ્રજાની સરેરાશ મૃત્યુ વ્યક્તિની આપણે નેપાલ ૩૬ ૧૭) નેટલે આવે છે. ત્યારે દરેક વ્યક્તિની વ્યક્તિના નેપાલની સરેરાશ કિંમત રૂ. ૧૬૫





ગરીબોના કલ્યાણ માટેનાં ખાતાંઓ પાછળ પુરુષ પૈસા વિત્રાવન-  
માં ખર્ચ છે.

મેનાએ લંડન અને જીન સડેરોનો પ્રવાસ કરી આતાં ઘણાં  
ખાતાંઓનું ગારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર્યું. લંડનના એક જાગૃદની  
એક મુક્તાકાન લીધી. એ જાગૃદમાં ૩૦૦ નવારસાં નાનાં જાગ-  
કોને પાગવામાં આવતાં હતાં. આખું ખાતું સ્વચ્છતા અને મુઘડતા  
દેખાડતું હતું. જાગકોને માટે દાંડંઓ એમને મુઘડતા બરેલી ટેવો  
મીખવતી હતી. જાગકોને માટે ડોક્ટર હોતો. એમનો વિકાસ થાય  
તેવો બોરાક અપાનો હતો. એમને રમવા માટે રમકડાં હતાં. જેવા  
માટે ચિત્રો હતાં. એ સરેથા અત્યંત સુવ્યવસ્થા, નિયમિતતા અને  
આરોગ્યના સિદ્ધાંત ઉપર ચાલતી હતી. જાગકોને પ્રસન્ન રાખવામાં  
આવતાં હતાં.

મેનાએ ૧૬ વ્રીએને માટેની સરેથાઓ જોઈ. એમની ૧૬  
વસ્થામાં એમને જરા પણ તકલીફ ન પડે એવી સુવ્યવસ્થા જોઈ.  
એમને કાનુ પ્રમાણે વસ્ત્રો મળે અને એમને આરોગ્યવર્ધક બોગલ મહે  
એવો મુખપથ કરવામાં આવ્યો હતો. અપંગો માટેના આશ્રમમાં  
૫૫ એ જ સુવ્યવસ્થા, સુવડતા અને નિયમિતતા જેવામાં આવી.  
એઓ આર્થિકકલ્યાણનાં રહે એ જ હોતે કામકામ ચલાવવામાં  
આવતું હતું. જેવા અને રીઝના માનુષોની સાથાઓમાં ૫૫ એ જ  
શિબ અને નિયમનથી કાન જેવાનાં આવતું હતું. 'મેન્ટ જર્નાલ'  
દેખ' કરીને નવારસાં જાગકોને પાગવાની મંજૂરી વિદ્યમાન અને  
સુવ્યવસ્થાએ એને આશ્રમના નાનાં હોવા

નકાકનો સદુપયોગ કરવો હતો. એને અભ્યાસ, અવલોકન, પ્રવાસ, વાચન અને મનન પ્રિય હતાં.

મેનાએ લંડનની મહાન દોસ્તિપટ્ટો જોઈ. ત્યાં દળરો દરદીઓ-ને મુખ્યવસ્થા, મુઘડના, સ્વચ્છતા અને સગવડો સહિત રાખવામાં આવે છે. તેમાં દરદીઓની પીડા શમાવવા માટે દવાઓ, પાટાપિંડીઓ, શસ્ત્રક્રિયાઓ, શેષ, વીજળીક સાધનોનો બુઝોબો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સૌ કામ નિયમિત અને શિસ્તગત થાય છે. મેનાએ સ્ત્રીઓ માટેની દોસ્તિપટ્ટોનું પણ અવલોકન કર્યું. વૈદ્યકના અભ્યાસી તરીકે એના પ્રોફેસરની ચિઢીથી એને સર્વત્ર પ્રવેશ મળતો હતો.

વિજ્ઞાતના લોકો જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, રસાયન, ધંત્રી, વિદ્યુત, કળાકૌશલ્ય, સાદસ, પરાક્રમ, મુત્સદ્દીગીરી સૌમાં જગતમાં આગેવાન દરજ્જે ભોગવે છે. લંડન શહેર આખા જગતની શરાશીનું મધ્યબિંદુ છે. આ સઘળું ચિંતનને પોતાના બજવાન સાગરમનવારોના કાફલાના બજથી ગ્રામ થયેલું છે. ચિંતનના લોકોમાં મેનાએ મોટા મુશ્કેલી સાથે ડુગું દો પલ્લ જોયા. એ લોકો બારે દારૂ પીનારા છે. નાસ્તો પણ વધના જાય છે. મુઘરેલા મુનાઓ પણ ઘણા ધાર છે. પગલ પ્રજાઓને ચૂરીને અંગ્રેજોને સમૃદ્ધ બને છે. તે લોકો જગરા સ્વાર્થી છે. પોતે બીજાઓની મહેનતમાંથી કાપડો ઉઠાવનાં જાય છે. બધી રીતે અંગ્રેજ પ્રજા સશક્ત, જાગ્રત અને તેજસ્વી પ્રજા છે, એ મેનાએ પોતાના અવલોકનથી જાણ્યું.

## ૬ : સ્વદેશમાં

મેના ચાર વરસ યુરોપમાં રહી. એણે જાગજાગ, જાગડોર અને સ્ત્રીરોગોની સાથે વેદફની ડિયામાં ઊંચી પહોં મેળવી લીધી. એ પહોં મેળવ્યા પછી મેના ફ્રાન્સ, ઇટાલી, ઓસ્ટ્રિયા, જર્મની, નોર્વે, સ્વીડન વગેરે યુરોપના દેશોમાં જે માસ પ્રવાસ કરી આવી. એને કુલ દશ દળર રૂપિયા ખર્ચ થયો હતો. પિતાની બેઠી થયેલી સંપત્તિમાંથી એ ખર્ચ એણે બાદની સંમતિથી કર્યો હતો. પિતાના પૂજની રૂએ પિતાની નિષકળના બધે સમજામે માસિક હતાં. મેનામે પોતાની બાબી માંડ અને તેનાં જાગડો સાથે ધાતું ગમી ગયું. બાદ એ એને પોતાની કારણદિં ઉર્જામાં જ જમાવવા માટે આમંત્રણ આપ્યું હતું. એના જ સંદેશની દારિદ્ર્યમાં મેનાની નિમજ્જક રમ રહે તેવી સમજાઃ રમ હતી. પરંતુ મેનાના કોઃ પોતાના સંદેશની સીમોની મેના કરવાના હતા.

રમજમાલના પંચા આપના હતા પ્રથમ દર મેતમાં પત્ર આવતો હતો. આર માસ પછી રમજમાલે પોતાનું મમજન થવાના સમાચાર આપ્યા હતા. એ મદિના પછી મેને જાણ થઈ વિશ્વ ૧૫. છે તેના ખર્ચ એણે તપ્તો હતા. રમજમાલ પાતો. અત્યંત

અસ્વાસ્થ્યની હોસ્પિટલમાં મદદનીશ ડોક્ટરની જગ્યા મળી. એનો શરૂઆતનો પગાર રૂ. ૪૦૦) નો હતો. પરંતુ વિદ્યાવતની ઊંચી પૈવશીય પરીક્ષા પસાર કરેલી હોવાથી એના બવિધ્ય માટે સારા સંયોગો હતા. પરંતુ મેના નોકરી કરી પૈસા, સત્તા અને આગર-નો શોખ ધરાવતી નહોતી. એને તો સેવાભાવથી કામ કરવું હતું. એટલે અનુભવ મેળવવા પૂરતી જ નોકરી કરવા ધારણા હતી. એક વરસ સુધી એણે અસ્વાસ્થ્યની હોસ્પિટલમાં આસિસ્ટન્ટ સર્જન તરીકે કામ કરી અનુભવ મેળવ્યો. પછી એક વરસ સુધી એક મોટી મિશનરી હોસ્પિટલમાં કામ કર્યું. ત્યાં છ માસ સુધી હંગામી સુખ્ય ડોક્ટર તરીકે આખી હોસ્પિટલનો ચાર્જ મિસીસ મેના પાસે હતો. સરકાર તરફથી એની સરસ કામગીરી અને ઊંચી પદવીઓ જોઈને મોટો ડોક્ટરી અધિકાર આપવાની માગણી થઈ, પરંતુ તેણે આભાર સાથે સ્વીકારી નહિ. એને જન્મજીમિની સ્ત્રીઓની સેવા કરવાના મનોરથો હતા.

મદદાભાગને મેના મળી આવી. એમની સૂચના પ્રમાણે જે વરસો સુધી હોસ્પિટલોનો અનુભવ એણે મેળવ્યો. મોટી હોસ્પિટલો-નું તંત્ર ચલાવવું એ સહેલું કામ નથી. જાનઅનુભવ વગર એ કાર્ય આપવું નથી. હોસ્પિટલના અર્થશાસ્ત્રનો મેળ મેળવવો એ મુશ્કેલીનું કામ છે. હમરો વસ્તુઓની એ સંરચામાં જરૂર પડે છે. એનું સુયોગ્ય નિયમન, ફિસ્તપાતન એ સર્વે અનુભવી લેવું પડે છે. મેનાએ એ સર્વે અનુભવ મેળવી લીધો.

એ હવે અમદાવાદ આવીને રહી. એની પાસે જે વરસનો પગાર બેગો થયો હતો. એણે એક મોટું મકાન બાંધે લીધું. તેમાં હોસ્પિટલનો સામાન વસાવવો શરૂ કર્યો. શરૂઆતમાં ખર્ચો ટૂંકો રાખવાના હેતુથી માત્ર પાંચ ગિઝનાં નાખવામાં આવ્યાં. તેમાં એક ગિઝનું મરીમોને માટે નક્કી રાખવાનાં આવ્યું હતું. મદદ-નાહની આજ્ઞા હતી કે આ સંસ્થાએ શરૂઆતનું ચાર્જ કરવું નવું હતું તે બંધાવે ન થાય ત્યાં અર્થ ખીજતું નહોતું. આ સંસ્થા નાણે સુધવના હવે ચલાવતી રહી. મિત્તલ મેના જે કાર્ય પ્રાદેવેટ



## ૬ : સ્વદેશમાં

મેના ચાર વરસ યુરોપમાં રહી. એણે બાળગૃન્મ, બાળકોંડર અને સ્ત્રીરોગોની સાથે વેદકની ડિગ્રીમાં ડિગ્રી પદવી મેળવી લીધી. એ પદવી મેળવ્યા પછી મેના ફ્રાન્સ, ઇટાલી, ઓસ્ટ્રિયા, જર્મની, નોર્વે, સ્વીડન વગેરે યુરોપના દેશોમાં જો માસ પ્રવાસ કરી આવી. એને કુલ દશ દાનર રૂપિયા ખર્ચ થયો હતો. પિતાની બેઠી થયેલી સંપત્તિમાંથી એ ખર્ચ એણે બાહની સંમતિથી કર્યો હતો. પિતાના ગ્રીહની રૂએ પિતાની મિલકતના જામે સમજાએ માલિક હતાં. મેનાને પોતાની બાતી મોઃ અને તેનાં બાળકો સાથે ધનું મમી મળું. બહુ-એ એને પોતાની કારકીદિ દિવેઃમાં જ જમાવવા માટે આમંત્રણ આપ્યું હતું. મેના જ સદેરની દોષિપટલમાં મેનાની નિમજ્જન થઈ રહે તેવી સમયઃ સજ્જ હતી. પરંતુ મેનાના કોઃ પોતાના દોષકની સ્ત્રીઓની મેરા કરવાના હતા.

“પિતાથી કદી ઉપાધિ મૂકે તેમ છે? તબિયત પણ સારી રહે છે.”

“માધુભાઈ કેમ છે? એઓ તો હવે ઘરના સુકાની થયા હશે?”

“માધુભાઈએ અમદાવાદમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે. બીજા એક મિત્ર તેમણે જનારી છે. એની વ્યવસ્થા માધુભાઈ કરે છે. જૂની મિત્રનું કામ મને સોંપ્યું છે. અક્ષયજી સામાન્ય દેખરેખ એમની છે.”

“લક્ષ્મિનાભાબી અને બાળકો?”

“લક્ષ્મિનાભાબી હવે ઘરના શુદ્ધ ભાગમાં રહે છે. પરંતુ માધુશ્રીથી અક્ષય રજાં છતાં એની જ મીઠી છાંવડી છે. લક્ષ્મિનાભાબીની મોટી દીકરી સરસ્વા તો પરણી પણ ગઈ છે. એને બાળક આવવાનું છે. શરદ મેદિક પાસ થયો છે. ચંદુરી આવતી સાત મેદિકની પરીક્ષામાં જોડશે. વિનોદ હજી તદ્દન નાનો છે.”

“ધનવંતભાઈ અને માલતીજીવેન? એમને શું બાળકો છે?”

“તેઓ પણ શુદ્ધ રહે છે. ધનવંતભાઈ તો લકેરીગાદા છે. એમને એક પુત્ર અને પુત્રી છે.”

“હવે મારી નાની જડેનના સમાચાર આપો.”

“મોશુ કાન્તાના? તમે જાને પૂછજો.”

“પ્રુથીથી પૂછીશ. પણ મને ‘તમે’ કદીને સંભોધો નહિ. હું તમારી પત્ની છું, એ દક્ષ કોઈ દિવસે હું જનો કરીશ નહિ. મારી નાની જડેનને શું બાળકો છે?”

“ગોટા પ્રસાદ ત્રણ વસ્ત્રો છે. નુબના એક વસ્ત્રો છે.”

“નારે બાળકોને અને કાન્તાને નમસ્કાર છે.”

“નાનુની સાથે આરો. હું નેને લેવી જાતી.”

“પિતાશ્રીના નામે નાટો કેસ વિષે.”

“એઓ મારી પોલીસ ના. . . . .”

પણ તત્કાલ છે.”



“પિતાશી કદી ઉપાધિ મૂકે તેમ છે? તળિયત પણ સારી રહે છે.”

“માધુભાઈ કેમ છે? એઓ તો હવે ઘરના સુકાની થયા હશે?”

“માધુભાઈએ અમદાવાદમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે. બીજા એક મિત્ર તેમણે બનાવી છે. એની વ્યવસ્થા માધુભાઈ કરે છે. જૂની મિત્રનું કામ મને સોંપ્યું છે. અત્યંત સામાન્ય દેખરેખ એમની છે.”

“હસિનાભાઈ અને બાળકો?”

“હસિનાભાઈ હવે ઘરના જુદા ભાગમાં રહે છે. પરંતુ માધુશીથી અલગ રજાં છતાં એવી જ મીઠી હાંવડી છે. હસિનાભાઈની મોટી દીકરી સરલા તો પરણી પણ મહા છે. એને બાળક આવવાનું છે. શરદ મેટ્રિક પાસ થયા છે. મધુરી આવતી સાત મેટ્રિકની પરીક્ષામાં બેસશે. વિનોદ હજી તરૂન નાનો છે.”

“ધનવંતભાઈ અને માલતીબહેન? એમને શું બાળકો છે?”

“તેઓ પણ જુદાં રહે છે. ધનવંતભાઈ તો લોકેરીવાલા છે. એમને એક પુત્ર અને પુત્રી છે.”

“હવે મારી નાની બહેનના સમાચાર આપો.”

“કેણે કાન્યાગા? તમે જાને પૂછજો.”

“ખુશીથી પૂછીશ. પણ મને ‘તમે’ કદીને સંભોધો નહિ. હું તમારી પત્ની છું. એ હજી કોઈ દિવસે હું જાનો કરીશ નહિ. મારી નાની બહેનને શું બાળકો છે?”

“મેટ્રિક પ્રશ્નાદ પણ વરસેલા છે. મુબયા એક વરસની છે.”

“મારે બાળકોને અને જાનવાને અમલ છે.”

“માધુશીની સાથે આજે. હું નીચે નેટી લાવી.”

“પિતાશીના નામે નાદ કેમ લેવા.”

“એઓ મા-”

પણ બંધન છે.”



છે ? વગેરે નાપસંદ વિષયોનો વિચાર કરવો. રાષ્ટ્રો. સ્થાપી સુખને ખદસે શબ્દિક સુખ અને તે પણ સાદ્ગતી વિક્રય કરીને લીધેલું, તેમાં સડાવાયેલાં અને માર્ગ જુલેલાં સ્ત્રી અને પુરુષો ખત્રે અત્યંત દયાને પાત્ર છે.

નવીન કુટુંબમાં જઈ બધાનાં હિલ છતી લેવાં, એ મહાભારત કાર્ય નાની વયમાં સ્ત્રીઓએ કરવાનું હોય છે. તેને માટે તેમને આવડત, વિવેક-વિનય, પક્ષાઈ, સારી રીત-સાત અને વિચાર કરીને જોલવાની શક્તિ જોઈએ, તે અમે અમારી દીકરીને આપ્યાં છે, એમ દરેક માળાપે તપાસવું જોઈએ. એક હાથે તાળી પડે નહિ, એટલે સસરા, સાસુ, જેઠ, જેઠાણી, નણંદ, જોન્નઈ વગેરેમાં આવકાર, સદ્વૃત્તિ, ક્ષમા, દયા, માણસાઈ ખીલ્યાં છે કે નહિ તે પણ જોવું જોઈએ. ખત્રે પક્ષ વચ્ચેનો નિયામક (બફર) એટલે બને બાલુનું જોઈ શકે અને બને બાલુનો વેગ પોતાનામાં સમાવી શકે (જે એટલાં

“આમાર. પરંતુ મેં કપડું જોઈને જ વેતરવા જોટલી વ્યવસ્થા રાખી છે. એટલે ધીમે પણ ગળું જોઈ વિકાસ કરવાની યોજના રાખી છે. એટલે કંઈ મદદની જરૂર રહેશે નહિ. છતાં જરૂર પડે તમે ક્યાં દૂર છો?”

“હોરિપટલ માટે સર્વે સામાન આવી ગયો? હું કોઈ સામાન જોટ આપી શકું નહિ?”

“દમણાં દરેક ચીજ મંગાવી લીધી છે. જરૂર પડે હું કહીશ. એ માટે પાછળથી જોટલી મદદ કરશો તેટલી અનુકૂળ આવશે.”

“તારી પ્રેક્ટિસ કેમ ચાલે છે?”

“સરખાનને માટે ખરાબ નથી. મને એને માટે કંઈ શક નથી. પ્રેક્ટિસ સારી જ ચાલશે.”

“તું ગાંતિબદાર છે. સાધારણ પ્રાયશ્ચિત કરે તો ગાંતિમાં દાખલ થઈ જાય.”

“મેં વિશ્વાસમાં રહીને પણ માંસાદાર ક્યો નથી. ત્યાં પણ દરે વનસ્પતિ આદારીઓને માટે સમવટો છે. મને માંસ પ્રત્યે ધુણા છે. ખારી પ્રાયશ્ચિત કરવા જેવું મેં કાંઈ વિશ્વાસમાં મન, વચન કે કર્મથી ક્યું નથી. એટલે એ ખટપટમાં નહિ પડવું એ જ સારું છે.”

“પણ પ્રાયશ્ચિત કરવામાં તુકસાન શું છે?”

“પ્રથમ તો જરૂર નથી. બીજું પાપ હોય તો જ પ્રાયશ્ચિત હોય. ત્રીજું બાપુજીની આજ્ઞા નથી. ચોથું મારે ગાંતિની કડાકટમાં પડવું નથી. મારી સ્વતંત્રતા કંઈન ચાય.”

“વારુ, દરે પછી વાનો કરી. તારો સદેશ માન્ય થીને પડેઆ-એ છે. સંવિચારે રાત્રિનાં અમે કદાચ આવીશું. પણ એ વખત તું પેર ન આવે.”

ડૉ. મેનાએ સૌને માન આપ્યું. આખી હોસ્પિટલ ફરીને બતાવી. એમનું સન્માન કર્યું, કંઈ ખાવાપીવાનું તો એ લોકો ગતિબંધનને લીધે સ્વીકારે એમ હતું નહિ. માતૃશ્રીનો રોદ એવો ને એવો હતો.

“વડા! તું તો હવે મોટી ડોક્ટર થઈ છે.”

“માતૃશ્રી! તમારા આશીર્વાદથી બધું બન્યું છે.”

“અમને ખૂંચી તો નથી મછ ને?”

“એમને અને તમને આ બોળિયામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી નહિ બૂધું.”

આમ વડાએ ઘણી વાતો કરી. કાન્તાને પણ ડોક્ટર સાથે ધોડી વાતો થઈ, પરંતુ ડોક્ટરના હૃદય ઉપર એનો પ્રભાવ પડ્યો નહિ. કાન્તા કાંઈક અનડી શકી. એનામાં મજબૂતી કે વડાકસોયો સ્વભાવ દેખાયો નહિ. ડોક્ટરે અને બાળકોને પ્રેમથી તેડીને એમને રમાડ્યાં. આપદ ફરીને બે નાના સોનાના અણકારો એમને પહેરાવી દીધા. સૌ પાછાં પોતાને ઘેર ગયાં.

ડૉ. મેનાની પ્રકૃતિસ ધીમી ચાલ થઈ. છતાં બીજા ડોક્ટરો એની કાન્તી કિમ્તો અને ચેતકમાં દોષિયારી જાનતા હતા. યશનેતો પોંડો જેવ પ્રખ્યાત હોય છે. તેમ ડોક્ટરોમાં પણ વિજ્ઞાનના પાસ થઈ કિમ્તો કિમ્તો મેળવી આવેલા ડોક્ટર ખૂબ પ્રખ્યાત પોતાની મેન ધાર છે. ડોક્ટરોના મંડળની ડૉ. મેના સભ્ય થઈ. ડોક્ટરોના મંડળ પાસે એકે એકે માન્વીર બાલકો આવ્યાં. વનવાળા ડોક્ટરોને પોતાની હોસ્પિટલના વિનિયોગે નર્સો નીનસ. ડૉ. મેના ખૂબ મજબૂતી હતા. એટલે એની નાથે સ્વેચ્છાના મેનાનાં બીજા ડોક્ટરો એની જવાબ દેતા હતા. એની કિમ્તો રી આ રવિત



## ૭ : હોસ્પિટલ

ડૉ. મિસીસ મેનાની પ્રેક્ટિસ વધતી ચાલી હતી. ૭ માસ પછી એણે હોસ્પિટલમાં પાંચને બદલે સાત ગ્રિજાનાં કર્યાં હતાં. તે સર્વે બરફ જતાં હતાં. એણે હવે પુરુષદર્દીઓને લેવા ગંધ કર્યાં. મુલાવડના પુષ્કળ કેસો આવવા લાગ્યા. એકને બદલે હવે બે નસો રાખવી પડી. હોસ્પિટલનું કામ ધીમેથી પણ નિશ્ચિન્તપણે આગળ વધતું હતું. એ કામની પાછળ ધમધ, ઉત્સાહ અને મનોમગ્ન હતાં. વ્યવસ્થિત રીતે એનો વિકાસ થવા કરે તે માટેની કાળજી હતી. જે મિથનરી સિસ્ટિ (મેવાની જિંડી ધમધ) અને યુરોપિયન પદ્ધતિનો વિકાસ એને જોઈતા હતો, તે ડૉ. મિસીસ મેનાએ અનુકૂળ પ્રમાણમાં આ હોસ્પિટલને આપ્યો. હોસ્પિટલ માટે સેવાભાવી, સતોષી અને પોતાના દ્યાર્થે જોડતો જ હોસ્પિટલના દ્યાર્થને છોડનાર કાર્ય-કર્તાઓ પ્રયોગકે ચૂંટી ચૂંટીને લેવા કર્યા હતા.

હોસ્પિટલ દરજી આસ્વાસ્થ્યમાં હતી. પાછળથી એને માટે મંત્ર વિદ્યાળ જમીન જોડાઈ એ પણ નક્કી હતું. ડૉ. મેના એને માટે અત્યારથી જ તકનીકે બની રહ્યાં હતાં. હોસ્પિટલનો મંત્ર આપ્યા હતા તે મેવાના હતા. સન્ટુ ગિરિદેવે મેવાનું અન્તિમ પેતાના પંચો નિવૃત્તિના દિવસે નામ રાખ્યું હતું. એના સ્વાસ્થ્યની







ઓમાં દુવે પાણી બરવા નય છે, તે પણ એક દશરત છે. હમેશા  
 વગેરેની હસરતો કાંઈ દિસાયમાં નથી."

ધનકુંવરચાહને ધંદીએ બેસાડ્યાં. પેટરના દુકમથી માત્ર ત્રણ  
 મિનિટ ધંદી ફેરવવા દીધી. દરરોજ એક મિનિટ વધારતાં નય.  
 બીજા ત્રણ માસમાં ધનકુંવરચાહ ૧૫૦ રતલ ઉપર આવી ગયાં.  
 એમના શરીરમાંથી ખોટી ચરબી નીકળી ગઈ. એઓ એક કસાક  
 ધંદી દવે ધંદી ફેરવતાં હતાં. દરરોજ એ પચાસી આનાર દળી ચકતાં  
 હતાં. શરીરમાં રૂનિ ને કામ કરવાની ધમક આપ્યાં હતાં.

ડૉ. મેનાની ખીની સમજવટથી ધનકુંવરચાહ કંદરતી આનાર-  
 વિદાર ઉપર આવી ગયાં. ખીનીનો ઉપયોગ થોડો કરવા લાગ્યાં.  
 ધી પણ થોડું લેવા લાગ્યાં. સાંજનાં વિશેષ પ્રમાણમાં લેતાં હતાં.  
 દમેટાં, કાકા, નારંગી, મોચળી, પીચીજ, પપૈયાં, કેળાં વગેરે ફળો  
 વધારે પ્રમાણમાં લેવા માંડ્યાં. એમને ડૉ. મેનાની ચિકિત્સાએ  
 રંગોઈ કરતાં શીખવી, ધંદીએ દળતાં શીખવ્યું, ધરતા કામ ઉપર પ્રેમ  
 ઉત્પન્નઆ, બહાર જુસ્સી દળતાં કરવાનું શીખવ્યું અને અમૃત જેવા  
 યુક્તિવાળા કામ પીતાં પણ શીખવ્યું. પછી તો ધનકુંવરચાહને સારાં  
 સારાં યુગલો સાંજવાની રુચિયુ પણ ડૉ. મેનાએ જનારી. આ  
 સારાં કરવામાં ઉત્તમ ગુણ છે. એ નારા મેવાના કામમાં સરસ  
 સદમાર આપે છે. એની ખાતરી અને ધૃષ્ટ. ધનકુંવર એની મિત્ર બની  
 માં. પેટરના મેવાના કામમાં રસ લેવા લાગી. બીજા સપ્તાહીએને  
 પણ મેવાની સાથે લાવવા લાગી. પેટરને માત્ર એક દિવસ



હોસ્પિટલની એ આત્મા હતી. સારા કામ માટે નાણાં આપનારાં  
 ધણાં મળે છે. સાચા કામ કરનારને આર્થિક સહકાર પૂરો મળે છે.  
 હોસ્પિટલની સાથે એક મોટું સુવાવડખાતાનું સ્વતંત્ર મંદાન પણ  
 આંધવામાં આવ્યું. એમાં પચાસ ગિઝનાંઓ માટે વ્યવસ્થા હતી.  
 હોસ્પિટલનું ખર્ચ વધ્યું હતું, ડૉ. મેનાની પ્રેક્ટિસ પણ વધી હતી.  
 અને તેનો માટો ભાગ આ હોસ્પિટલ અને સુવાવડખાતામાં વપરાતો  
 હતો. આ હોસ્પિટલ ડૉ. મેનાના ઉત્સાહથી નમૂનેદાર બની હતી.  
 ડૉ. મેનાએ હવે પોતાની હોસ્પિટલ માટે નસોં એટલે સેવિકા-  
 ઓ બનાવવાનું ખાતું ખોલ્યું. આપણી દિંદી સ્ત્રીઓ આ સેવાનો  
 માર્ગ શા માટે પકડતી નથી, એ મોટો કોણ છે. ગુજરાતી સારા  
 ધરની સ્ત્રીઓ નસોં એટલે પરિવારિકનો ધંધો શીખી શકે છે.  
 મેન્યુએટ થવાની છબ્બાવાળા બહેનો પોતાની પ્રવૃત્તિઓનાં વહેણ આ  
 ધંધો શીખવા તરફ વાળી શકે છે. આ ધંધામાં સેવા થઈ શકે છે  
 અને પોતાના કુટુંબને માટે ગુજરાનનાં સાધનો પણ મળી શકે તેમ છે.  
 આપણી સ્ત્રીઓ આ ધંધો સ્વીકારે તો ધણું સારું છે. ડૉ. મેનાએ  
 પોતાની હોસ્પિટલમાં નસોંને તાલીમ માટેનો વર્મ કાઢ્યો. એને  
 કોંમેસનો સહકાર મળ્યો. સારા ધરની બાળાઓ નસોંની તાલીમ લેવા  
 આવવા લાગી. દૈનિક વિધવા બહેનોને પણ ડૉ. મેનાએ આ કામમાં પ્રેરી  
 દીધી. ડૉ. મેનાને આ પરિવારિકના વર્મને ચાલુ કરવા માટે ખૂબ  
 પ્રયત્ન કર્યો. પછો. વર્તમાનપત્રોએ પણ એને સારો સહકાર  
 આપ્યો. આથી પચાસ પરિવારિકોએ માટે તાલીમવર્મ ખોલી  
 માર્યો. સરેરાશ વિદ્વાન ડૉક્ટરોએ થોડા આર્થિક બદલાયી આ  
 પરિવારિકોએને દરરોજ એક એક કલાક શીખવવા માંડ્યું. ડૉ.  
 મેના તેમ કામ નક્ક કરાવવા માનની નહોતી, થોડાવધો પણ  
 નહોતો. આપણે તેમને એ એનાં સિદ્ધાન્ત હતા.









એક મુખ્ય જાહેર કાર્યકર્તા સમારી ખૂણ મૂકતી હતી. કોન્ગ્રેસમાં કામ કરતી અને સત્યાગ્રહમાં સ્વયંસેવિકા થઈ કામ કરી આવેલી સ્ત્રીઓએ આ આખું કામ માથે ઉપાડી લીધું, અને શહેરમાં અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરવા માંડી.

આપણી જાહેનો ખૂબ કામ કરી શકે છે, આત્મભોગ પણ આપી શકે છે, દુઃખો અને સંકટો સદન કરી શકે છે, પૈસા પણ આપી શકે છે, માત્ર એમને કામે લગાડનાર કોઈની દરકારની જરૂર રહે છે. અસહકારની હિંમતમાં આપણી મુશ્કેલી જાહેનોએ અદ્ભુત કામ કરી બતાવ્યું છે. શાંતિ, એકતા, મર્યાદા, તાત્ત્વીય, શિસ્ત એ સૌ સારા પ્રમાણમાં બતાવ્યાં છે. પુરુષોમાં જેવડું સુધી કામ પૂરું કરવાની ધીરજ ખૂટી પડવાના દાખલા જન્યા છે, પરંતુ સ્ત્રીઓમાં એવા દાખલા વિરલ છે. એમને તો પ્રેમથી કામે લગાડનાર કોઈ સારવાન કરનાર જોઈએ. એમને કામ પસંદ પડે તો પછી કામ પાછળ મરી શીટવાને જાહેનો નૈવાર થાય છે. સત્યાગ્રહની લડાઈમાં દસને મુખે જંગલમાં જાહેનો જાલી દત્તી, કોરડાનો માર પણ સદન કરતી દત્તી. જૂના તરસ અને તકલીફો પણ વેળી દત્તી. દસને મોટે દાડમારીઓ સદન કરતી દત્તી. આપણી સ્ત્રીઓ પામે ધમચ, સાદમ, જુદા, દક્ષિ એ સર્વ છે. પરંતુ એને સારવાનમાં પ્રેરક બળ આપનાર જોઈએ છે. વંચને મનિમાં મજનાર જોઈએ. જે જાહેનોને મેવાના સન્નમાં મહાવચમાં આવે તે દિંદત્તી પણ દક્ષિ સમરવાઓ દાંત

શ્રીમંત્રાલયમાં બજાવવાની વ્યવસ્થા કરતી હતી. એ કમિટીએ મનુષ્યની  
 ચાલોમાં કૃષ્ણ-મહાદેવ ત્રિવિધો દોલ ધણી મનુષ્યનેનાં શ્રી-  
 કૃષ્ણનાં બગનો અને લોકોની પોતાની સાદી બાવામાં ગાયાં દતાં.  
 આવા ઉત્સવો વધારે પ્રમાણમાં કરાવવાના કમિટીના કાર્યક્રમ દોલ  
 હકી કમિટીમાં દેલ મેનાએ કોમિટીના અસહકાર સમયે શાક  
 દામ કરનારી બહેનો મુદ્દી હતી. એને પોતાનાં એક મંદિર દોલ  
 હાકી આપ્યો દોલ એમાં એકલા રહેવા રાખવામાં આવ્યા દોલ  
 કપાસની પૂણીઓ બનાવવાનાં વસ્ત્રો દતાં. કપાસ એક મિત્રમાસિક  
 મહત્ત્વ આપવા દતા. આ દોલમાં એક તરફ ધણી રહેવાનો મોડો  
 સરોવર સંબળાવે દોલ બીજી તરફ જુરા કામગીરી (ચાકિનપેપર)નાં  
 મોડાં બંધે પડ્યાં દતાં. તેમાંથી ધણી બહેનો કામગીરી કાપણીઓ  
 બનાવતી હતી. આ કાપણીઓ કુશલદારો વસ્ત્રો પેક કરવા સર્વ  
 જગા દતા. બીજી તરફ ધણી બહેનો એક મેચના કુશલદાર મંદિ  
 મેચો સાથે કરીને મુંદર કામગીરી કાપણીઓમાં પેક કરતી હતી. ધણી  
 મંદિરો બનાવવાનાં વસ્ત્રો ઉપર દેટલીક બહેનો મંદિરો અને મેચના  
 બનાવતી દતા. બીજી દોલમાં નવી જગતી મુનિકાલની પાંચ શાળા  
 ગોલેલી હતી. આ શાળા ઉપર દેટલીક બહેનો દવાલો, સાદીઓ  
 અને બીજાં કપડાં તૈયાર કરતી હતી. એના પડીના બીજી આરંભમાં  
 દશગાર સિંચરના સંચાલનો અવાજ સંબળાવે દતા.  
 ગામમાં એક આવાસમ આપવામાં આવ્યા દતા. માળખા  
 વિનાનાં અને આશ્રય વખતનાં આગકાને મંદિર આ  
 એ પનવાન મુદ્દે એ દાખર  
 પ્રતિષ્ઠિત સંસ્કારો

ને લીધે અનિયમિત રહેતી હતી. આથી એમણે એક યોગ્ય સન્નારીને શોધીને એને ઉપપ્રમુખ બનાવી હતી. માનદ મંત્રી તરીકે ધનકુંવરજીનું કામ કરતાં હતાં. એનાં અનેક ખાતાંઓ જુદીજુદી પેટા કમિટીઓના હાથ નીચે હતાં. દોરિષ્ટજની સર્વે પરિચારિકાઓ ડો. મેનાના ઉત્તેજનથી સજ્જો બનતી હતી. એમની પાસે ખાસ અધીર્શી લેવામાં આવતી હતી. આ વર્ગના હાથમાં મિલ્કતગૃહોની ચાકોમાં દર અંવાડિયે બાપણે આપવાની વ્યવસ્થા હતી. બાપણે મોઢવરા મેન્ટલ લેન્ટર્નની મદદથી આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, સુખશાંતિ અને સુધનનાં શિક્ષણ આપ્યું એ કામ આ વર્ગ કરતો હતો. આ સ્વયંસેવિકાના વર્ગે ઉત્સાહમાં આવીને મંડળના આશ્રય નીચે બે કક્કાકને માટે મજૂરોની ચાકીઓમાં એક ડિસ્પેન્સરી પણ ખોલ્યું હતું. મંડળ એમને દવાઓ અને પદાર્થો પૂરાં પાડતું હતું.

મંડળની એક પેટા કમિટી સીવજનમૂંઝબળના વર્ગો સંબાળતી હતી. એ કમિટીમાં મોટા અધિકારીઓની સ્ત્રીઓ અને મિલમામિતોના કુટુંબની સ્ત્રીઓ હતી. એના જાગૃતની વ્યવસ્થા પણ સ્વયંસેવકો દ્વારા થતી. એ પોતાનો ખર્ચ પોતે પેદા કરતી હતી. ચોથી કમિટીના હાથમાં મંડળની પુત્ર-સંભાળ હતી. એમાં પણ મુજરાતી-અંગ્રેજ પુત્રો હતાં. વાંચનાદય પણ સાથે સ્ત્રીઓમાં આપ્યું હતું. તેને માટે સ્વયંસેવકો પુસ્તકાલય જાહેર કરી દીધો. આ મિત્રો એ ખાતાની પ્રશાસનમાં મજૂરની ચાકોમાં પુત્રો વાંચવાની પેઢીઓ ફેલાવવાની પ્રશાસન પણ હતી. આ કામ ખૂબ મહત્વપૂર્ણ અને મોન્મહત્વનું હતું. એને માટેના ખર્ચ એક ધનવાન જાહેર પોતાનું નામ મુકેલું હતું.

## ૯ : કુટુંબજીવન

ડો. મેના પોતાના પતિને જોઈને રામતી હતી. એ હવે પતિ અને પુત્રપુત્રીને હંમેશાં તેડાવી પોતાની સાથે જમાડતી હતી. પરંતુ કાન્તા તેની સાંથેનો સંબંધ ગાઢો કરવા ઇચ્છતી નહોતી. એ જેત્રણ ઠાર ડો. મેનાને ત્યાં આવી હતી. બહુ પ્રેમ અને માયાથી ડો. મેના મેની સાથે વર્તતી હતી. એને નાની બહેન કહીને બોલાવતી હતી. ત્યાં કાન્તા બહુ હજતીમજતી નહિ. સભ્યતા પૂરતું બોલતી હતી. ડો. મેનાનો ચાનો ખાસો કે બીજું કંઈ કદી લેતી નહિ. ક્યારે પણ દિલ બોલીને વાત કરતી નહિ. એની આંખો ડો. મેનાને શોકથી ભરીને જોતી હતી. પતિ વારંવાર એમને મજવા જાય છે એ વાત એના ખ્યાલમાં હતી. એ માટે એને ક્યવાટ પણ રહેતો હતો; પરંતુ પતિ એની વાત સાંભળતા નહોતા. ત્રાસ પાસે પણ ફરિયાદ કરેલી પણ સમજી આનંદીયાઈએ એ વાત હંમેશાં દીધેલી. બાળકોને ડો. મેના પોતાનાં ગણતી હતી. તે ખૂબ પ્રેમ જતાવી કંઈ ને કંઈ કીમતી બેંડા આપતી હતી.

પતિપત્ની બેઠાં બેઠાં આ પીતાં દતાં. પતિને તરમ આવ્યું.  
 "હું કદાચ માનવિતાવાદી વિચારક નથી. મારું કુટુંબ સાથે  
 ને ખર્ચ."  
 "હા, મિત્રપુત્રના - રવિનાથ અને નાના - નાથ."  
 "કાન્તાને અને બાલુને - નાનાથ. એનાં કુટુંબ સાથે  
 ફરિયાદ વાત નથી નથી."

“પંડી માણુથી અને પિતાથી સાથે કોણ રહેશે?”

“પંડી માણથી અને પિતાથી સાથે કોણ રહેશે!  
 “ઝેરાંઝોને આપસઆપસમાં સાથે ન જને તો હું શું કરું!  
 કંકાસથી તો અલગ રહેવું સારું છે ને?”

“તદિ, હું આપણા સંયુક્ત કુટુંબની પ્રધાને વધારે પડે  
કરું છું.”

“હેવટે કાન્તા બાગડોની માના છે. નદિ બને તો બીજું માન વસાવવું પડશે, અથવા અલગ રહેવું પડશે. કુટુંબમાં મારી એકની મરણ તો કામ આવે નદિ. તારી બહેનની મરણ પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. તું પણ સાથે ન રહે?”

“હું ? એ અશક્ય છે. હું તો હમણાં મારા કમચોગને વરી પૂં.  
જ્યાં મુખી હોઈ સમારી મારું કામ ઉપાડી અને છૂટી ન કરે ત્યાં  
મુખી મારાથી ગણદાય જ નહિ. વળી હું સામુદ્રી સ્વનંત્ર પર માં.  
વાની વાતને વિચારી સહી નથી.”

“મેં તો આ વાત ઉપર ઘણાંને દિશાઓ મનમાં ને મનમાં  
ખાંખા છે. મું આખો જન્મ આપણું વિરદના અગ્નિમાં ડાકાજું ।  
રામચંદ્રએ તો ખાર વરસ સુધી મીનાજીનો વિરદ બોગવો હતો  
પણ મારા નનીયનાં મું આજન્મ રહેને । આપણું પરપર ખો  
વિશુદ્ધ તમે છે, ત્યાં તો મારે મૃત્યુ મેલ્યું ?”

[illegible]

દેવા પણ ઝૂનતી વૈષ્ણવ ધર્મધેરો રાજી નડોતો. એટલે અમદાવાદમાં આવ્યે સાત વરસ થયાં છતાં ડો. મેનાને માટે એ બારણાં ખૂલ્યાં નહોતાં. ડો. મેનાએ અમદાવાદમાં મોટો યશ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવ્યાં હતાં. રોકેરનાં પ્રથમ સત્કારી તરીકે એઓ પૂજાતાં હતાં. પણ સસરાજીને મન એ કંઈ પણ હિસાબમાં નહોતું. એમની પાસે જે દષ્ટિ હતી. બંધારુ દષ્ટિએ મેના ત્યક્તા અથવા બ્રહ્મા ગણાય અને ધાર્મિક દષ્ટિએ વડલેશ ગણાય. આથી એવી સ્ત્રીને પોતાને બારણે ન ચડવા દેવાનો એનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. —

માધુભાઈની પુત્રી સરલા સારે ઘેર પરણાવેલી હતી. એને એક પુત્ર હતો. સરલાની આ વખતે સુવાવડ આવવાની હતી. એ દરેક સુવાવડમાં બહુ કષ્ટાની હતી. એનો પ્રજનન કરવાનો માર્ગ સાંકડો હોવાથી બાળકને અવરતાં મુશ્કેલી લાગે છે. એનું માધુ સાંકડો મોઢું હોય તો તે એ માર્ગથી નીકળતાં માતાને ઘણી તકલીફ આપે છે. જન્મ આવવાનો માર્ગ બસ્તિમાંથી નીકળે છે. બસ્તિની ખાખીને લીધે આ માર્ગ સાંકડો બની જાય છે. આખા શરીરના દાણિંગરનો પૂરો વિકાસ ન થયો હોય તો બસ્તિ પણ શરીરનું એક અંગ હોઈ તેમાં અમુક પ્રકારની ખાખી રહી જાય છે. કરોડરોજીનાં કે બસ્તિનાં દાણાં રોગી હોય તોપણ એમ બને છે. સ્ત્રી શરીર મજબૂત મનની અને સદનચકિતવાળી હોય તો બપંકર પીડા સહન કરી છેવટે મુખરૂપ પ્રસવ કરે છે. યોનિમાર્ગ વિશેષ સાંકડો હોય તો પોસિયાર, અનુભરી અને પ્રેમાળ દાયવાળા ડોક્ટરને મુક્તિ પાળી જનનમાર્ગમાં ચીપિયો મૂકી બાળકના માથાને પકડી બંધારુ જેવી દાડવું પડે છે. આ કિસ્સામાં ડોક્ટરની ચતુરાઈ અને બુદ્ધિચક્તિ ખૂબ કામ લાગે છે. જરાક જૂઠા થાય તો બાળકના અંગને ધમ્મ થાય છે અથવા એ મરણ પામે છે. ડોક્ટર અનુભરી અને સમય-સચ્ચ હોવો એક એ. કોઈ જદું અનુભરી અને કાર્યશક્તિવાળો ડોક્ટર જ આ કામ દનેડમાંથી કરી શકે છે.

માધુભાઈ અને સરે બાંધેલા ચિત્રાનંદિન જવાનું નામ હતું. ૧૯૧૫-૧૬ આવીને બેઠા નાનુખ એ નાનીને બહુ કે. " સરલા ૩. ૧







ઉપરથી પસાર થઈ ગઈ. પોને કંઈ દાઝનમાં અડી'યી મધ દત્તી. કંઈ દાઝતમાં પાછી આવી, તે સર્વે વિચારોના તરંગો એના મનમાં વીજળીની ઝડપે દોડવા લાગ્યા.

તે ઉપર ગઈ તો જાને જેઠો જીભા દત્ત. ડો. મેનાએ દાઝ જોડી માથું નમાવીને જાનેને પ્રણામ કર્યાં. પછી સાચુ સાચે બેસીને ખંડમાં ગઈ, ત્યાં જાને જેઠાણોએને એવું પ્રણામ કર્યાં.

ડો. મેનાએ તરત જ સરસાને તપાસી મીઠાશથી એને બોધાવી, "કાઠીને ઓળખે છે કે નહિ?" એમ પૂછ્યું. પણ સરસા પીડાતી બધું જ હેરાન હતી. એને અનિશ્ચય કંઈ થતું હતું. ડો. મેનાએ બધું જોયું. એ સ્થિતિ સમજી ગઈ. જાળકને કાઠવાના પ્રયત્નો કરવા પાડે. જનનમાર્ગે જઈ સાંકડો છે.

ડો. મેનાએ તરત જ માનુષીને કહ્યું: "તમે જરા બેઠેલી બેઠાર મોકલશો, મારે સહેજ તપાસવું છે, તું કંટું ત્યાં મુ'વી રહે. આ ઓરડામાં આવવા દેશો નહિ, ડોક્ટર તરીકે મારે હરજ મારી પડે છે."

માનુષીએ શીને બેઠાર બતાવે કહ્યું. માત્ર ડોક્ટર અને નર્સ હરદી પામે રહ્યાં. ત્રીજી ડો. કંદા દત્તી.

"માનુષી, હવે જરા મંબીર છે. સમને મારે તું બનતું કરીશ. પરંતુ હવેથી કામ રીવાની પણ કરાવે જરૂર પડે. તમે પણ બેઠારે બેસો, તમારાંથી પણ આ જોયું જામે નહિ."

"ના વહુ, તું તો બેલીશ. મને કાંઈ નહિ થાય. હું હવે બેઠાર

હમણાં સ્ત્રીઓ માટે સ્વતંત્ર કામ—જેવાં કે રસોઈ, ઘરના કસી  
 ભરતગૂંથણ, નર્સિંગ, શિક્ષણ, ડોક્ટરી વગેરે મળે છે. દુકાનો અને  
 ઓફિસોમાં ફિઝિયન અને પારસી સ્ત્રીઓ કામ કરે છે. અમેરિકા-  
 માં મોટા ધંધાઓ પણ સ્ત્રીઓ ચલાવી શકે છે. વ્યવસ્થાશક્તિ  
 સ્ત્રીઓમાં ઓછી નથી. પણ સુયોગ્ય લગ્ન ન કરી શકેલી અથવા  
 તેમાંથી દુઃખને લીધે છૂટી પડેલી અથવા કોઈ વિધવા બહેન જ્યારે  
 પોતાના નિર્વાહનાં નિર્દોષ સાધન શોધે છે, ત્યારે ઘણી સ્ત્રીઓ  
 પોતે જ તેને ઉતારી પાડે છે અને કેટલાક કમઅક્ષણના અથવા  
 દુરાચારી પુરુષો તેમના રસ્તામાં વિગ્ન નાખવાને ચૂકતા નથી.  
 આપકમાઈવાળી સ્ત્રીઓ પોતાનું જીવન સુધારે છે, એટલું જ નહિ  
 પણ લાંબા સમયથી ઢબાઈ ગયેલી સ્ત્રીશક્તિને ઉત્તેજિત કરી,  
 સમાજને ઉપર લાવી, બળવત્તર પ્રભાવરૂપનો પાથો નાખે છે.

જડ તત્ત્વને બદલે ચેતન તત્ત્વ સમાજમાં વધારવું એ  
 જરૂરનું છે. લાવના અને પરસ્પર સમભાવ એ ઘણી મુશ્કેલીઓ  
 અને ખામીઓ દૂર કરે છે. કવિ કહે છે—

“અમે અબજાને માયા, બહાલી રે બહાલી,  
 વસ્ત્ર કરાવો, ઘરેણાં ઘડાવો, મોતીડે મઢો તો મન ખાલી રે ખાલી.”

ખાળકનો જન્મ આપણું માતૃત્વ એ એક મોટી કસોટી  
 છે. તે માટે સ્ત્રીઓને તૈયાર કરવામાં કુદરતે તેમને મોટી સહન-  
 શક્તિ આપી છે. પ્રજાપોષણનું કાર્ય તેમણે કરવાનું છે, માટે  
 હૃદયે તેમને તે જાતનું શરીર અને શારીરિક ગુણો આપ્યા છે,  
 જે પુરુષોના ગુણોથી જુદા છે. સૌન્દર્ય, સૌમ્યમણ, અને નર-  
 માણની સાથે શારીરિક નબળાઈના ગુણો અને અવગુણો સ્ત્રીઓ-  
 માં છે. હજારો વર્ષો સુધી ઢબાઈલા સ્ત્રીજનના જુના સંયોગો  
 પ્રમાણે તેમના સંસ્કારો દેવાય છે અને નવા સંયોગો પ્રમાણે  
 આવેશથી કામ કરવું, પુષ્ટિ કે સુચારુ વાપરવી, કુદરતે સોંપેલાં

## કુટુંબજાળ

નમજી ન રહે છે. પરણ્યા પહેલાં તો હાથણી જેવું શરીર હતું,"  
લક્ષિતાએ કહ્યું.

"મોટાં બાબીજી, તમે કુરસદે મધુને તેડીને સાંજે હોસ્પિટલમાં  
આવશો? હું એને તપાસવા માણું છું. એના શરીરમાં કાંઈ રોગ  
હોવાનો મને સંશય છે."

સૌની રાત લઈ ડૉ. મેના પોતાને બંગલે ગયાં. શ્રી આપવાની  
લક્ષિતાની દોશિયના બવાબમાં 'આ ઘર મારું છે,' એટલું કહી એ  
લીધી નહિ.

ધીમે ધીમે ડૉ. મેનાનો પોતાના કુટુંબ સાથેનો સંબંધ પાછો  
માઠ થયો. મધુરીને તેડાવીને એણે તપાસી. એ છોકરીને સફેદ પ્રદર-  
નો રોગ હતો. ઘરમને લીધે તે ડાહ્યને કહેતી નહોતી. એકાદ વખત  
ડૉ. મિસીસ ડી. કુન્હાએ તબિબત સુધારવા માટે દવા આપી હતી.  
પરંતુ મૂળ વસ્તુ છૂપી રાખી હતી, એટલે કાંઈ ફાયદો થયો નહિ.

સફેદ પ્રદર એ હાડકું દરદ છે. એનો મુખ્ય ઉપાય સ્વચ્છતા  
છે. પોતાનાં સર્વે અંગોને હંમેશાં સારી રીતે ધોઈને લૂંછનાર સ્ત્રી-  
એને આ રોગ થતો નથી. આપણા નાકમાંથી જેવી રીતે લીંટ  
ઝરે છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રીએને આ પ્રવાહ ગર્ભમાર્ગમાંથી સહે  
છે. યોનિમાર્ગમાં દૂધ જેવો સફેદ પ્રવાહ નીકળે છે. શરીરમાંનાં યંત્રો  
અવતોલકારક કામ કરીને અનિવચિત સ્થિતિ પેદા કરે છે, ત્યારે  
આ રોગ થાય છે. એ હાડકું અને તકલીફ આપનાર દર્દ છે. એને  
માટે અનેક દવાઓ કરવામાં આવે છે. ઘણી વખત તે દવાઓથી  
આ દર્દ તરત માટે મરી જાય છે. પરંતુ પાકું ફરી ઉદ્ભવે છે.  
ગૈરગિંદ સારવાર એના ઉપર સાચું કામ કરે છે.

સ્ત્રીની યોનિમાંથી આવેલો સાવ ચાર છે. (૧) પુરુષ જેવો.  
(૨) મીઠો કચરો, (૩) તદ્દન પાણી જેવો પારો, (૪) નીરોળિયો  
પુરુ. એ સાથે પર દોષ તો નાનો જ સાથે નેરું છે. તે પાણી  
જેવો સાવ દોષ અથવા નહીં. એના દર્દ તો નીચેનાં નીચેનાં  
આપણે હવે એનું ધ્યાન કરીએ. તે તો તરત દર્દીનાં શરીરમાં



## ૧૦ : ધનવાન સ્ત્રીઓનાં દર્દો

ડા. મેનાએ પોતાનો અર્ધો સમય હવે ગરીબોની ચિકિત્સામાં માળવા માંજો. એમની દોરિપટલ હવે પગખર થવા આવી હતી. જાહેર પ્રગતિ અને બ્યુનિસિપાલિટીનો સરસ આશ્રય મળતો હતો. એમનું સ્ત્રીમંડળ પણ સારી રીતે આગ્રહ હતું. ક્યાંક જરા સુસ્તી આવતી એટલે ડા. મેના એ સુસ્તી કાઢવા માટે પંપચાસન કરી દેતાં હતાં. સુસ્તી તો આવી જતી હતી, પરંતુ દુરાચર, હક, પાતાની પાનનો આગ્રહ અને રિસાળપણથી સ્ત્રીમંડળને બહુ સહન કરવું પડતું હતું. ક્યારેક છાંની છાપા પણ પ્રતિગિગિત થતી હતી. આ સર્વેને અતિ પ્રયાસ, સમજવટ અને માધુર્યથી દૂર કરી ચકાનાં હતાં. પરંતુ એમાં ડા. મેનાને ધણા સમયનો ભોગ આપવો પડતો હતો. અને એ સર્વે હીલાં દર્દો હતાં. વારંવાર ફરીને ઉદ્બળી નીકળનાં હતાં. આપણામાં શિશુપાલન બહુ ઓછું છે. કોંગ્રેસની કાર્યકર્તી ખરેખર ડા. મેનાને બહુ ઉપયોગી થઈ પડતી હતી. પરંતુ ઉપલા દોષોથી એઓ તદ્દન મુક્ત નહોતી. સેવાકાર્ય બહુ સરસ થતું, પરંતુ ઉપલાં દર્દોને લીધે ક્યારેક સિધ્ધિલા પણ આવી જતી હતી.

ધનવાન વર્ગની બહેનોનો આશ્રય ડા. મેનાને પ્રથમ બહુ નહોતો હતો. પરંતુ પાછળથી એની નિસ્વાર્થતા, એનો સેવાભાવ, એનો પ્રેમાળ સ્વભાવ, એની ખંત અને દર્દીઓ પ્રત્યેના શુદ્ધ સ્નેહે ડા. મેનાને ખૂબ લોકપ્રિય બનાવી દીધી. એના કનસલ્ટિંગમનના રત્ના ઉપર મોટરોની મોટી દાર દરજ્જા જામતી હતી. ડા. મેનાને આથી વિજિટો બહુ પડાવવી પડી હતી. અર્ધો નવર એટલે આગ કલાક તો એમણે નપ્પમવર્મ અને ગરીબવર્ગની આગે નાટે નવત્ર માપવા હતા. ડા. મેનાએ હવે પુનઃચિન્તના તદ્દન બંધ કરી દીધાં હતાં. તે માટે એમની પાસે સમય પણ નહોતો જોડો. આવી હતી આપણના ડા. વાલિકે કોનિ એક મુદ્દો હતો આગે.









એના લોહીમાં છે. લોકજ્ઞાનની ખોટી મર્યાદા અને દરપોકપણું પણ એના લોહીમાં છે. અસહકારને સમયે આ દરપોકપણું ઘણી ખડેનો- માંથી દૂર ધર્મ શક્યું હતું. પરંતુ તે પ્રજ્ઞના બહુ નાના ભાગને અસર કરી શક્યું હતું. છતાં આપણી સ્ત્રીઓને નીડર બનાવવા આવી ટેલ- લીક કસોટીઓમાંથી પસાર થવાનું છે. સુવ્રતાએ આ રોગ છુપાવ્યો. એનો વિકાસ થયો એટલે એક સ્ત્રી ડોક્ટરની સલાહ લીધી. પૈસાની લાક્ષ્ય ડોક્ટરે પોતાને ચાલુ શ્રી મળ્યા કરે તે માટે આ રોગને લંબાવ્યો, તે સુવ્રતાથી સંજન થયું નહિ. એણે ડૉ. મેનાનું શરણ લીધું. અહીં એને સરસ ચિકિત્સા અને તેથી પણ સરસ નૈસર્ગિક જીવન- ની તાલીમ અને આવશ્યક મળી.

ડૉ. મેનાએ નરેનભાઈને જોડાવ્યા. સાંજે દોરિપટલના બગી- ચામાં પોતાની પાસે ખેસાડીને એમના જીવન કે દુશ્વરિત્ર વિશે બહુ જ વિવેકથી અને દૃઢતાથી વાત કરી. આ બધું કરે રોગ ને બે મિનિટના ભોગને અંતે આવે છે, તેનાં ખરાબ પરિણામો કહી બતાવ્યાં. પોતાનું લોહી બગડે છે, શરીર બારફ પળી જાય છે, આ દર્દ અતિથય ખરાબ છે. એનાથી શરીરનું સત્વાનાશ વળે છે. એ પોતાના શરીરને માત્ર નુકસાન કરતું નથી, પરંતુ પોતાની પ્રિય પત્નીના શરીરને પણ બેદર નુકસાન કરે છે. સુવ્રતાનાં યુક્તિઓ ઉપર એની ખરાબ અસર થઈ ધર્મ છે, ઇશ્વરકૃપાથી હજી બહુ વિકાસ પામેલી નથી તે પડેલાં એને દબાવતું શક્ય છે, પરંતુ હમેશ માટે થોડી અસર તો રહી જવાની. એટલું જ નહિ પણ એમની બવિધ્યની પ્રજ્ઞ ઉપર પણ એની અસર ગતરવાની વડી છે. એના જેવું હકીકત અને દુરામતી દર્દ ખીજતું ઠાઈ નથી. નરેન સમજી દતો. એની માત્ર આંખો જ ઉઘાડવાની જરૂર હતી. ડૉ. મેનાએ શુકિત, પ્રેમ અને સમજાવટથી નરેનને સન્માન વાળ્યો.

તેલનદન પ્રાણાપમ વગેરે ઉપર મુખ્ય આધાર રાખ્યો. પતિપત્ની અને  
આથી ખૂબ કષ્ટો થયો. ત્રીજો વરસે નરેન અને મુક્તાએ નવા બાળકનું  
નામકરણ કરવાની ક્રિયા કરવા ડે. મેનાને આમદથી તેમનાં.

સુધતા અને નરેન ડા. મેનાના અનુયાયીઓ બન્યાં. મુધતા સ્ત્રીમંડળના સ્થાપિક, કળા અને જ્ઞાનદિવાળીના સેક્રેટરીના પદનું કામ અતિ ઉત્સાહથી કરતી હતી. ડા. મેના એવા દર્દીઓ પાસે જો ન લેતાં એમની સેવા જ સ્વીકારતાં હતાં. એમના હૃદયમાં આપખો સ્ત્રીઓને મારે જનન કરવાની ધમકા હતી. નરેન પણ ડા. મેનાનાં શીષ્યોનો પ્રશંસક અને અનુમોદક બની રહ્યો.

[illegible]

પણ આ કૃત્રિમ વસ્તુઓનાં રસિયાં બની ગયાં હતાં. કોઈને ત્યાં વારતકે-  
વારે આતાં બોજનો યાપ ત્યારે આમને ત્યાં દરરોજ યાપ. પ્રભાવતી-  
બાઈ રોગી બન્યાં હતાં છતાં આવા સ્વાદુ પદાર્થો ઇલાજ રાજી  
નહોતાં. એમના પતિદેવને પણ દમ પૂર્વસ્વરૂપમાં લાગુ પડ્યો હતો.  
અનિયમિત ખાવું, અનિયમિત સૂવું અને અનિયમિત જીવું એ આ  
પતિપત્નીની ખાસિયતો બની રહી હતી. સારાં નાટક અને સિને-  
માનાં બંને શોખી ન હતાં, પરંતુ ડોક્ટરની દવાનાં નો અનન્ય ઉપાસકો  
હતાં. ટેમ્પલ ઉપર દરરોજ બાટલીઓનું પ્રદર્શન બરાબરનું જ હોય.  
ડોક્ટર રોજ પતિપત્નીની તબિયત જોવા આવે. તે સમયે નવી નવી  
કેંકડે ફરિયાદ કોઈ જ. ડોક્ટર પણ નવાં નવાં મિક્ચરો પ્રસંસા કરી-  
કરીને આપે. ૩૬૫ દિવસોમાં એકેય દિવસ દવા વગરનો જતો ન હતો.

પ્રભાવતીબાઈને જરા પણ મહેનતનું કામ કરવાનું નહોતું, છતાં  
શરીરે સુકકાકડી હતાં. એમને વિશેષ પચતું નહિ. ડૉ. મેનાની કીર્તિ  
સખીઓ દ્વારા પ્રભાવતીબાઈએ સાંભળી. ધનવાનો નવા નવા ડોક્ટરોને  
બાજીકોનાં રમકડાંની પેઠે રમવા માટે અજમાવે છે. એ પ્રમાણે  
પ્રભાવતીબાઈને જરા મોંઘું આ રમકડું અજમાવવાનું મન થઈ ગયું.  
આવા દરદીઓને થોડી વારમાં જ ડૉ. મેના ઓળખી લેતી હતી. એમના  
ઉપર એમને ખૂબ માયા રહેતી. સાંજે આ પીવા એવા દરદીઓને ડોક્ટર  
બોલાવી એમની રહેઠીકરણી સુધારવાની દોશિય કરતી હતી. એવાં  
પણાં રોગીઓ ડોક્ટરને એમના સેવાકાર્યમાં સદાયક બની રહ્યાં  
હતાં. ડોક્ટર એવાને નરન સમજી ચકતી હતી. પ્રભાવતીબાઈને  
પણ સાંજે પોતાને ત્યાં બોલાવ્યાં. એમની સાથે વાતો કરી આંધાસન  
બાપ્પું. ચાના વિશેષ ઉપયોગથી થતાં નુકસાનો કદી સંબળાવ્યાં.  
જો અંતરિક્ષ એક એક ખાતો બોલે કરવાનો કોઈ લીધો. બીજો  
રવિરાટે નાનું બન્યાં, મસાવા, તેનવાળા, નીખા, ખાટા, ખારા અને  
આદિ નાનું નાનું રાત્રીના આખી એમના ઉપચાર બોલે કરવાનું  
વચન નાનું નાનું રવિરાટે વિવેક કલ્પના નિર્માન કરવા,  
રમકડાં નાનું નાનું રાત્રીના આખી એમના ઉપચાર બોલે કરવા,  
નાનું નાનું રાત્રીના આખી એમના ઉપચાર બોલે કરવા.

વતીમાર્ગ આવવા લાગ્યાં. એમની ફરિયાદો દૂર થવા માંડી. શાકભાજી, લીલાંચૂકાં ફળો, સુપરિનાન, ઉલોગી કામગરું જીવન—એનાંથી પ્રભાવતીને ઘણું ફાયદો થયો.

ડૉ. મેનાએ પરમાનંદદાસને પણ રવિવારની સાંજે બોલાવ્યા. આમાં ઘણી વખતે પોતાના પતિ રમણલાલ પણ હાજર હતા. એમને આ વાતો સમજવામાં રસ આવતો હતો. ડૉ. મેના એમને પોતાના પતિ તરીકે ઓળખાવતી હતી અને એમનાંથી મારે કંઈ છુપું નથી એ પણ સાથે કહી દેતી હતી. ડૉ. મેનાએ પરમાનંદદાસને પણ મુક્તિ-પૂર્વક સમજાવ્યા. આ તથા ખારા, ખાટા, કડવા, તીખા અને દાઢ ઉત્પન્ન કરે એવા પદાર્થોનું સેવન ધીમે ધીમે ઓછું કરી તેને કેકાને દૂધ, દહીં, ઘી, પાંચ, મોખા, ડાઘ, શાકભાજી, ચૂકાંડીયાં ફળોનો ઉપયોગ વધારવા માટે સમજાવતીને કશું. દવાની દંમેશ માટે ફાયદો થતો નથી. રોગનિવારણ કરવા માટે શુદ્ધ, સાલ્પિક, પવિત્ર વાતાવરણ અને સાલ્પિક ખોરાકવાળું જીવન ઉપયોગી છે. પરમાનંદદાસને આ વાતો ખાતમાં આવી ગઈ. ડૉ. મેનાએ એમને ખાસ બારેકેક એકદમ આ રેવો મૂકવા મનાઈ કરી. પરંતુ ધીમે ધીમે પણ ચોક્કસ-છંપી પ્રમાણે ગરમ આ ફેરફાર એ માસની અંદર અથવા છેવટે ખાર માસની અંદર કરી તેવા વજાવ્યું. તરત ફેરફાર કરવાની ધરીને અને નવજન્મનુંભાવે ઘણો લાભ છે. પરમાનંદદાસને એ દીધાવું.

પરમાનંદદાસ વિનમ્રે પણ પછી ફૂંકવા હતા. દરરોજ એ પોટેટ ખાવજ કરવા હતા. એમને દબ દર મેવો હતો. છતાં ધિત્રા-રેટનો મેવન વિચાર પડવા કરતાં હતા. એ મેવન પકાડવા માટે ડૉ. મેનાને ખાર નહોતો રહી. ૧૦૭ દિવસથીએ એમને ખૂબ મુશ્કેલી પડી. આ મેવો ફેરફાર કરવા માટે એમને ખૂબ મુશ્કેલી પડી.